

BUDUĆNOST NA RUBU MOČVARE

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 14.

Copyright © 2001.
Institut društvenih znanosti IVO PILAR

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 316.334.55(497.5-3 Lonjsko polje)(082)

BUDUĆNOST na rubu močvare : razvojni
izgledi naselja na Lonjskom polju / uredili Maja
Štambuk, Ivan Rogić. - Zagreb : Institut
društvenih znanosti Ivo Pilar, 2001. -
(Biblioteka Zbornici ; knj. 14)

Bibliografija uz pojedine radove.

ISBN 953-6666-18-9

1. Štambuk, Maja 2. Rogić, Ivan
I. Lonjsko polje - - Socijalnoekonomske
studije

410713085

ISBN 953-6666-18-9

BUDUĆNOST NA RUBU MOČVARE

Razvojni izgledi
naselja na
Lonjskom polju

Uredili:
Maja Štambuk
Ivan Rogić

Institut
društvenih znanosti
Institute
of Social Sciences

IVO **PILAR**

Zagreb, 2001.

Visokozaštićeno područje – poput Parka prirode Lonjsko polje – svojevrsni je muzej prirode i pod neposrednom je upravom države. Ona donosi zakone o njegovu čuvanju i upravljanju te osniva institucije koje će te zakone provoditi na terenu i nadzirati njihovo poštivanje. Dok se kod nacionalnih parkova ipak pretežno radi o zaštiti prirodnih vrijednosti (uz omogućivanje njihova razgledavanja i doživljavanja), zaštita se u parkovima prirode češće proteže i na cjelinu tradicionalnih djelatnosti i osobito socijalnih zajednica koje pripadaju području. A to znači da ljudima koji žive u naseljima unutar granica parka prirode valja omogućiti ne samo opstanak već i prosperitet. Na taj način najbolje se čuva prirodni i socijalni krajolik. Potreba da se zaštite vrijedne površine, a one su uvijek u ruralnom području, rodila se iz nekoliko bitnih razloga: (a) riječ je o prirodnom i kulturnom patrimoniju koji ne pripada samo lokalnom stanovništvu već cijeloj nacionalnoj zajednici, ali i svijetu; (b) prostor koji se zaštićuje vrlo je osjetljiv prirodno-socijalni sustav koji je lako destabilizirati i zauvijek izgubiti; jednom zanemaren ili devastiran, teško se obnavlja; (c) zaštićeno područje postaje vrijedan razvojni čimbenik, pa ako ga se dobro organizira i stručno i pluridisciplinarno njime upravlja, može donijeti prosperitet prije svega malim socijalnim zajednicama unutar njega ili u njegovoj blizini.

Od početnog cilja da se prostor sačuva, konzervira, razvojni ciljevi se postupno šire i – ne dovodeći u pitanje temeljni fenomen zbog kojeg je područje zaštićeno – postaju sukladniji općim razvojnim načelima (osobito načelu prostorno ravnomjernog gospodarskog i socijalnog razvitka) i prihvatljiviji osobnim i profesionalnim aspiracijama domaćeg stanovništva. Žitelji se, redovito, mogu nadati prosperitetnijem životu. Uobičajeno je da se u područjima poput parkova prirode, uz tradicionalne djelatnosti, osobito poljoprivredu ali i njoj srodne djelatnosti, razvijaju različiti oblici ruralnog i agrarnog turizma, pa bi tako valjalo

planirati i u prostoru Lonjskog polja. Nepostojanje tradicije u toj djelatnosti te često prepuštenost domaćeg stanovništva samima sebi pojavljuju se kao prepreke kvalitetnijem, odgovornijem i unosnijem bavljenju turizmom. Dodatni problem koji je osobito naglašen u istraživanom području jest manjak mladih i poduzetnijih domaćih ljudi.

Rekli smo da o zaštićenim prostorima brigu vode državne institucije. S obzirom na to da je u tijeku izrada Prostornog plana Parka prirode Lonjsko polje, bilo je potrebno, za potrebe njegove izrade, osigurati relevantne podatke i uvide u stanje stanovništva i naselja na Lonjskom polju. S tom je svrhom Institut društvenih znanosti Ivo Pilar za Županijski zavod za prostorno uređenje Sisačko-moslavačke županije obavio sociologijsko terensko istraživanje.

Rad koji izlažemo na idućim stranicama nastao je kao rezultat spomenute suradnje i nastoji, prije svega, udovoljiti temeljnoj istraživačkoj zadaći. U tome su ograničenja i prednosti studije. S jedne strane, ona ne odgovara na sva moguća razvojna pitanja jer se bavi (samo) stanovništvom i naseljima. S druge strane, upravo su pojedinci, obitelji i seoske zajednice, koji su glavni nositelji sociokulturnog ciklusa, često zanemareni kao razvojni akteri, osobito kad se radi o razvitku prirodno vrijednih prostora, pa je ova studija prilika da ih se, ne zanemarujući ni u jednom času iznimnost prirodne sredine, stavi u jednoj fazi priprema za razvitak, u zasluženi prvi plan.

Ova studija u svojim polazištima zagovara promjenu pristupa ruralnim područjima, promjenu u kojoj će glavni cilj biti razvitak na načelima koja će osigurati prikladnu obzirnost pristupa ljudima, naseljima i prirodnom okolišu, koji, u slučaju Lonjskog polja, presudno definira zbiljnost močvare.

Močvara, kao temeljni prirodni okvir oko kojega se odvija (sve diskretniji) život dvadesetak naselja smještenih na njezinim rubovima, nudi vrlo određene razvojne mogućnosti i izazove i ograničava razvojne ideje (koje ipak mogu biti daleko ispred postojećih). Bitno je da promjene *ne će ići za tim* da se (cjelokupna) poljoprivreda modernizira, osuvremeni i da se, posljedično, smanji broj poljoprivrednika. Dapače, radi se o tome da se, koliko je potrebno, sačuva upravo tradicionalni sustav poljoprivrede i nuždan broj poljoprivrednih kućanstava, jer će se jedino tako očuvati (zaštićeni) prirodni i socijalni život i krajolik Lonjskog polja. Dakle, s osloncem na tradicionalnu poljoprivredu valja pronaći putove razvitka. To, naravno, nije nemoguće. Takav razvojni koncept ne sprečava rekompoziciju socijalnog života u selima na Lonjskom polju. Da bi se postigao potreban društveni razvitak, potrebno je da se

osim potpore tradicionalnoj poljoprivredi nužno osiguraju pretpostavke heterogenizacije gospodarske strukture stanovnika i strukture prihoda kućanstava.

Njegovanje tradicionalne poljoprivrede nije prepreka razvitku ostalih djelatnosti, pa ni onih najsuvremenijih. Istim razvojnim projektom, dapače, valja predvidjeti i omogućiti razvitak manje ili više komplementarnih djelatnosti u kojima će profesionalnu satisfakciju i životnu egzistenciju, osobnu i obiteljsku, pronaći oni članovi lonjskih kućanstava koje poljoprivreda ne privlači ili koji za poljoprivredu nemaju povoljnih uvjeta. Takav pristup razvitku zadržao bi mlade i omogućio, u dogledno vrijeme, doseljavanje ljudi izvan područja Parka prirode. Ruralnim nepoljoprivrednim aktivnostima potreban je svakovrsni poticaj, isto kao i onima koji će pristati da na tradicionalan način gospodare poljoprivrednim površinama. S obzirom na iznimno staru populaciju u naseljima na Lonjskom polju, čini se da je doseljavanje "novog" stanovništva jedini način demografske obnove. I to spada u koherentnu politiku uređenja i razvitka ruralnog prostora.

Na kraju dodajmo koju riječ i o okolnostima koje su, uza sve autorske propuste, utjecale na kakvoću rada. To su česti pratitelji društvenih istraživanja: mala financijska sredstva i kratkoća vremena. Vjerujemo da će se čitatelji složiti s ocjenom urednikâ da spomenuta ograničenja nisu presudna za kakvoću samoga rada.

Urednici

U Zagrebu, rujna 2001.

1. HRVATSKA SELA TREBAJU POTPORU	
Maja Štambuk	
<i>Osvrt na probleme razvitka hrvatskih sela i seoskih prostora</i>	13
Rafaela Kovačević	
<i>Stanovništvo, kućanstva i naselja Lonjskog polja - demografska analiza</i>	33
2. ISTRAŽIVAČKI NALAZI	
Stanko Rihtar	
<i>Metodološke napomene</i>	51
Ivan Rogić	
<i>Naselja na Lonjskom polju u socijalnoekološkoj perspektivi</i>	59
Saša Poljanec-Borić	
<i>Socijalnoekonomska i identitetska obilježja ispitanikâ i obitelji</i>	85
Maja Štambuk	
<i>Socijalna i ekonomska obilježja obiteljskog poljoprivrednog gospodarstva</i>	113
Anka Mišetić, Maja Dragun	
<i>Mišljenja stanovnika o stanju i razvojnim mogućnostima Lonjskog polja</i>	137
Lay Vladimir	
<i>Odnos stanovništva prema okolišu i prirodnim resursima Lonjskog polja</i>	161
3. ZAKLJUČCI	
Maja Štambuk, Saša Poljanec-Borić	
<i>Socijalna uporišta revitalizacije Lonjskog polja - zaključci i preporuke</i>	177

SAŽETAK NA HRVATSKOM JEZIKU	195
ABSTRACT	203
BILJEŠKE O AUTORIMA	211
DODACI	
<i>Tablice s demografskim podacima</i>	<i>217</i>
<i>Tablični prikaz rezultata anketnog istraživanja</i>	<i>237</i>
<i>Anketni upitnik</i>	<i>271</i>

I.

HRVATSKA

SELA

TREBAJU

POTPORU

Maja
ŠTAMBUK

OSVRT NA PROBLEME
RAZVITKA HRVATSKIH
SELA I SEOSKIH
PROSTORA

Istražujući socio-demografske prilike u naseljima unutar Parka prirode Lonjsko polje suočili smo se s problemima koji, s varijacijama, pritišću cjelokupni hrvatski ruralni prostor. To su prije svega naglašeniji demografski problemi, teže gospodarske prilike, a i prirodni okoliš koji je vrijedan razvojni izvor i važna sastavnica ruralnog sociokulturnog identiteta sve je ugroženiji. Podatci prikupljeni objektivnim znanstvenim metodama i zaključci koji se tako donose naravno ne isključuju subjektivan odnos znanstvenika i istraživača prema postojećem stanju. I mi doista ne možemo a da se ne založimo za to da se postojeća ravnodušnost i pasivnost spram nerazvijenosti zamijeni razvojnim aktivnostima koje će se temeljiti na načelu ravnopravnog čuvanja i razvijanja socijalnog, kulturnog, gospodarskog i prirodnog sustava. Povijesna dimenzija razvojnih transformacija obvezuje na skrb prema baštinjenom i obzir prema budućem. Posebice je to važno naglasiti kad se radi o zaštićenom području.

U posljednje vrijeme nesumnjivo raste osjetljivost na seoski krajolik. Vezano je to djelomice uz povećan strah od katastrofičnih predviđanja da Zemlju zagađujemo sve brže i gotovo ireverzibilno, pogotovu kad je u pitanju urbani prostor, i uz nadu da još uvijek nije kasno da barem seoski prostor sačuvamo u što zdravijem stanju. Ovaj je strah nesumnjivo prisutniji u gradskog stanovnika, dnevno suočenog (i više od seoskog) s najvidljivijim posljedicama nekontroliranog razvitka. Za razliku od gradskog krajolika, gdje se susreću tehnika i pojedinac, seoski krajolik mjesto je susreta malog društva i prirode. Iz njihova odnosa nastao je današnji krajolik, koji je više obrađena priroda, dakle više je poljoprivredni, humanizirani krajolik¹ nego što je posve prirodni. Često nije, nasuprot uobičajenom mišljenju, ni određen prirodnim supstratom. U svakom slučaju, gustoća stanovništva je niska, u graditeljstvu prevladavaju niži objekti, a u krajoliku prevladava zelenilo. Na takav izgled ruralnog prostora smo navikli. On je vrlo

čitak, natopljen znakovima. U njemu se ogledava povijest kraja, kultura ljudi koji ondje žive, poljoprivredne kulture koje ondje uspijevaju, agrarna struktura, tip naselja, veličina obitelji, organizacija socijalnog života sela i za pozornu promatrača još mnoštvo toga.² U Hrvatskoj je krajolik još uvijek neistražen povijesni dokument. Nažalost, jedino što je u tom krajoliku "najglasnije" i dovoljno jasno jesu znakovi o nestajanju malih seljačkih društava: zapuštenost, prezrenost, zaraslost, ostaci nekadašnjih poljoprivrednih kultura. A dobro bi bilo da je obratno. Jer, "tradicija u nekoj kulturi jest očuvanje reprodukcije potvrđenih odnosa prema okolišu u svakodnevicu i simboličkih formi posredovanja prirode."³

Gledamo li optimistički, možda možemo pronaći i pokoji razlog za zadovoljstvo što je hrvatski ruralni prostor takav kakav jest. Ali o tome na kraju.

Hrvatsko selo, koje je posljednjih pedesetak godina neprekidno gubilo ukupno stanovništvo, a posebice poljoprivredno, i koje je zapuštalo poljoprivredne površine, danas izgleda drukčije nego na početku procesa agrarne depopulacije i seoskog egzodusa. Taj je proces vidljiv i u krajoliku.⁴ Znakovi koji ostaju za tim složenim socijalno-gospodarskim procesom ne moraju značiti dugotrajno neprekinuto stanje agrarne krize, ali svatko tko imalo zna o modernoj povijesti našeg sela, teško će se oteti tom zaključku. U svakom slučaju, bilo da kriza jest ili nije predmetom naše rasprave, hrvatski ruralni krajolik izgleda tako da je nužno što hitnije izmijeniti odnos sviju nas, a osobito vlasti, prema zemlji, barem prema onom njezinu dijelu koji se još uvijek katastarski vodi kao poljoprivredno zemljište, i prema selu kao mjestu života. Hoće li to biti novi (još jedan neučinkovit?) zakon o poljoprivrednom zemljištu ili neki drugi učinkovitiji sklop promišljenih socijalnih i gospodarskih mjera? Nije se teško opredijeliti za ovo drugo. Poljoprivreda je najvažnija komponenta ruralnog krajolika, ruralnog društva i ruralnog gospodarstva, pa o njoj najviše i ovisi budućnost ruralnog područja. Hoće li se o ukupnom ruralnom razvitku, stoga, voditi briga iz ministarstva poljoprivrede ili će organizacija (bolje rečeno koordinacija horizontalno postavljenih aktera ruralnog razvitka) biti drukčija i negdje drugdje, ovisi o dogovoru. Čini nam se da bi za Hrvatsku, iz nekoliko razloga, bilo učinkovitije odvojiti ta dva zadatka: razvitak poljoprivrede od ukupnog, integralnog razvitka sela. Najvažnijom nam se pritom čini teško osporiva činjenica da Ministarstvo poljoprivrede i poljoprivredna politika već dugo u Hrvatskoj nisu u stanju riješiti (teške) probleme same poljoprivrede i da u tom sektoru predstoji velik i dugotrajan po-

sao. Poljoprivreda se tradicionalno u Hrvatskoj promatra i rješava izolirano od ostalih djelatnosti i to je, nužno, vodi u slijepu ulicu. Osim do neuspjeha u poljoprivredi, na načelu izdvojenosti pojedinih segmenata nije moguće voditi ni modernu proruralnu politiku. Jer na selu sve se prožima više nego u gradu i posve je neučinkovito i stoga neracionalno dovoditi pojedine djelatnosti u konkurentski položaj spram nekih odluka na državnoj razini, osobito onih koje se tiču raspodjele državnog proračuna. Pa se tako, primjerice, “posvađaju” poljoprivreda i ruralni turizam u bitci za državnu potporu.

Gledano s aspekta gradskog stanovnika, vrijednost ruralnog prostora jest i u tome što nudi mogućnost izbora rada i življenja za one koji su odlučili (ili su primorani okolnostima) promijeniti socijalni i gospodarski okoliš. Za te (za sada još buduće) moguće doseljenike u selo manje je vjerojatno da će se htjeti i znati baviti poljoprivredom, barem ne “poljoprivredom punog vremena” i dominantne usmjerenosti svoje obitelji prema tom izvoru prihoda. Stoga je za privlačenje ljudi iz grada nužno olakšati uvjete za osnivanje različitih vrsta poduzeća, koja će moći zaposliti više ljudi. Važno je osnivati nova radna mjesta. To je jedan od temeljnih (uz poljoprivredu) oslonaca ruralnog razvitka. I u tom smjeru, dakle prema privatnim poduzetnicima, valja usmjerivati državna sredstva. To su radile i druge zemlje Zapadne Europe kad su se suočile s ozbiljnim problemom propadanja ruralne periferije.

Kad se spomenuti pozorni promatrač uputi u hrvatsku provinciju, prvo pitanje koje mu se nameće, svaki put kad se suoči s vidljivom nerazvijenošću nekog ruralnog područja, jest: zašto su hrvatski ruralni prostori (toliko) nerazvijeni? Nesumnjivo je da su prirodni uvjeti negdje lošiji, nepovoljniji, ali nisu posvuda i nikako ne mogu služiti kao opći razlog i opravdanje nerazvijenosti; u Europi postoji relativno komforno organiziran život i rad i u nepovoljnijim uvjetima: ondje ima i udaljenijih i manjih otoka, i viših planina, a u većim državama i prostorno teže dostupnih, izoliranijih predjela. I ima većih močvarnih područja od Lonjskog polja. U nekim europskim predjelima, i onda kad nema fizičkih, gospodarskih i ekoloških temelja ruralnosti, ne dopušta se zaborav seoskog, ruralnog.⁵ Pa se govori, primjerice, o ruralnoj industriji ili ruralnom turizmu. Mnogo toga ovisi o strateškom pristupu ruralnom prostoru. Ili, možemo to kazati i drukčije, o položaju ruralnog prostora u državnim strateškim dokumentima.

U nas su prilike ponešto drukčije: u našim ruralnim područjima u kojima je poljoprivreda relativno najzastup-

ljenija gospodarska djelatnost, što samo po sebi govori o položaju ruralnog segmenta u modernim razvojnim projektima, agrarna kriza redovito izaziva ruralnu krizu. To se pokazalo i u proteklom tranzicijskom razdoblju. Prijelaz iz netržišne na tržišnu ekonomiju znatno je potresao poljoprivredu na obiteljskim imanjima, a očekivanih potpornih mjera za zaštitu obiteljske poljoprivrede i cijele ruralne socijalne zajednice nije bilo. Naravno, obiteljska poljoprivreda ne štiti se samo neposredno, potporom proizvođaču, već mnogo širim mjerama, koje će život u selu učiniti privlačnim.⁶

U maloj Hrvatskoj teško je govoriti o udaljenim, dubokim periferijama. U nas uistinu svako selo može biti blizu. Barem lokalnom ili mikroregionalnom središtu. U tom se pogledu veličina hrvatskih županija i općina može smatrati optimalnom upravno-teritorijalnom podjelom. Naravno, pod uvjetom bolje raspodjele ovlasti i dobre organizacije. One mogu izvrsno poslužiti kao baza za provođenje, među ostalim, i aktivne proruralne politike, kad bi takva postojala, jer radi se o manjem prostoru koji redovito predstavlja kulturno, društveno i gospodarski povezanu cjelinu za koju je razvojno optimalno da ima jedinstven razvojni plan.⁷ Moguće je tvrditi i dokumentirati da Hrvatska i nije toliko raznolika da joj treba toliko županija. Međutim, na ovoj razini razvijenosti i organiziranosti kao i uz postojeću zakonsku regulativu, nesumnjivo je lakše djelovati na manjem nego na većem prostoru. Manja upravna jedinica donekle pruža veća jamstva da će i udaljenija, nerazvijenija, zapuštenija sela doći na red za neke razvojne pomake prije nego u teritorijalno većoj jedinici. Jednostavno su "bliže oltaru"! Još jedan neupitan razlog za zadržavanje sadašnjeg teritorijalnog ustrojstva jest da je, kolikogod bilo problema u njihovu funkcioniranju, ipak u većini upravno-prostornih jedinica uspostavljena nužna mreža odnosa, komunikacija i stečeno je dragocjeno iskustvo.⁸ Osim toga, u (doduše, ne svim) selima je zavladao poticajnije razvojno ozračje, domaći ljudi shvatili su da konačno i sami mogu nešto učiniti za prosperitetniju budućnost svoga mjesta.⁹ Ako je općinska uprava zadržala ili vratila barem jednog školovanog domaćeg čovjeka, učinilo se mnogo za sredinu koja vapi za stručnjacima. Da i ne govorimo o administrativnim središtima županija, koja su novim administrativnim ustrojem sigurno poboljšala svoju socijalnu i obrazovnu strukturu.

Nesumnjiv cilj moderne proruralne politike jest da organizira udoban život građanima koji žive u udaljenijim i nepovoljnijim uvjetima, "da obnovom sela i komasacijom poboljšamo životne, stambene i radne navike u selima

i okolnim područjima, ponajprije za poljoprivrednike i njihove obitelji, ali po mogućnosti i za sve ostale stanovnike sela.”¹⁰ Mogućnost da već na lokalnoj razini, onoj općinskoj, artikuliraju svoje probleme i svoje aspiracije te da bolje od ostalih prepoznaju svoje razvojne izvore, dobra je polazna pretpostavka da će se nešto od njihovih razvojnih ideja, potreba i želja ostvariti. Situacija u kojoj njihove potrebe identificiraju neki daleki i u problem neupućeni ljudi, i u kojoj sami nemaju baš nikakav utjecaj na odluke koje neposredno utječu na njihov život i budućnost, ne pridonosi poboljšanju njihova sveukupnog položaja, niti društvenog, niti gospodarskog, niti političkog. Perpetuiranje takva stanja danomice pogoršava položaj periferije, osobito one najnerazvijenije, ruralne. I ne čini je atraktivnijom u fazi odluke o ostanku ili povratku.

Suvremenoj proruralnoj politici jedna od prvih zadaća jest da ruralni prostor heterogeno razvija, da glavnu gospodarsku djelatnost i nekoć dominantnu – poljoprivredu, unapređuje te da uspješno rješava probleme koji nastaju bilo zbog sve manje ovisnosti seoskog stanovništva o poljoprivredi (što se tiče i rada i prihoda) bilo zbog nepovoljnih uvjeta razvitka poljoprivrednih djelatnosti. U tom procesu smanjenja značenja poljoprivrede sve je manja i površina zemljišta koje se obrađuje, pa se za uspješni odgovor pratećem procesu napuštanja dijelova obradivog zemljišta mora pripremiti adekvatna strategija, za svaki kraj posebna. Što učiniti s “viškom” zemlje na kojoj se ne proizvodi, ali se mora na neki način koristiti i uređivati? Inozemna iskustva pokazuju da se mnoštvo ideja javlja onda kad se razmišlja o problemima. Neke od tih načina dobro je upoznati.¹¹

Suvremeno selo više nije samo poljoprivredno i stanovništvo više ne živi samo od poljoprivrede. Seljani više nisu samo seljaci. Ta činjenica iziskuje novi pristup razvitku hrvatskoga ruralnog prostora. Osim seljaka i bivših seljaka u selima se pojavljuju i doseljenici. U Hrvatskoj, na žalost, manje nego posvuda u Europi. Ta socijalna skupina “novih” stanovnika, malo poznata jer je neistražena, također traži svoje mjesto u razvojnim procesima i projektima. Njezina uloga u revitalizaciji sela postaje sve važnija. Stoga je u razvojnim projektima važno predvidjeti mjere koje će ih privući kao i prostor za njihovo djelovanje. Gledano u cjelini, hrvatsko selo tek je na pragu rekonpozicijske razvojne faze, dakle pred razdobljem koje karakterizira postupno obnavljanje nepoljoprivredne populacije u selu, modernizacija poljoprivredne proizvodnje i stoga smanjenje broja poljoprivrednika (u apsolutnom i relativnom smislu, jer opada i potreba za njihovim tolikim dotadaš-

njim brojem). U toj fazi ponovno se diverzificira socijalna struktura, ali sada iz drugih uzroka i s drukčijom socijalnom slikom i funkcijama, nego što se to događalo u razdoblju nastajanja zaokružene tradicionalne seoske zajednice – proces koji je na našim prostorima završio dvadesetih godina 20. st. U selu rekompzijskih obilježja razvijaju se preduvjeti za dinamiziranje društvenih procesa.¹²

Još je jedno pitanje koje se nameće i nakon kratkog uvida u neke razvojne probleme hrvatskoga sela. Ono glasi: želimo li doista sačuvati ono što (još) imamo od seoskog prostora i želimo li ga razvijati? Stanje u ruralnom prostoru ne pokazuje znakove pozitivnog odnosa prema njemu. Niti u onom dijelu koji je svakako posao države, a niti u onom koji bi, prema naravi posla, pripadao županiji, općinskoj zajednici i domaćem stanovništvu. Desetljeća razvojnog zaostajanja seoskog segmenta hrvatskog socijalnog prostora dovela su mnoga naselja u stanje koje je (gotovo) ireverzibilno u demografskom, socijalnom i gospodarskom pogledu. Često nisu u pitanju samo pojedinačna sela već cijele ruralne regije.

Može li se analitički i bez (političko-povijesnih) strasti, dnevnih političkih potreba i ideoloških zapreka odgovoriti na ta tek naizgled jednostavna pitanja? Može li se govoriti o činjenicama, a ne napamet, kao što se često čini? Može li se, konačno, shvatiti da je ruralni prostor najvredniji razvojni hrvatski resurs? Pa da se onda latimo kvalitetnih revitalizacijskih projekata i programa, utemeljenih na stručnim i znanstvenim postavkama.

Činjenica je da selo, i kad je razvijenije, nema dovoljno utjecajnih ljudi, ima premalo bogatstva, premalo moći, premalo zagovornika. Netko je sklon opravdavati to činjenicom da je hrvatsko gradsko stanovništvo u najvećem broju tek prva generacija odseljenih sa sela, te da su oni nepripravni, psihički, zagovarati gradski egzodus kao jedan od preduvjeta ruralne obnove. A upravo to važna je karika u novoj razvojnoj fazi, rekompziciji sela. Svi ruralni demografski, socijalni i gospodarski preporodi u Zapadnoj Europi oslanjali su se na mehanički priljev urbanog stanovništva. Ti se stanovnici redovito nisu zapošljavali u poljoprivredi, već prije svega u drugim djelatnostima. Kad se to zna, onda se prilično lako mogu planirati potrebne infrastrukturne investicije u tom prostoru.

Poznato je da seoski stanovnik, osobito seljak, može mnogo toga izdržati. U nedostatku nužne drske arogancije u dijalogu s gradom, seljan je uvijek nadglasao, često i izigran. Okreću mu se političari u jeku predizborne kampanje i obećavaju što god im padne na pamet. Nakon izbora sve je po starom ili je još nepovoljnije.

Sve što rade pojedinačni istraživači, osobito društveni, koji i nemaju veću “težinu” ondje gdje bi se moralo strateški, dakle i stručno i politički, odlučivati o budućnosti 80% hrvatskog ukupnog prostora, tek je kap u moru u odnosu na složenost posla obnove i napretka hrvatskih ruralnih krajeva. To nije posao za jedan mandat. To je, neupitno, trajni strateški cilj.

ZAŠTIĆENI RURALNI PROSTORI

Jedan od mogućih uspješnih primjera zaštite ograničenog ruralnog područja, dakle pripadajućeg prirodnog okoliša i naselja, jest program zaštite prirodno posebno osjetljivih i dragocjenih prirodnih, društvenih i kulturnih ekosustava, poput nacionalnih parkova ili parkova prirode, kao što je primjerice Lonjsko polje.¹³ Ta područja raspolažu vrijednim razvojnim resursima, i to takvima koje je prepoznala mnogo šira zajednica, pa se najčešće ondje, a rjeđe “na terenu”, rađa ideja i potreba da se taj prostor zaštititi. Gotovo se uvijek na početku domaće stanovništvo suprotstavlja uspostavi režima zaštite. Jedan od redovitih razloga takvu ponašanju u pravilu je nedovoljna i neadekvatna informiranost stanovnika. Prethodna dobra “priprema” ljudi u budućem zaštićenom kraju spriječila bi barem neke probleme ove naravi.

Zaštićujući prostor Parka prirode Lonjsko polje¹⁴ zakonodavac, pretpostavljamo, nije imao na umu zaštititi ga i od lokalnog stanovništva, iako bi neanalitičan i površan uvid u neke podatke o naseljima unutar granica Parka, mogao sugerirati upravo takvu “tajnu” namjeru. Taj prirodno osjetljiv prostor, na kojem se nekoć živjelo intenzivnije, posljednjih je desetljeća postao i socijalno i demografski narušenim sustavom. No, već bi i sama činjenica da je Lonjsko polje zaštićena zona, mogla, pod uvjetom da se ispune određene pretpostavke, donijeti više blagodati lokalnom stanovništvu. Dakle, **prostoru Lonjskog polja valja prići ne samo kao zaštićenom i vrijednom prirodnom naslijeđu nego kao jednakovrijednom i podjednako osjetljivom socijalnom, gospodarskom i kulturnom sustavu koji također valja poštovati, sačuvati i razvijati.** To su (trebale bi biti) dvije ravnopravne sastavnice čuvanja i razvijanja zaštićenog područja.

Da nije bilo stoljetnog ulaganja ljudskog rada u poljoprivredu Lonjskog polja, neprekidnog traženja najpovoljnijih načina gospodarenja tim prostorom da bi ga se očuvalo za nadolazeće generacije (jer o tome su se tradicionalni seljaci uvijek brinuli), do danas se taj kraj svakako ne bi uspio očuvati kao usklađeni prirodni i sociokulturni cik-

lus. Uostalom, time se vodio i stručni tim koji je u statut Javne ustanove propisao, uz djelatnosti zaštite, i promicanje održivog razvitka tradicionalne poljoprivrede, potom proizvodnju, preradu i pripremu mesa, mlijeka, kruha i drugih proizvoda tradicionalne poljoprivrede, kao i ugostiteljsko-turističku djelatnost. Dakle, razmišljalo se i planiralo prema konceptu održivosti i, dodali bismo, samoodrživosti. Pitanje je samo kako dosegnuti taj proklamirani cilj, odnosno kako “organizirati razvitak” u postojećem društvenom okolišu.

Zakon o zaštiti prirode kao ni Zakon o zaštiti kulturne baštine ne predviđaju zaštitu nekih zanimljivijih i bez sumnje održivih socio-gospodarskih ruralnih sustava. I inače je zaštitarska praksa, kad su bili u pitanju ruralni lokaliteti, u bližoj povijesti pokazala mnogo manje zaštitarske strasti. Zaštita ruralnih cjelina uglavnom je završavala bilježenjem i dokumentacijom, što bi prethodilo samom formalnom činu proglašenja.¹⁵ Naknadno se istraživalo i ulagalo malo ili ništa, a stanovnicima se vrlo strogo ograničavala bilo koja intervencija bez posebnih dozvola, kad se radilo o stambenim i gospodarskim zaštićenim objektima u njihovu vlasništvu. Gotovo da se može kazati – naravno, na temelju hrvatskog iskustva – da je zakonsko zaštićivanje kulturnih ili prirodnih vrijednosti na nekom ruralnom području češće značilo (daljnje) propadanje socio-gospodarskih sustava toga kraja nego prosperitet. Stoga ne čude otpori domaćeg stanovništva proglašenju nekog kraja zaštićenim.

Još je teže zaštititi i, s druge strane, osigurati socijalni i gospodarski razvitak ruralnih cjelina. Razvitak naravno nije problem zaštite, već cjelovitoga koncepta razvitka koji se, među ostalim, temelji i na uvažavanju, primjeni i valorizaciji svih endogenih razvojnih resursa. Među tim resursima jest i lokalna tradicija i baština kao i nagomilana znanja i iskustva domaćeg stanovništva. I zato se na zaštićene prirodne i kulturne vrijednosti mora gledati i kao na izvanredan razvojni resurs, doduše vrlo osjetljiv i stoga veoma zahtjevan u traženju prikladnog načina njegove “eksploatacije”.

Slučaj Lonjskog polja na neki je način specifičan. Naime, zaštita i održanje njegovih prirodnih vrijednosti usko su povezani uz opstanak malih seoskih društava i, unutar njihove socijalne strukture, opstanak jednog dijela stanovništva koje će se nastaviti baviti poljoprivrednom proizvodnjom na tradicionalni način. Takva se područja, na kojima se štiti simbioza prirodne i kulturne baštine, mogu zvati “mješovitima”.¹⁶ To ne znači da sve stanovništvo mora ostati u poljoprivredi, da se sve sastavnice tradicional-

nog života moraju održati, da se ondje ništa ne smije mijenjati. To samo znači da je prijeko potrebno (pr)ocijeniti koliko je ljudi potrebno zadržati u starinskom načinu gospodarenja prirodnim uvjetima da bi se sačuvao¹⁷ postojeći krajolik, postojeće autohtone vrste, optimalna ravnoteža između ljudi i prirode. Pritom se ne smije priječiti (dapače!) osuvremenjivanje života i podizanje kulture življenja u mnogim njezinim sastavnicama.¹⁸ Jedno je jasno. Ako se nastave aktualni demografski, socijalni i gospodarski trendovi, a svi su degradacijski, neće trebati dugo čekati na propast kraja unutar područja parka prirode i oko njega. Kao što smo rekli, ondje su priroda, ljudi i seoske zajednice stoljećima nerazdvojno povezani i pukne li samo jedna veza u tim odnosima, rasut će se cijeli ekosustav.

PROGLAŠENJE LONJSKOG POLJA PARKOM PRIRODE

Samorazumljivo je očekivanje lonjskopoljske populacije da im Park prirode omogući bolji i kvalitetniji život u njihovim selima i da omogući njihovim potomcima ostanak i opstanak u zavičaju. Zauzvrat, sigurno je da će se s manje opreza i suzdržanosti prihvaćati nužnost zaštite prirodne i kulturne baštine te da će se lakše odricati nekih svojih naslijeđenih prava u gospodarenju na tom području s poplavnim režimom. U razvojnim planovima Parka prirode oni moraju vidjeti svoj interes. Razvojni ciljevi parka moraju naglasiti nužnost očuvanja postojećih malih seoskih društava. Nažalost svi poslovi oko proglašenja Lonjskog polja parkom prirode nisu dovoljno vodili računa o nužnoj potrebi da se domaće stanovništvo obavijesti o svim mogućnostima, prednostima i ograničenjima koje će im jedna takva ustanova donijeti, a i sama institucija osnovana je sa znatnim zakašnjenjem. Nakon proglašenja parka prirode izbio je rat koji je bio itekako žestok na dijelu područja parka. Južni i jugoistočni dio bili su okupirani nekoliko godina. Svoj život Park prirode Lonjsko polje započeo je u vrlo nepovoljnim okolnostima. Tek je 1998. osnovana Javna ustanova. Vrijeme je da krene nabolje. I lonjskopoljskim hrastovima i rodama i ljudima.

Institucija koja upravlja golemim područjem od 506 km², ima nekoliko vrlo zahtjevnih ciljeva. Među korisnicima prostora i zaštićenih temeljnih vrijednosti parka prirode zatekla je nekoliko vrlo jakih i utjecajnih javnih poduzeća. To su Hrvatske šume, Hrvatske vode, potom neki veći dijelovi (bivšeg) poljoprivrednog kombinata. Osim njih, ondje su stoljetni korisnici prostora – domaći stanovnici, koji obrađuju zemlju, koriste se velikim pašnjacima i šumama za uzgoj životinja, a bave se i ribolovom. Posljed-

njih godina sve su brojniji turisti, te ribiči i lovci koji dolaze privučeni mogućnostima koje pruža priroda. Svi oni imaju svoje interese, svoje zahtjeve, svoje ciljeve, pa usklađivanje tako šarolikog društva s temeljnim intencijama parka prirode svakako predstavlja iznimno naporan rad, dogovore s različitim strukama, različitim razinama vlasti, koordinaciju gradova i općina čiji su dijelovi prostora u okviru parka prirode.

Posebno je zahtjevna zadaća pridobiti domaće stanovnike da prihvate postavljene visoke i dugoročne ciljeve zaštite prirodne, socijalne i gospodarske baštine, da se zauzimaju za njih, da svakodnevni život i rad organiziraju i vode u skladu s njima te da u tim općim ciljevima uistinu pronađu prostor za prosperitetniju budućnost za sebe, svoju obitelj i svoj zavičaj.

Dugoročno gledajući, a vjerujući u uspjeh projekta Parka prirode Lonjsko polje na svim planiranim razinama, domaće će se stanovništvo suočiti s još jednim problemom. Naime, razvitak parka omogućit će veće zapošljavanje (osobito samozapošljavanje), što će neminovno privući poduzetnije ljude iz bliže i dalje okolice. Za takvu situaciju moraju se unaprijed pripremiti mjere koje će omogućiti njihovo lakše uključivanje u novu sredinu.

STANOVNICI I OBITELJSKA ZAJEDNICA

Stanovništvo Lonjskog polja cijelo je 20. stoljeće bilo podvrgnuto depopulacijskom procesu. Kako je depopulacija vrlo jasan pokazatelj sveukupnog društveno-gospodarskog stanja u nekom kraju (uostalom, prosperitet gotovo uvijek prati porast stanovništva ili barem stagnacija), lako je zaključiti da je taj prostor, od nekadašnje relativno dobre naseljenosti i sela s prilično velikim brojem stanovnika, došao u stanje koje bi i promišljenija i intenzivnija razvojna strategija teško mogla preokrenuti u smjeru kakva-takva prosperiteta. Stoga je za početak realno željeti i planirati – na demografskoj razini – tek zaustavljanje stoljetnog procesa pada stanovništva. Pad stanovništva, ako se izuzmu vrlo dramatične pojave na koje je nemoguće utjecati (rat, prirodne katastrofe, epidemije), najčešće je rezultat “normalnog” fizičkog odljeva stanovništva, dakle, emigracije. No, ovaj je kraj preživio i nekoliko kataklizmičkih ratnih događanja.

Osim ratova, valja neprestano imati na umu da je ovo poplavni kraj. Koliko god su njegovi stanovnici naučili živjeti s nepredvidivim vodama i na temelju stoljetnih iskustava uspostavili režim gospodarenja u skladu s ponašanjem prirodnih elemenata u tom dijelu Posavine, što je

ipak omogućilo neprekinuti život u polju, valja pretpostaviti da je ta pojačana neizvjesnost, koja i inače prati poljoprivrednu proizvodnju, dovela do zamora te da mlade odvrća od bavljenja jedino poljoprivredom.

Smatrajući da je obitelj čvršći i pouzdaniji razvojni oslonac ovoga kraja, i uz još neke, svakako nosiva institucija, u istraživanju provedenom među stanovništvom posebnu smo pozornost posvetili obiteljskoj zajednici, a ona je u ovom kraju vrlo vezana uz poljoprivredu. Stoga smatramo da upravo poljoprivrednu obitelj valja sustavno podržavati. Obrazložit ćemo to nešto cjelovitije.

1. Koncept zaštite u Hrvatskoj još uvijek je vezan dominantno uza zaštitu prirodnih ili kulturnih fenomena i naselja se, odnosno stanovnici na zaštićenom području, osobito privatni vlasnici nad dobrima, često smatraju zaprekom kvalitetnoj zaštiti prostora. Takav stav, uz ostale uzroke, ne pomaže osobito očuvanju ljudi na zaštićenim područjima; osipaju se obitelji i sela.

Na temelju razgovora s dobrim poznavateljima prilika i boravkom na terenu, kao i uvidom u literaturu, moguće je zaključiti da je stanovništvo na Lonjskom polju, u razvojnom smislu, demografski vrlo slaba razvojna karika. Konkretni podaci to nedvojbeno potvrđuju.¹⁹ Dakle, sam pojedinac prilično je slab razvojni oslonac. Stoga je razumljiva namjera da se "razvojni teret" prebaci na cijelu obiteljsku skupinu i da se obitelj (s poljoprivrednim posjedom) istakne kao najvjerodostojniji lokalni socijalni razvojni akter.

Naglasak na obiteljsku zajednicu opravdan je iz barem još jednog razloga: očigledno je da se razvitak na Lonjskom polju može temeljiti na obiteljskoj poljoprivredi²⁰ i uz nju usko vezanim komplementarnim djelatnostima (zanati, obrt) te osobito na ruralnom i seljačkom turizmu. A za te djelatnosti nužna je suradnja (svih) članova obitelji.²¹

Razvitak industrije u gradovima i gradićima koji okružuju Lonjsko polje (Sisak, Kutina, Novska) ponudio je mogućnost da se napusti takva poljoprivreda, odnosno neizvjesna egzistencija. U potrazi za poslom valjalo je i otići. A odlazilo se blizu i daleko. Neprestano. Cijelo stoljeće. Je li došlo vrijeme da se netko i vrati? Može li se u tom prostoru naći pokoji atraktivan motiv? Je li nastupilo vrijeme da ono što je nekoć obeshrabrivalo ostanak, danas postane dobar razlog za povratak? Selo je danas nositelj vrijednosti koje gradski sustav uglavnom ne može razvijati: mirnoće, zdravlja, ljepote, ali i – što iznenađuje – sve više slobode, jednakosti, solidarnosti.²² Svijet se izmijenio. Čak ni mladi nisu više toliko opčinjeni gradom. Selo može postati alter-

nativa urbanoj sredini i za život i za rad. Mora pritom zadovoljiti neke osnovne potrebe vezane uz komunalni i društveni standard. A u razvitku mora uspjeti izbjeći gradske nedostatke i greške te sačuvati i unaprijediti svoje neprijeporne prednosti, svoje specifičnosti. Očigledno, lakše je to reći nego ostvariti. Svaki napredak prate dobre i loše strane, željene i neželjene posljedice. Zadaća je razvojnih planera da one nepovoljne nastoji spriječiti.

Tradicionalno društvo ne poznaje dominaciju nad prirodom, već prilagodbu. To se vidi u vrlo razrađenim tradicionalnim oblicima gospodarenja u specifičnijim prirodnim uvjetima. Tako je na Lonjskom polju razrađen vrlo zanimljiv način uzgoja stoke, osobito svinja i konja.²³ Na tom prostoru razvijen je "koherentni socio-prostorni sustav koji omogućuje kolektivne strategije preživljavanja".²⁴ Oslonac je u najvećoj mjeri na lokalnim razvojnim izvorima. Na tome se temelji gospodarski proizvod kraja, koji valja dovesti do prepoznatljive i stabilne kvalitete i prepoznatljive marke.

Obično takvi prirodni uvjeti pridonose i pronalazačnju posebnih načina upotrebe zemljišta i vlasništva nad zemljištem.²⁵ Razvijaju se i različiti oblici zajedničkog vlasništva, općinskog vlasništva, zadružnog i sl. U takvu tipu organizacije razvijena je visoka svijest o zajednici. Jer pojedinac može preživjeti jedino kao član zajednice. Ali se, u pravilu, u tu širu zajednicu uključuje preko obitelji. Pojedinac ne može preskočiti obitelj na putu svoje socijalne i ekonomske integracije u ruralni socijalni ustroj.

Problem različitih tipova vlasništva pojavljuje se kad se mijenja struktura proizvodnje, kad se u dotad isključivo (ili pretežno) poljoprivrednom području pojave nepoljoprivredne djelatnosti koje traže svoj životni prostor. To može biti, rjeđe, industrija, nove prometnice (osobito autoceste) i sl., a češće turizam ili jedna od djelatnosti mnogo šireg interesa, kao što je eksploatacija šuma, rudnog bogatstva, gradnja hidrocentrala, termoelektrana i sl.

Otvaranje osjetljivih ruralnih prostora novim oblicima privređivanja dovodi nove stanovnike, stalne ili sezonske, koji gradski život mijenjaju (za stalno ili privremeno ili povremeno) iz mnogih razloga. Oni će, i kad su senzibilizirani na potrebu zaštite prirode, ipak tražiti društveni i individualni standard na koji su navikli u gradovima.

Zapošljavanje domaćeg stanovništva u nepoljoprivrednim djelatnostima smanjuje ovisnost o zemlji, o prirodi, a povećava gospodarsku ovisnost o društvu koje je negdje izvan lokalnih granica. (To društvo može biti i internacionalno.) Zbog potrebe da se opseg i intenzitet tradicionalnih poljoprivrednih djelatnosti održi u optimalnim grani-

cama, a zna se da se u poljoprivredi uvijek, pa i onda kad se događa u prirodno i agrarno-politički povoljnijim uvjetima, ostvaruje dohodak koji je najniži ili je među najnižima, valja sustavno pomagati one koji će ostati u poljoprivredi i njihove prihode nastojati izjednačiti s prosječnim prihodima u nepoljoprivrednim djelatnostima.

Osim pomoći sa strane, koja je nužna, poljoprivredi valja omogućiti proces "autonomne demarginalizacije" postupnom modernizacijom nekih njezinih bitnih oslonaca, što će pridonijeti većoj isplativosti proizvodnje i nužnom podizanju seljačke samosvijesti, odnosno, što će smanjiti živo i opravdano nezadovoljstvo seljaka svojim ukupnim socijalnim položajem i samima sobom.

Tradicionalno poljodjelstvo ne znači zauvijek blokiranje razvojne, modernizacijske pomake, što u uvjetima koje nameću načela čuvanja zaštićenog područja znači da se mora osuvremenjivati kontrolirano, u zadanim granicama. Temeljne sastavnice poljoprivrede, koje će evoluirati (nema razloga da ostanu kakve su danas), jesu:

1. uvođenje novih tehnika te modernizacija tradicionalnih u ratarskoj i stočarskoj proizvodnji,
2. uvođenje eventualno novih proizvoda (ili ponovno uvođenje starih, zaboravljenih kultura i domaćih životinja) i, konačno,
3. promjene u agrarnoj strukturi.

Prema našem mišljenju upravo u segmentu modernizacije poljoprivrede vrlo je važna i istaknuta uloga Javne ustanove Parka prirode Lonjsko polje, prije svega njihov "elastičan" pristup i upravljanje proizvodnim inovacijama, osobito u sektoru poljoprivrede, ali ne samo u tom sektoru.

Iako se radi o zaštićenu području, nužno je predvidjeti izvjesni utjecaj tržišta na poljoprivrednu proizvodnju, bilo da se radi o djelomičnom tržišnom diktatu i usmjerenju prema nekim proizvodima bilo da se marketinškim mjerama širi tržište za neke domaće proizvode. Na lokalnom tržištu svoje će zahtjeve za određenim proizvodima sve više postavljati turistička privreda.

Sociologijski gledano, nije moguće zaustaviti socijalnu dinamiku i spriječiti njezine posljedice, bez obzira na to radilo se o objektivnom socijalno-gospodarskom napretku ili degradaciji. Svaka zaštita koja ide za tim da sačuva nešto u nepromijenjenu stanju, mora se suočiti s neuspjehom. Seoska naselja Lonjskog polja u fazi su procesa socijalno-gospodarske degradacije, pa početni cilj svake intervencije u taj socijalni prostor mora biti zaustavljanje nazadovanja u svakom smislu.

Glavni cilj jest napredak koji podrazumijeva, među ostalim:

1. povećanje broja stanovnika u većini naselja, do mjere koja neće ugrožavati zaštićeni prirodni sustav a koja će stvarati osnovnu pretpostavku (kritična masa stanovnika) za samorazvitak;
2. povećanje lokalne proizvodnje, osobito poljoprivredne, u kontroliranim okvirima;
3. omogućivanje zapošljavanja i zarade izvan poljoprivrednih imanja, ali u selu (čak i u domaćinstvu) ili mjestima dostupnim udobnim javnim prijevozom.

Za popis razvojnih mjera (i njihovu razradu) koje je nužno poduzeti da bi se postigli razvojni pomaci, sociolozi nisu dovoljni. Oni će upozoriti na stanje socijalnih razvojnih aktera i dati neke preporuke koncepcijskoga karaktera. Cjelovit napredak (svih) ruralnih prostora trebao bi biti činjenica i trajni projekt podržan općim društvenim konsenzusom te jedna od temeljnih strateških zadaća.

BILJEŠKE

¹ Poljoprivredni krajolik, takav kakav danas poznajemo, oblikovao se u Europi oko 1000. godine.

² Krajolik je u svijetu vrlo čest "objekt" istraživanja. Naravno, ne krajolik kao netaknuta priroda, već onaj agrarni, rezultat ljudskog djelovanja. Vidjeti primjerice: Bernadette Lizet, Francois Ravignan (u suradnji s Ingrid Calmettes, Marcel Chapuis): *Comprendre un paysage. Guide pratique de recherche*. Paris: Institut national de la recherche agronomique, 1987., 147 p.

³ Cifrić, Ivan: Pluralni ekološki etos. *Sociologija sela*, 34, br. 3-4 (1996.), str. 143-144.

⁴ Mnoštvo terasa u obalnom dijelu zemlje zaraslo je u makiju iz koje probijaju divlje masline, smokve, loze. Požari najjasnije otkrivaju nekadašnji seljački trud, otkrivaju se poljski putovi i drugi gospodarski objekti (kamene košnice, napajališta za stoku i ostalo).

⁵ Dobar je primjer Belgija. Vidjeti: Marc Marmont: *A la recherche des specificités rurales*; u: Marcel Jollivet: *Vers un rural postindustriel. Rural et environnement dans huit pays européens*. Paris: L'Harmattan, 1997., p. 17-44.

⁶ Primjer Bavarske koja je sačuvala i primjereno razvija svoj ruralni prostor za nas je blizak i dobar primjer. Temeljno u njihovoj ruralnoj politici, osim što zagovara različite oblike pomaganja poljoprivrednicima, jest širok popis djelatnosti čije se rasprostiranje kroz ruralni prostor podupire. Oni polaze od vrlo jednostavne pretpostavke da će ljudi ostajati živjeti na selu i da se neće doseljivati u prenapučene gradove onda kad se dosegne određena razina kulture života u selima. Zato se potiče razvitak obrta, industrijskih pogona, uslužnih djelatnosti, osobito pošte, banke, štedionice, trgovina. Vodi se računa o cestama, putovima, vrtićima, osnovnim i srednjim školama, ostalim oblicima profesionalnog usavršavanja. Vidjeti: Alfred Schuh: Odgovornost politike za poljoprivredu i za ruralni prostor. *Sociologija sela*, 34, br. 3-4 (1996.), str. 182.

⁷ Primjerice, u Sloveniji koja je mala zemlja i koja je mnogo manja od Hrvatske, postoji, po uzoru na EU, 12 istraživačkih plansko-funkcijskih regija. U okvirima tih regija, koje su jedinstvene po prostoru i specifičnom razvojnom značenju, regionalni istraživači i planeri već dulje vrijeme obavljaju svoje analitičke, istraživačke i planske projekte. Dakle, Slovenija se u projektu regionalnog razvitka evidentno, oslanja na male regije. Na razini takvih regija Slovenci također ispituju posljedice razvojnih procesa u EU. Vidjeti: Andrej Gulič: *Regionalni razvoj Slovenije – odzivi na globalne in nacionalne spremembe: primer Pomurja*. IB revija, br. 11–12, 1996., str. 19.

⁸ Osobito u uvjetima postojeće upravne mreže valja rješavati način upravljanja posebno zaštićenih prostora koji, poput Lonjskog polja, “pripadaju” nekolicini općina ili gradova.

⁹ Načelnik jedne slabije razvijene dalmatinske općine izjavio je nedavno da nema pasivnih krajeva, već samo pasivnih ljudi.

¹⁰ Holger Magel: Budućnost sela je u obnovi i zemljišnoj reorganizaciji. *Sociologija sela*, 34, br. 3–4 (1996.), str. 185.

¹¹ Razapete između obveznog smanjivanja proizvedene količine prehrambenih proizvoda i nužnosti da se održe poljoprivredne djelatnosti i sačuva vitalnost ruralnih područja, neke zemlje, primjerice Finska, predlažu ekstenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje i usmjeravanje prema neprehrambenim proizvodima, potom rast udjela silvikulture (npr. proizvodnja sadnica drveća) na poljoprivrednom gospodarstvu i sl. Najveći otpor seljaci u Finskoj pružaju prema pošumljavanju obradivih površina i najmanje ih je spremno na taj način udovoljiti zahtjevima zajedničke agrarne politike. Selby, J. A. i Petajisto, L.: Attitudinal aspects of the resistance to field afforestation in Finland. *Sociologia ruralis*, br. 1/1995, str. 67–92.

Da bi riješile problem viškova poljoprivrednih proizvoda, europske zemlje nastoje smanjiti površine oranica. Pritom osobitu brigu posvećuju očuvanju krajolika. Spomenimo neke mjere: *Pošumljivanje, ekstenzifikacija, ugar, nepoljoprivredno korištenje* (gradnja autocesta, ponuda sadržaja za provođenje slobodnog vremena: površine za lov, golf, skijanje i skijaško trčanje, šetnje po prirodi). Prostori namijenjeni dokolici moraju se održavati, tj. obrađivati, pa seljaci tako postaju vrtlari prirode (ako prethodno ne odu). *Dogovorno upravljanje prostorom*. Coutenet, J.: Quel avenir pour l'espace rural français? *Etudes rurales*, br. 110–111–112/1988., str. 103–106.

Da bi se olakšao lokalni razvitak, nadležna ministarstva (poljoprivrede, razvitka, gospodarstva, turizma) moraju ublažiti uredbe, donijeti neke poticajne mjere i sl.

¹² Opširnije u: M Štambuk: *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskom ruralnom prostoru*. Disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet, 1998., str. 88 i dalje.

¹³ Prema pravomoćnom hrvatskom Zakonu o zaštiti prirode, park prirode je prostrano prirodno ili dijelom kultivirano područje s naglašenim estetskim, ekološkim, odgojno-obrazovnim, kulturno-povijesnim i turističko rekreacijskim vrijednostima. U parku prirode su dopuštene djelatnosti i radnje kojima se ne ugrožavaju njegove bitne značajke i uloge (članak 5).

Donošenja prostornih planova zaštićenih područja zakonska su obveza. Njima se regulira način iskorištavanja tih područja, način upravljanja, specifičnosti zaštite, sustav upravnih mjera za slučaj da se zakonske odredbe ne poštuju. Ovime se štite, osim državnih, i svjetski

interesi zaštite baštine, koje priznajemo prihvaćanjem i potpisivanjem međunarodnih ugovora i konvencija. Lonjsko polje je na popisu Konvencije o zaštiti močvara (Ramsarska konvencija).

¹⁴ U hrvatskim razmjerima, Lonjsko polje je najveće zaštićeno močvarno područje, s površinom od 506 km².

¹⁵ Ksenija Petrić: Očuvanje kulturne baštine Lonjskog polja. *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1/1999., str. 13. Autorica smatra da bi bilo nužno mnogo više truda uložiti u predstavljanje izvornih prostornih ambijenata i arhitektonske baštine, propagirati njihovu ispravnu obnovu i uređenje i planirati razvitak ruralnih krajeva kao najvažniji preduvjet čuvanja naslijeđa, osobito onog koje smo prepoznali kao posebno vrijedno.

¹⁶ Martin Schneider-Jacoby: Vrijednosti Parka prirode Lonjsko polje i poplavnog područja rijeke Save (Posavine). *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1 (1998.), str. 23.

¹⁷ Možda već valja govoriti i o obnovi krajolika.

¹⁸ S problemom komunalnog uređenja i urednosti susreće se i razvitak ruralnog turizma, osobito njegove seljačke varijante. Nije moguće na općoj niskoj razini standarda razvijati djelatnosti poput turističke. Ruralni turizam nije turizam koji nudi zapuštena i napola srušena sela, otvorene gnojnice, neuređena dvorišta seoskih kuća puna kojekakvog otpada, izrovane putove, nedovoljnu čistoću u ugostiteljskim objektima, samovoljno određivanje radnog vremena, smeće u okolišu i sl.

Za stanovnike koji žive u naseljima Lonjskoga polja, za sve a ne samo za one koji se planiraju baviti turizmom, valja organizirati različite načine pouke o standardima suvremenog stanovanja. Jer dok to njima samima ne bude važno i ne postane obično, svakodnevno, svi napori izvana da se razvije turistička djelatnost u lonjskopoljskim selima ostat će bez dobrih rezultata. Već danas je vidljiv raskorak između promidžbe prirodnih i kulturnih vrijednosti, koja je uspješnija i nesporno privlači goste i, s druge strane, posve nedovoljne promidžbe među domaćim (i ne samo domaćim) stanovništvom da prikladno i financijski uspješno organiziraju prihvat različitih kategorija posjetitelja. Vidjeti: Gugić, Goran: Okrugli stolovi – Forum velikih korisnika. *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1, 1999., str. 43.

¹⁹ Vidjeti demografsku analizu, str.

²⁰ Poljoprivreda je ekskluzivno obiteljska djelatnost. Nema uspješnog samaćkog poljoprivrednog domaćinstva, ili tek vrlo rijetko.

²¹ U zemljama EU poljoprivreda je sve više obiteljskog karaktera. Nestalo se smanjuje broj zaposlenih poljoprivrednih radnika.

²² Bernard Kayser: *Ils ont choisi la campagne*. Ed. de l'Aube, 1996, p. 8. 206 p.

²³ Vidjeti, npr. Goran Gugić: Tradicionalno pašarenje u parku prirode kao turistička atrakcija? *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1 (1999.), str. 17–20.

²⁴ Takav sustav primjenjuje se ponegdje u planinama. Vidjeti: Andre Etchelecou: Population et legitimité territoriale. Pyrennes Occidentales en crise. *XIV Congrès européen de sociologie rurale*, 1990. Rukopis.

²⁵ Velik dio Parka prirode Javno poduzeće Hrvatske vode iskorištava kao retenciju za zaštitu od poplava ponajprije Zagreba, ali i Siska i dijela Posavine.

Prvi put se ideja da se regulira režim voda u polju, odnosno da se isuši i privede intenzivnijoj poljoprivredi, pojavila već u 18. st. Od ta-

da je u nekoliko navrata aktualizirana, dijelom ponekad ostvarena, ali nikad do kraja provedena. O tome vidjeti zanimljiv članak Ivana Šimunovića: Zakonski članak o isušanju Lonjskoga polja od Rugvice do Trebeša (1968. godine). Kronologija nastanka, provođenja i neslavnog kraja jednoga zakona. *Hrvatske vode*, vol. 23, br. 6 (1998.), str. 171-185.

LITERATURA

- Cifrić, I., (1996.), Pluralni ekološki etos, *Sociologija sela*, 34, br. 3-4.
- Coutenet, J., (1988.), Quel avenir pour l'espace rural français?, *Etudes rurales*, br. 110-111-112, str. 103-106.
- Etchelecou, A., (1990.), Population et legitimité territoriale. Pyrennes Occidentales en crise, *XIV Congres europeen de sociologie rurale*. Rukopis.
- Gugić, G., (1999.), Tradicionalno pašarenje u parku prirode kao turistička atrakcija?, *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, Jasenovac, br. 1, str. 17-20.
- Gugić, G., (1999.), Okrugli stolovi - Forum velikih korisnika, *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1.
- Gulić, A., (1996.), Regionalni razvoj Slovenije - odziv na globalne i nacionalne spremembe: primer Pomurja, *IB revija*, br. 11-12, str. 24.
- Jollivet, M., (ed.) (1997.), *Vers un rural postindustriel. Rural et environnement dans huit pays europeens*, Paris: L'Harmattan, 371 p.
- Kaysers, B., (1996.), *Ils ont choisi la campagne*, Ed. de l'Aube, 206 p.
- Lizet, B. i Ravignan, F., (1987.), (u suradnji s Ingrid Calmettes, Marcel Chapuis): *Comprendre un paysage. Guide pratique de recherche*, Paris: Institut national de la recherche agronomique, 147 p.
- Magel, H., (1996.), Budućnost sela je u obnovi i zemljišnoj reorganizaciji, *Sociologija sela*, 34, br. 3-4.
- Marmont, M., (1997.), A la recherche des specificites rurales, u: Marcel Jollivet (ed.): *Vers un rural postindustriel. Rural et environnement dans huit pays europeens*, Paris: L'Harmattan, p. 17-44.
- Petrić, K., (1999.), Očuvanje kulturne baštine Lonjskog polja, *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, str. 13.
- Schneider-Jacoby, M., (1998.), Vrijednosti Parka prirode Lonjsko polje i poplavnog područja rijeke Save (Posavine), *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1, str. 23.
- Schuh, A., (1996.), Odgovornost politike za poljoprivredu i za ruralni prostor, *Sociologija sela*, 34, br. 3-4.
- Selby, J. A. i Petajisto L., (1995.), Attitudinal aspects of the resistance to field afforestation in Finland, *Sociologia ruralis*, br 1, str. 67-92.
- Šimunović, I., (1998.), Zakonski članak o isušanju Lonjskoga polja od Rugvice do Trebeša (1968. godine). Kronologija nastanka, provođenja i neslavnog kraja jednoga zakona, *Hrvatske vode*, vol. 23, br. 6, str. 171-185.
- Štambuk, M., (1997.), *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*, Disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Zakon o zaštiti prirode, *NN*, 30/94.

Rafaela
KOVAČEVIĆ

STANOVNIŠTVO,
KUĆANSTVA I NASELJA
LONJSKOG POLJA –
DEMOGRAFSKA
ANALIZA

STANOVNIŠTVO

Park prirode Lonjsko polje prostire se sjeverno od rijeke Save uz sljevove Lonje, Velikog i Malog Struga, Ilove, Česme, Pakre i drugih rijeka i potoka. Obuhvaća prostor između Siska i Nove Gradiške, na kojem se susreću teritoriji više općina i gradova Sisačko-moslavačke županije (97% Parka se nalazi u toj županiji). Preostali mali dio parka, ali bez naselja, pripada Brodsko-posavskoj i Zagrebačkoj županiji. Stoga ove županije nećemo ni spominjati u našoj analizi.

Područje Parka prirode Lonjsko polje svojom površinom od 50.650 ha jedno je od najvećih plavnih područja u Europi u kojem je sačuvano bogatstvo raznolikosti biljnog i životinjskog svijeta.

Unutar područja Parka prirode, nalazi se 19 naselja,¹ i to:

Općina JASENOVAC:

1. DRENOV BOK
2. JASENOVAC
3. KOŠUTARICA
4. KRAPJE
5. MLAKA
6. PUSKA
7. TREBEŽ
8. UŠTICA

Grad NOVSKA

1. BROČICE
2. SIGETAC NOVSKI

Općina POPOVAČA

1. DONJA GRAČENICA
2. OSEKOVO
3. STRUŽEC

Grad SISAK

1. ČIGOČ
2. KRATEČKO
3. LONJA
4. MUŽILOVČICA

5. SUVOJ

6. VELIKO SVINJIČKO²

Ukupno je u tim naseljima 1991. godine živjelo 8.248 stanovnika.³

Prije same analize demografskih podataka za ovo područje potrebno je napomenuti da se analiza temelji na objavljenim podacima popisa stanovništva, domaćinstava i stanova iz 1991. godine. Koristili smo se ponegdje i podacima iz popisa 1981. godine. Nažalost, glavnina podataka najnovijeg popisa stanovništva bit će dostupna analitičarima 2002. i kasnije, pa do tada ostaju jedini relevantni ovi koje iznosimo u nastavku.

Promjena broja stanovnika: mehaničko i prirodno kretanje

Analizirajući podatke o promjeni broja stanovnika na ovom području, vidi se da je od prvog popisa stanovništva iz 1857. godine do 1991. godine broj stanovnika u padu za 4.403 osobe, odnosno u posljednjih deset godina (1981.-1991.) za 641 osobu ili 7,2% (tablica 1 u dodatku).

Pad broja stanovnika nije započeo odmah nakon prvih popisnih godina. Također, nije bio kontinuiran, već su se izmjenjivala razdoblja s pozitivnim i negativnim kretanjem broja stanovnika. Do 1910. godine broj stanovnika se povećavao, zatim se smanjuje u idućem desetljeću (Prvi svjetski rat), pa ponovno raste do 1931. godine. Nakon te godine stalan je pad broja stanovnika.

Analiza po naseljima pokazuje da i u posljednjih deset godina (1981.-1991.) sva naselja bilježe pad broja stanovnika, osim Bročica u kojima je evidentiran porast.⁴

Na ovom području oduvijek je poljoprivreda bila dominantna grana privređivanja, pa kraj i danas ima obilježja izrazito ruralnog prostora. Industrija i urbani razvitak izazvali su veliki odljev stanovništva. U posljednjem desetljeću rat je dodatno pridonio regresijskim procesima u demografskom i gospodarskom smislu. Nažalost, ne samo u ovom području.

Osim odseljavanja, odnosno mehaničkog kretanja broja stanovnika, potrebno je sagledati i prirodno kretanje stanovništva.

Podatci o prirodnom kretanju broja stanovnika jedini su iz novijeg razdoblja. Navest ćemo ih za godine od 1991. do 1999. U prvom dijelu tog razdoblja (sve do kolovoza 1995.) na ovom području trajala su ratna zbivanja (i okupacija), što je sigurno dodatno utjecalo na sastavnice prirodnog kretanja stanovništva (tablica 2 u dodatku).

Devetogodišnje negativno kretanje prirodnog priraštaja, gdje više ljudi umire nego što se rađa, osnovne su vitalno-demografske karakteristike ovog područja.

U tom razdoblju prirodni pad je iznosio 446 osoba za cijelo istraživano područje, a analiza po naseljima ima gotovo ista obilježja kao i za cijelo područje. Opet moramo spomenuti Bročice, jedino selo s pozitivnim prirodnim priraštajem u tom razdoblju (porast od 19 stanovnika).

Autohtonost stanovnika Lonjskog polja

Koliko je stanovništvo Lonjskog polja autohtono (od rođenja stanuje u istom mjestu), a koliko je doseljeno u to područje, vidi se iz tablice 3 u dodatku.

Većina stanovnika ovog područja je autohtona – njih 59,1%, dok ih se 40,9% doselilo u to područje. Među doseljenima najviše ih se doselilo s područja iste općine⁵ i to 38,0%, dok su ostali došli iz neke druge (ondašnje) općine (30,8%) ili iz inozemstva (uključujući i područja bivše SFRJ).

Analiza po naseljima pokazuje da je 1991. godine u pet naselja živjelo više doseljenog stanovništva nego autohtonog. Trebež je imao najmanji udio autohtonog stanovništva na tom području.

Najintenzivnije se doseljavalo ponajprije u razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata, između 1946. i 1960. godine, a najveći desetogodišnji priljev stanovnika je zabilježen između 1981. i 1991. godine.

STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Sastav stanovništva analizirat ćemo prema dostupnim popisnim podacima, i to: po spolu i starosti, po aktivnostima i djelatnostima, radnoj snazi, zanimanju, nacionalnosti i naobrazbi.

Iz svih ovih struktura mogu se iščitati obilježja demografskih procesa i društveno-gospodarskog razvitka.

Spolna i dobna struktura

Iz spolne strukture stanovništva može se vidjeti prošlost i sadašnjost, a također i budućnost stanovništva u određenom kraju; to je kvalitativna odrednica razvoja naseljenosti.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine na području Lonjskog polja je živjelo 3.924 ili 47,6% muškog i 4.324 ili 52,4% ženskog stanovništva. Na 1.000 žena bilo je 907 muškaraca.

Muško stanovništvo je 1981. godine bilo brojnije nego deset godina kasnije – za 356 pripadnika muškog spola (uostalom, ukupno stanovništvo bilo je brojnije), ali mu je udio bio manji. Tako je 1981. godine bilo 4.280 ili 46,8%

muškog stanovništva, a ženskog 4.867 ili 53,2%. Dakle, smanjivanjem broja stanovnika raste udio muškaraca, a smanjuje se udio žena u ukupnoj populaciji. Razlog takvom trendu u promjenama spolnog sastava stanovništva je što je u promatranom vremenu bila relativno veća emigracija žena u naseljima na Lonjskom polju.

Na 1.000 žena dolazilo je 1981. godine svega 879 muškaraca.

U svim naseljima ovog područja brojnije je žensko nego muško stanovništvo. Jedino ih je jednak broj u naselju Suvoj.

Iako se u pravilu rađa više muške nego ženske djece, u spolnoj strukturi ukupnog i odraslog stanovništva gotovo je redovito veći broj žena. Takav brojčani odnos među spolovima imaju razvijenija društva u kojima su više izloženi opasnostima muškarci nego žene (ratna stradanja, radni staž, uvjeti rada, opskrba obitelji itd.). Iz tih razloga nakon četrdesete godine života specifični mortalitet kod muškaraca nadmašuje mortalitet žena, te se usporedno s porastom životne dobi stvaraju sve veći "viškovi" žena. Neki od spomenutih uzroka spolne neravnoteže mogu se naći i na ovom području.

Osim opće spolne strukture stanovništva, za analizu kretanja stanovništva neobično je važan detaljniji pokazatelj ženskih dobnih kontingenata. Osim što služi razumijevanju sadašnjeg stanja populacije nekog kraja, on je vrlo dobar indikator biodinamičke aktivnosti populacije u budućnosti (tablica 4 u dodatku).

Podatci kazuju da je gotovo trostruko više žena u postfertilnoj dobi (dobna skupina od 50 i više godina), nego u predfertilnoj dobi (dobna skupina 0-14 godina). Dakle, trostruko je više žena izvan reprodukcijuskog ciklusa nego pred ulazom u reprodukcijusko razdoblje. Taj podatak nije nimalo ohrabrujući za reprodukciju stanovništva u neposredno nastupajućem razdoblju.

Analiza po naseljima upozorava na još gore pojedinačne primjere. Tako je selo Suvoj u predfertilnoj dobi imao svega dvije žene, u fertilnoj dobi 5, a u postfertilnoj dobi 20 žena. O odnosima ovih dobnih ženskih skupina u ostalim naseljima mogu se čitatelji informirati u tablici 4 u dodatku.

Analizom dobne strukture stanovništva dobivamo uvid u potencijalnu vitalnost i biodinamiku stanovništva nekog područja.

Uvid u opću dobnu sliku stanovništva na Lonjskom polju toliko je porazan, da nameće pitanje o sudbini daljnje reprodukcije stanovništva na ovom području. Jer ondje je starost sve izraženija.

Stanovništvo Lonjskog polja pripada starom tipu populacije, odnosno ima **populaciju duboke starosti**, prema analizi temeljenoj na podacima iz 1991. godine. Bez ikakvih sumnji možemo pretpostaviti da će upravo prikupljeni podaci popisom 2001. pokazati još lošiju sliku.

Godine 1991. je mladog stanovništva, u dobnoj skupini 0-19 godina bilo 1.980 ili 24,0%; zrelog, u dobnom rasponu između 20 i 59 godina, bilo je 4.114 ili 49,9%, a starog stanovništva, starijeg od 60 godina, živjelo je u analiziranim naseljima čak 2.017 ili 24,4% (tablica 5 u dodatku).

Indeks starosti (odnos starog i mladog stanovništva) bio je visok i iznosio je 1,019. Taj pokazatelj potvrđuje da se radi o staroj populaciji.

Slične karakteristike stanovništva imalo je ovo područje i 1981. godine. Stanovništvo je i onda bilo u fazi duboke starosti, samo je pokazatelj bio nešto blažeg intenziteta. Dakle, prilike su se u idućih deset godina pogoršale. To se lijepo vidi ne samo iz koeficijenta starosti nego i iz odnosa mladog, zrelog i starog stanovništva (tablica 6 u dodatku).

Najveći udio starog stanovništva 1991. godine imala su naselja Krapje (indeks starosti 3,654) i Suvoj (indeks starosti 3,286).

Mladih u tim naseljima gotovo i nema: 10,4% u Krapju i 13,0% u Suvoju.

Nešto bolju dobnu strukturu stanovništva imaju naselja Trebež (indeks starosti 0,469) i Bročice (indeks starosti 0,476).

Složen je sindrom demografskog propadanja nekog kraja. Često je teško razlučiti uzroke od posljedica. Demografskom slomu nesumnjivo pridonosi emigracija stanovništva, negativan prirodni priraštaj, gospodarski (ne)razvoj, način života, nepostojanje projekata revitalizacije, neprobuđeni interesi itd.

Starost se širi Lonjskim poljem; realno je pretpostaviti da je svakim danom izraženija, ne samo zbog očekivanog neumitnog nastavka silaznih trendova već i zbog izloženosti stradanjima u Domovinskom ratu. Ionako mali broj mlađih koji su živjeli na ovom prostoru i koji su preživjeli rat smanjen je odseljavanjem, vjerovalo se tek privremeno, dok se prilike ne poboljšaju. O (eventualnim) povratnicima nema podataka. Preostalo staro i nemoćno stanovništvo nije sposobno revitalizirati kraj, vratiti živost i život opustjelim selima. To je velik i zamršen zadatak i za mnogo više instancije.

Struktura stanovništva po aktivnosti

Struktura stanovništva po aktivnosti, kao i po broju zaposlenih u pojedinim sektorima djelatnosti, mijenja se iz dva-

ju razloga: zbog promjene demografskih obilježja stanovništva i zbog obilježja društveno-gospodarskog razvitka.

Aktivnim stanovništvom smatraju se one osobe koje svojim zanimanjem, odnosno radom, zarađuju sredstva za život. Toj skupini pripadaju i osobe koje traže prvo ili ponovno zaposlenje i osobe koje su prekinule rad radi odsluženja vojnog roka ili su lišene slobode.

Osim aktivnog postoji i neaktivno stanovništvo. Kategoriji neaktivnog stanovništva pripadaju osobe s osobnim prihodom (najbrojniji su umirovljenici) i uzdržavane osobe, koje nemaju vlastita sredstva za život ili su im minimalna pa ih uzdržavaju roditelji, rođaci i drugi, a među njima najbrojnija su djeca i domaćice.

Godine 1991. aktivnih je bilo 3.398 ili 43,8%, osoba s osobnim prihodom 1.263 ili 16,3% i uzdržavanog stanovništva 3.096 ili 39,9% u ukupnom stanovništvu (tablica 7 u dodatku).

U odnosu na 1981. godinu, vidi se iz tablice, broj i udio aktivnog stanovništva kao i onog uzdržavanog u padu je, a u porastu je broj i udio osoba s osobnim prihodom (umirovljenici) (tablica 8 u dodatku).

S obzirom na dobnu strukturu stanovništva, odnosno na visok udio starog stanovništva, ni slika stanovništva po aktivnosti ne može izgledati bolje od postojeće.

Zaposleno stanovništvo

Zaposlenost stanovništva po pojedinim granama djelatnosti kao i prema mjestu rada ukazuje na gospodarsku razvijenost i gospodarsku strukturu kraja i na njegovu radnu privlačnost.

Na području Lonjskog polja je 1991. godine bilo 1.714 zaposlenika. Njih 349 ili 20,4% radilo je u mjestu stanovanja, a 1.365 ili 79,6% u nekom drugom mjestu. Većina zaposlenih "u drugom mjestu" radila je u istoj općini – 1.036 ili 75,9% (tablica 9 u dodatku). Podsjećamo na to da se ovdje radi o staroj administrativno-teritorijalnoj podjeli i, dakle, o nekadašnjim velikim općinama.

Sličan odnos između zaposlenih u selu i izvan sela nalazimo u gotovo svim naseljima na Lonjskom polju. Iznimke su Lonja, Kratečko i Jasenovac, u kojima više od 50,0% radi u mjestu stanovanja, te Suvoj u kojemu nitko ne radi u mjestu stanovanja.

Strukturirajući ih prema granama djelatnosti, većinu nalazimo zaposlenu u primarnom sektoru (1.274 ili 40,5%). Jasno je da se radi ponajprije o poljoprivredi. Slijede zaposleni u tercijarnom sektoru (977 ili 31,1%), najviše u obrtništvu i osobnim uslugama, potom u sekundarnom (611

ili 19,4%), najviše industriji i rudarstvu, te u kvartarnom sektoru (216 ili 6,9%), ponajviše u obrazovanju, znanosti, kulturi i informatici (tablica 10 u dodatku).

Najvažniji uzroci odlaska mladih sa sela kriju se u dvije činjenice: poljoprivreda je dominantna grana privređivanja, ali iz različitih razloga ne privlači (sve) mlade ljude; s druge strane, slaba je ili gotovo nepostojeća mogućnost zaposlenja u mjestu stanovanja ili u bližoj okolici jer su druge grane privređivanja nerazvijene. U potrazi za boljim, oni su se odselili. Rezultat toga su napušteni, zapušteni dijelovi područja, bez osobite perspektive.

Poljoprivredno stanovništvo

Broj i udio poljoprivrednog stanovništva u padu je. Godine 1981. bilo je ukupno 3.089 ili 36,0% poljoprivrednog stanovništva, a 1991. godine 2.063 ili 26,6%. S obzirom na to da u gospodarskom životu kraja dominira poljoprivreda, udio aktivnih nije baš zanemariv, što se vidi iz tablica 11 i 12 u dodatku.⁶

Sličnih obilježja su sva naselja unutar ovog područja.

Pad broja poljoprivrednog stanovništva nije zbog deagrarizacijskog procesa, dakle napuštanja poljoprivrede kao grane privređivanja, već zbog visokog mortaliteta i emigracije domaćeg stanovništva s tog područja.

Nacionalna struktura

Pregled podataka o nacionalnoj pripadnosti stanovnika na području Lonjskog polja 1991. godine (tablica 13 u dodatku) pokazuje da se nacionalno izjasnilo 95,6% svih stanovnika ovog područja, a 2,8% ih se nije nacionalno izjasnilo. (Nepoznatih je bilo 1,6%.)

U naseljima Lonjskog polja najbrojniji su Hrvati s 81,7%, a slijede Srbi s 11,7%. Ostale su narodnosti vrlo malo zastupljene.

Analiza po naseljima gotovo je slična onoj za cijelo područje. Jedina iznimka je selo Mlaka s većinskim srpskim stanovništvom (84,9%), a u Uštici je živjelo nešto više srpskog (50,4%) nego hrvatskog življa (45,9%).

Jugoslavena je bilo (138 ili 1,7%). Najbrojniji su 1991. godine bili u Jasenovcu (7,6% od ukupnog stanovništva).

Školska sprema

Podatci o strukturi stanovništva starog 15 i više godina prema spolu i školskoj spreml nalaze se u tablici 14 u dodatku.

Na području Lonjskog polja 1991. godine živjelo je 6.798 stanovnika starijih od 15 godina. Među njima je bez

školske spreme bilo 658 ili 9,7%, a od toga nepismenih 412 ili 62,6%.

Nepotpunu osnovnu naobrazbu imalo je 3.107 ili 45,7% osoba.

Završenu osnovnoškolsku naobrazbu imalo je 1.560 ili 22,9% stanovnika. Sa srednjoškolskom naobrazbom bilo je 1.244 ili 18,3% (najviše su zastupljene trogodišnje škole za KV i VKV radnike te srednje stručne škole), a najmanji je broj i udio onih sa višom (84 ili 1,2%) ili visokom naobrazbom (40 ili 0,6%).

Daljnja analiza po spolu pokazuje da žene dominiraju u skupini stanovništva bez školske spreme i nepismenih kao i onih s nezavršenom osnovnom naobrazbom.

Muškarci dominiraju u skupini stanovništva s osnovnom naobrazbom te srednjom, višom i visokom naobrazbom.

Slično je i po pojedinim naseljima unutar ovog područja.

Ovakva slika stanovništva po školskoj spreml i po spolu ne iznenađuje. S jedne strane, starije generacije lošije su obrazovne razine, a upravo su te generacije mnogo zastupljenije od mlađih u ovom području, i, s druge strane, žene su redovito slabije školovani dio populacije.

Starost stanovništva tako se još jednom pojavljuje kao otežavajuća razvojna činjenica. Osim što je stanovništvo staro, ono je i nenaobraženo. Prevladavaju osobe s nepotpunom osnovnom naobrazbom i one s osnovnom naobrazbom. Nije zanemarujući broj ni onih bez školske spreml, pa ni nepismenih.

Analiza po spolu ukazuje na dominantan broj žena među nepismenima i među kategorijama stanovništva bez školske spreml ili s nezavršenom osnovnom naobrazbom, što jasno govori o odnosu prema školovanju žena u ne tako davnoj prošlosti.

KUĆANSTVA

U posljednjih deset godina (1981.–1991.) opao je broj kućanstava i smanjila se njihova prosječna veličina (tablica 15 i 16 u dodatku). To su temeljne oznake promjena na toj razini.

Godine 1991. na području Lonjskog polja bilo je 2.894 domaćinstava; od toga je bilo 2.168 ili 74,9% obiteljskih, a 726 ili 25,1% neobiteljskih. Među neobiteljskima uvjerljivo su najbrojnija samačka kućanstva (687 ili 94,6%). Sudeći po dosad iznijetim podacima radi se o staračkim samačkim domaćinstvima.

Po broju članova domaćinstva prevladavaju dvočlana domaćinstva (757), a zatim slijede četveročlana (519) i tro-

člana domaćinstva (448). Prosječna veličina domaćinstava je 2,8 članova.

Većina domaćinstava - 2.246 ili 77,6% - posjeduje poljoprivredno gospodarstvo.

Deset godina ranije, 1981., bilo je 3.134 domaćinstava, obiteljskih 2.426 ili 77,4% i neobiteljskih 708 ili 22,6%. I tada su samačka kućanstva bila najzastupljenija (658 ili 92,9%).

Po broju članova domaćinstva najviše je bilo dvočlanih domaćinstava (823), zatim tročlanih (574) i četveročlanih (521). Prosječna veličina domaćinstava je tada iznosila 2,9 članova. Dakle, smanjuje se i ukupan broj kućanstava i njihova prosječna veličina.

I 1981. godine većina domaćinstava posjedovala je poljoprivredno gospodarstvo, njih 2.588 ili 82,6%.

ZAKLJUČCI

Ukratko ćemo ponoviti samo glavne nalaze demografske analize:

- unutar područja Parka prirode nalazi se 19 (21) naselja u kojima je, prema popisu stanovništva, domaćinstava i stanova 1991. godine, živjelo 8.248 stanovnika;
- od prvog popisa 1857. godine do 1991. godine ovo područje bilježi pad broja stanovnika za 4.403 osobe. U razdoblju od 1981. do 1991. godine broj stanovnika se smanjio za 641 osobu ili 7,2% u odnosu na popis 1981. Kontinuiran pad broja stanovnika ovo područje bilježi od 1931. godine;
- prirodno kretanje broja stanovnika na ovom području također ima negativne karakteristike. U devetogodišnjem razdoblju, tj. od 1991. do 1999. godine prirodni priraštaj je iznosio -447 osoba;
- stanovništvo Lonjskog polja je pretežno autohtono. Njih 59,1% od rođenja stanuje u istom mjestu, a 40,9% ih se doselilo, i to najviše iz okolice;
- na ovom području u vrijeme popisa stanovništva 1991. godine živjelo je više ženskog stanovništva. Žena je bilo 4.324 ili 52,4%, a muškaraca 3.924 ili 47,6%;
- trostruko veći broj žena je u postfertilnoj dobi (50 i više godina) nego u predfertilnoj dobi (0-14 godina) što ukazuje na starost i minimalnu mogućnost reprodukcije stanovništva;
- po dobnom sastavu stanovništva ovo područje pripada starom tipu populacije, odnosno populaciji duboke starosti. Prema demografskim definicijama, mladog stanovništva je bilo 1.980 ili 24,0%, zrelog 4.114 ili 49,9%, a starog stanovništva 2.017 ili 24,4%;

- sve je manje aktivnih stanovnika kao i uzdržavanog stanovništva (pretežno djece), a sve više je osoba s osobnim prihodom (pretežno umirovljenika). Takva aktivnost stanovništva ne iznenađuje s obzirom na dobni sastav;
- prema strukturi gospodarskih aktivnosti pokazuje se da je većina zaposlena u primarnom sektoru (1.274 ili 40,5%, najviše u poljoprivredi), zatim u tercijarnom (977 ili 31,1%, najviše u obrtništvu i osobnim uslugama), a najmanje u sekundarnom sektoru (611 ili 19,4%, najviše u industriji). Poljoprivreda je jedna od glavnih gospodarskih grana na ovom području;
- od onih koji su bili u tzv. stalnom radnom odnosu, većina je radila u drugom mjestu iste općine (odnosi se na nekadašnju "veliku" općinu);
- pad broja i udjela poljoprivrednih stanovnika manje je rezultat napuštanja te gospodarske grane a više mortaliteta i emigracije stanovništva s tog područja;
- većina stanovništva ovog područja nacionalno se izjasnila. Od tih koji su se nacionalno izjasnili, najbrojniji su Hrvati, njih 85,5%, slijede Srbi s 12,3%;
- iz analize školske spreme vidi se da prevladavaju osobe s nepotpunom osnovnom naobrazbom (3.107 ili 45,7%) i osobe s osnovnom naobrazbom (1.560 ili 22,9%). Manji je broj i udio onih sa srednjom naobrazbom (1.244 ili 18,3%);
- broj stanovnika bez školske spreme (658 ili 9,7%) kao i unutar tog broja broj nepismenih, uopće nije zanemarujući (412 ili 62,6%). Analiza po spolu pokazuje da žene dominiraju u skupini stanovnika bez školske spreme, u skupini nepismenih kao i u skupini s nezavršenom osnovnom školom. Muškarci su bolje školovani (iako još daleko od poželjnog) i njih je više u skupini domaćeg stanovništva s osnovnom, srednjom te višom i visokom naobrazbom;
- smanjuje se broj domaćinstava i smanjuje se veličina domaćinstava. U prosječnom domaćinstvu 1991. godine živi 2,8 članova;
- poljoprivreda je dominantna gospodarska grana što se vidi i po broju domaćinstava koje posjeduju gospodarstvo. Takvih je 2.246 ili 77,6%.

Iz provedene analize može se zaključiti da na području Lonjskog polja živi vrlo staro stanovništvo, da je broj stanovnika stalno u padu i da je teško (radije nemoćuće) očekivati samoobnovu u demografskom smislu.

Pitanje od kojeg ne možemo pobjeći, jer se nameće svom silinom, jest hoće li se nastaviti zabrinjavajući, ali nažalost i neminovni negativni demografski trendovi na

području Lonjskog polja ili će se poduzeti nešto, ponajprije u gospodarskom pogledu, što će vratiti ljude i oživjeti kraj?

DODATNA NAPOMENA

Prvi rezultati popisa stanovništva 2001.

Tijekom izrade studije o Lonjskom polju postali su dostupni prvi privremeni i nepotpuni rezultati popisa 2001. Stoga njihov kratki prikaz držimo korisnim za uvid u recentnu demografsku sliku istraživanog područja.

Godine 2001., tj. 31. ožujka, proveden je redoviti popis stanovništva, kućanstava i stanova. Nedavno su objavljeni i prvi privremeni rezultati popisa (koji, pretpostavljamo, ne mogu biti bitno različiti u konačnoj varijanti). Nažalost, objavljen je tek mali broj prikupljenih podataka, pa tablice (koje su priložene na kraju knjige) nismo mogli dopuniti, već smo izradili novu tablicu (tablica 17) s podacima o broju stanovnika i kućanstava po naseljima u 2001.⁷ Dopunjenim najnovijim podacima potvrđuje se teško demografsko stanje u naseljima unutar područja Lonjskog polja. Dakle, ondje se ne događa ništa novo: taj prostor nastavlja svoj put prema demografskom slomu.

Po tom privremenom izvješću vidi se da je područje našeg istraživanja od 1991. do 2001. godine izgubilo još 1 540 osoba ili 18,7% od ukupnog broja stanovnika. U osamnaest (od 19) naselja koja se nalaze u Parku prirode Lonjsko polje zabilježen je nemali pad broja stanovnika, negdje više, negdje manje. Najveći pad (apsolutnog) broja stanovnika imaju Jasenovac (398), Mlaka (329) i Uštica (262), sve u općini Jasenovac, koja je dijelom bila dugotrajno okupirana. Najmanji pad broja pučanstva u jasenovačkom dijelu Parka prirode imali su u analiziranom desetogodišnjem razdoblju Trebež (-4,8%) i Košutarica (-7,0%).

Sisački dio Parka prirode također je, poput jasenovačke općine, izgubio relativno mnogo stanovnika - 16,3%. Osobito je demografski "stradala" Mužilovčica, manje naselje koje je izgubilo 35% svog predratnog pučanstva. Natprosječan gubitak u tom dijelu parka prirode bilježi i Veliko Svinjičko (-20,7%).

Grad Novska "ima" dva naselja u Parku prirode Lonjsko polje: Bročice i Sigetac Novski. Ukupan pad broja stanovnika u tim selima iznosio je 8,4%.

Najmanji je pad stanovnika u naseljima koja pripadaju općini Popovača (ukupno 1,9%), osobito u Osekovu (1,3%). Uostalom, iz te je općine jedino naselje u Parku prirode, Donja Gračenica, koje je u tom razdoblju povećalo broj stanovnika (za 34 osobe ili za 4,3%).

Osim pada broja stanovnika, zabilježen je i pad broja kućanstava. Godine 2001. cijelo ovo područje imalo je 2 369 kućanstava, tj. u posljednjih deset godina broj kućanstava se smanjio za 525. Prosječna veličina kućanstva ostala je neizmijenjena, te iznosi i dalje 2,8 članova.

Podatci govore da se u demografskom smislu nastavlja gotovo stoljetni trend opadanja broja stanovnika. Dakle, daleko smo od nekih pozitivnih znakova u tom pogledu na području Lonjskog polja. Nesumnjivo je da su u spomenutom značajnom padu sudjelovali, osim “klasičnih” uzroka poput starog stanovništva, emigracijskih procesa, gospodarske inertnosti, i ratna stradanja i procesi potaknuti ratnim zbivanjima na ovom području. Ne zaboravimo da je dio područja Parka prirode bio nekoliko godina okupiran.⁸

Konačni pravi podaci koji će biti objavljeni 2002. godine sigurno neće izmijeniti ukupno deprimantnu demografsku sliku kraja.

BILJEŠKE

¹ Vidi iduću fusnotu.

² Prema dokumentaciju koju smo dobili od naručitelja projekta, unutar Parka prirode Lonjsko polje nalaze se još dva naselja. To su: JABLANAC i KOSTRINJA. Naselje Jablanac je do 1980. godine bilo samostalno naselje pod imenom Jablanac Jasenovački, a onda je pripojeno naselju Mlaka. Kostrinja je sastavni dio (zaselak) naselja Osekovo.

³ Na samom kraju teksta demografske analize nalazi se “dodatak” s podacima o broju stanovnika i kućanstava iz popisa 2001. To su, dosad, jedini objavljeni podaci popisa.

⁴ Bročice su se razvijale kao prigradsko naselje Novske, s kojom su fizičnomski i funkcionalno povezane.

⁵ Izraz “ista općina” odnosi se na nekadašnje “velike” općine. Dakle, ne odnosi se na današnji teritorijalno-administrativni ustroj.

⁶ Poznato je da je aktivnost poljoprivrednog stanovništva uvijek viša od aktivnosti nepoljoprivrednog stanovništva. Naime, za poljoprivrednika nema dobnog ograničenja aktivnosti.

⁷ Čitateljima smo dužni objasniti postojanje dvaju podataka o broju stanovnika u tablici 17 u prilogu. Naime, od 2001. godine. Državni zavod za statistiku je, zbog ujednačavanja temeljnih definicija popisa s definicijama koje se koriste u popisima u europskim zemljama prikupljao podatke prema novoj definiciji stalnog stanovništva, ali je “omogućio” i podatak prema definiciji koja se koristila do uključivo 1991. Zato u tablici postoji podatak o ukupnom broju popisanih osoba i podatak o ukupnom broju stanovnika naselja popisa. Ovaj drugi podatak, koji je jedini usporediv s podacima prijašnjih popisa, uključuje stanovnike popisane po načelu prisutnosti, ali i odsutnosti godinu dana i dulje iz mjesta stanovanja, kao i gospodarsko-prometnu povezanost s kućanstvom. Vidjeti: Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. Prvi rezultati po naseljima. *Statističko izvješće 1137*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2001.

⁸ Danas još ima miniranog područja, što objektivno sprečava povratak odbjelog pučanstva.

LITERATURA

- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1981.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1991. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 1991.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001. Prvi rezultati po naseljima. *Statističko izvješće 1137*. Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2001.

II.

ISTRAŽIVAČKI NALAZI

Stanko
RIHTAR

METODOLOŠKE NAPOMENE

Terenski dio istraživanja proveden je usmenom anketom među stanovništvom naselja obuhvaćenih granicama Parka prirode, krajem veljače i u prvoj polovici ožujka 2001. godine.

Vodeći računa o zahtjevima naručitelja, s jedne strane, te distribuciji i strukturi stanovništva, s druge, uzorkom je planirano obuhvatiti između 400 i 500 ispitanika. Teritorijalna stratifikacija provedena je prema veličini naselja, proporcionalno udjelu kojim svako od njih sudjeluje u ukupnom broju stanovnika istraživanjem obuhvaćenog područja. Pritom su, kao jedini postojeći objektivni skup parametara, rabljeni podatci Državnog zavoda za statistiku (popis 1991. godine, tablica 1). Distribuciju uzorka prema naseljima prikazuje tablica 2. Unutar svakog naselja adrese na kojima je trebalo provesti anketiranje određene su postupkom slučajnog izbora bez povrata. Opisanim postupcima osigurana je reprezentativnost uzorka domaćinstava.

GRAD/OPĆINA	NASELJE	Broj stanovnika
NOVSKA	BROČICE	1.061
SISAK	ČIGOČ	127
POPOVAČA	DONJA GRAČENICA	794
JASENOVAC	DRENOV BOK	222
JASENOVAC	JASENOVAC	1.154
JASENOVAC	KOŠUTARICA	301
JASENOVAC	KRAPJE	251
SISAK	KRATEČKO	282
SISAK	LONJA	183
JASENOVAC	MLAKA	358
SISAK	MUŽILOVČICA	167

Tablica 1.
Veličina naselja obuhvaćenih granicama Parka prirode Lonjsko polje (Popis 1991.)

UZORAK

Stanko Rihtar

Metodološke napomene

Tablica 1.
(nastavak)

POPOVAČA	OSEKOVO	1.015
JASENOVAC	PUSKA	346
NOVSKA	SIGETAC NOVSKI	170
POPOVAČA	STRUŽEC	858
SISAK	SUVOJ	54
JASENOVAC	TREBEŽ	84
JASENOVAC	UŠTICA	464
SISAK	VELIKO SVINJIČKO	357
UKUPNO		8.248

Tablica 2.
Distribucija uzorka prema
naseljima

NASELJE	Broj ispitanika
BROČICE	65
ČIGOČ	15
DONJA GRAČENICA	50
DRENOV BOK	15
JASENOVAC	63
KOŠUTARICA	25
KRAPJE	15
KRATEČKO	14
LONJA	11
MLAKA	5
MUŽILOVČICA	12
OSEKOVO	60
PUSKA	20
SIGETEC NOVSKI	11
STRUŽEC	48
SUVOJ	5
TREBEŽ	5
UŠTICA	-
VELIKO SVINJIČKO	22
UKUPNO	461

Odluka da se osigura reprezentativna slika domaćinstava, a ne stanovništva, zbog dva se glavna razloga - sociodemografskih osobina potencijalnih ispitanika i ciljeva istraživanja - pokazala kako nužnom tako i optimalnom.

Kad je riječ o prvom razlogu, sociodemografskoj strukturi, stanovništvo Lonjskog polja uglavnom je ruralnog tipa, nacionalno razmjerno homogeno, uz vrlo nisku pro-

sječnu razinu obrazovanja (tablice 3–6). Slučajnim izborom ispitanika unutar domaćinstava uzorkom bi se dominantno obuhvatilo neobrazovane i nisko obrazovane ispitanike, upitne kompetentnosti i motivacije za razgovor. Osim problematične kvalitete (točnosti) odgovora o domaćinstvu, niska kompetentnost i slaba motivacija za sudjelovanje u anketi potencijalni su uzroci znatnijeg osipanja uzorka, a time i uspješne provedbe samog istraživanja.

Drugo, budući da je kao jedan od glavnih ciljeva postavljenih pred istraživanje bilo utvrditi socijalni potencijal za (održivi) razvoj područja, osobine, mišljenja, stavovi i očekivanja (stvarno ili potencijalno) aktivnijeg sloja stanovništva posebno dobivaju na važnosti.

Zahvaljujući iznesenom, pri izboru ispitanika unutar domaćinstava (jedinice drugog stratuma) odstupilo se od variranja prema slučajnom kriteriju u korist proporcionalno mlađih i obrazovanih sugovornika. Zabilježena socio-demografska struktura uzorka stoga je povoljnija od stvarne, no njime su ipak, kad je riječ o apsolutnom broju, u dovoljnoj mjeri obuhvaćene sve relevantne socijalne kategorije, čime je omogućena i opravdana usporedba odgovora prema višestrukim, istraživanjem obuhvaćenim, socio-demografskim kriterijima.

NASELJE	0–19 godina	20–59 godina	60 i više godina
BROČICE	30,9	51,9	14,7
ČIGOČ	20,5	47,2	30,7
DONJA GRAČENICA	31,7	49,4	17,5
DRENOV BOK	18,9	43,2	37,4
JASENOVAC	20,1	52,3	26,9
KOŠUTARICA	16,3	52,5	31,2
KRAPJE	10,4	49,8	37,8
KRATEČKO	16,7	51,8	30,9
LONJA	18,0	45,4	36,1
MLAKA	26,0	51,7	18,2
MUŽILOVČICA	15,0	50,9	31,1
OSEKOVO	24,5	49,4	24,0
PUSKA	32,7	46,2	19,4
SIGETEC	20,6	53,5	25,3
STRUŽEC	26,2	49,2	22,0
SUVOJ	13,0	44,4	42,6
TREBEŽ	38,1	44,0	17,9
UŠTICA	19,0	47,0	31,7
VELIKO SVINJIČKO	21,8	49,6	28,6
UKUPNO	24,6	50,5	24,9

Tablica 3.
 Dobna struktura prema naseljima (postotci, Popis 1991.)

Stanko Rihtar
Metodološke napomene

Tablica 4.
 Obrazovna struktura
 prema naseljima (postotci,
 Popis 1991.)

NASELJE	Nepismeni, nepotpuna OŠ	OŠ	KV, VKV, SSS	VŠS, VSS	Nepo- znato
BROČICE	42,7	25,8	26,2	2,4	3,0
ČIGOČ	57,7	33,7	7,7	1,0	0,0
DONJA GRAČENICA	51,5	24,7	21,1	1,6	1,1
DRENOV BOK	69,4	12,2	15,6	1,1	1,7
JASENOVAC	40,9	22,3	30,0	5,9	0,8
KOŠUTARICA	66,1	15,2	17,1	1,6	0,0
KRAPJE	68,7	16,7	12,8	1,8	0,0
KRATEČKO	55,1	30,4	12,1	1,6	0,8
LONJA	76,1	20,1	3,8	0,0	0,0
MLAKA	55,2	26,3	12,6	1,1	4,8
MUŽILOVČICA	62,6	25,2	8,8	0,0	3,4
OSEKOVO	52,9	25,2	19,3	0,9	1,7
PUSKA	63,1	31,0	3,9	0,0	2,0
SIGETEC	63,8	17,0	18,4	0,0	0,7
STRUŽEC	49,6	25,3	21,8	0,7	2,5
SUVOJ	72,0	22,0	6,0	0,0	0,0
TREBEŽ	67,9	26,4	5,7	0,0	0,0
UŠTICA	55,6	21,2	20,4	1,8	1,0
VELIKO SVINJIČKO	66,7	25,3	6,1	0,7	1,3
UKUPNO	53,7	23,8	19,0	1,9	1,6

Tablica 5.
 Nacionalna struktura
 prema naseljima (postotci,
 Popis 1991.)

NASELJE	Hrvati	Srbi	Ostali	Nepoznato
BROČICE	84,8	4,3	7,5	3,3
ČIGOČ	99,2	0,0	0,8	0,0
DONJA GRAČENICA	92,9	0,3	5,4	1,4
DRENOV BOK	89,6	2,7	1,4	6,3
JASENOVAC	54,8	30,2	10,0	5,1
KOŠUTARICA	98,0	1,3	0,0	0,7
KRAPJE	99,2	0,4	0,4	0,0
KRATEČKO	94,3	0,0	0,7	5,0
LONJA	95,6	2,2	1,6	0,5
MLAKA	2,8	84,9	4,7	7,5
MUŽILOVČICA	95,2	0,0	1,8	3,0
OSEKOVO	96,5	0,5	2,3	0,8

PUSKA	98,3	0,0	0,6	1,2
SIGETEC	95,3	0,0	1,2	3,5
STRUŽEC	95,2	1,4	0,6	2,8
SUVOJ	100,0	0,0	0,0	0,0
TREBEŽ	94,0	3,6	0,0	2,4
UŠTICA	45,9	50,4	1,7	1,9
VELIKO SVINJIČKO	97,5	0,0	1,1	1,4
UKUPNO	81,7	11,7	3,7	2,7

Stanko Rihtar
Metodološke napomene

Tablica 5.
(nastavak)

NASELJE	Broj domaćinstava	Prosječan broj članova domaćinstva	Postotak domaćinstava bez poljo- privrednog posjeda
BROČICE	318	3,3	45,3
ČIGOČ	49	2,6	6,1
DONJA GRAČENICA	270	2,9	27,0
DRENOV BOK	94	2,4	11,7
JASENOVAC	440	2,6	42,0
KOŠUTARICA	118	2,6	11,9
KRAPJE	109	2,3	12,8
KRATEČKO	110	2,6	7,3
LONJA	83	2,2	12,0
MLAKA	112	3,2	9,8
MUŽILOVČICA	65	2,6	10,8
OSEKOVO	339	3,0	15,0
PUSKA	114	3,0	14,0
SIGETEC	59	2,9	8,5
STRUŽEC	272	3,2	16,2
SUVOJ	27	2,0	29,6
TREBEŽ	27	3,1	18,5
UŠTICA	166	2,8	17,5
VELIKO SVINJIČKO	122	2,9	08,2
UKUPNO	2.894	2,9	22,4

Tablica 6.
Brojnost i struktura
domaćinstava prema naseljima
(Popis 1991.)

Ivan
ROGIĆ

NASELJA NA
LONJSKOM POLJU
U SOCIJALNO-
EKOLOGIJSKOJ
PERSPEKTIVI

OSNOVNA SOCIJALNOEKOLOGIJSKA OBILJEŽJA NASELJÂ NA LONJSKOM POLJU

Prostorni predložak. U najvećem se broju lonjskih naselja ponavlja isti idealni tip. Posrijedi je **izduženo**, **“ušoreno”**, **naselje**. Takva su naselja češća u kontinentalnom dijelu Hrvatske negoli u obalnom ili otočnom. Uzme li se u obzir **povijesna podloga** na kojoj su se takva naselja oblikovala nije teško uočiti dvije osnovne činjenice. (i) Takva su naselja, redovito, **“mlada”** (dakako, povijesno govoreći). To znači da ih se najveći broj oblikovao s posebnim naseljskim adresama u razdoblju 17.-18. stoljeća. (ii) Takva su naselja, po pravilu, uratkom izvanjskih **doseljeničkih skupina**; njihovo je teritorijalno ponašanje tipično prožeto **predodžbama o zbjegu** kao valjanu naselju. Spomenute činjenice otežavaju ili usporavaju procese sazrijevanja ideja, simbola i likova teritorijalne organizacije koji se sabiru oko “duha mjesta”. Složenica, poznato je, opisuje jasnu nadmoć **centripetalnih shema i označitelja** u organizaciji naselja. Ili, drukčije rečeno, onih shema i označitelja na koje se izravno naslanjaju likovi zajednice. Brojna istraživanja pokazuju da oni ne moraju biti ni “tvrdo” strukturirani ni restriktivni. (Primjerice, brojni su slučajevi kada je “duh mjesta” ostao ograničen na jedva odredljive označitelje kao što su “mjesna atmosfera”, “osjećajni ton” ili srodne.) Ali su nezamjenjivi u oblikovanju ekoloških orijentacijskih shema. Koliko je vidljivo, **samo u manjem broju promatranih naselja mogu se jasnije odrediti pojedini označitelji duha mjesta**. U većini naselja, naprotiv, toliko su razmrvljeni da se skup razlika na koje se naselje naslanja nerijetko svodi na **fizičku odvojenost od drugoga i promijenjenu konfiguraciju prirodnog okoliša**.

Glavno sintaktičko pravilo u oblikovanju “šora” u naseljima na Lonjskom polju jest, predvidljivo, **imaginarno ponavljanje riječne obale (uglavnom obale rijeke Save)**. U nekoliko primjera “šor” se oblikovao i uz pojedine lokalne prometnice. U shemi šora “fraktalno” se ponavljaju

obiteljske kuće. Pokraj svake je gospodarsko dvorište (s različitim pragmatičnim konfiguracijama sklopova i namjena). U začelju se pak, otvara prolaz prema obradivom (“močvarnom”) zemljištu. Premda, dakako, veličina i “kakoća” kuće ovise o gospodarskoj uspješnosti kućevlasnika i o usvojenim mjerilima identitetne prihvatljivosti, upozoriti je da je – **po idealnotipskoj shemi** – kuća u promatranim naseljima **jednokatnica**. To ne znači da nema empirijskih prizemnica. Naprotiv, analitički podaci pokazuju da je mnoštvo takvih. Ali nije pogrešno promatrati ih tek kao ulomine cjelovite predodžbe o kući koja će, kada prilike dopuste, evoluirati u cjelovitu kuću.

Oblikovni predložak. Kao što je poznato, u promatranim je naseljima nadmoćna ekološka činjenica da su to naselja **u/po rubovima močvara**. U hrvatskom kolektivnom iskustvu označitelji močvare nisu na onim rangovima važnosti na kojima su, primjerice, označitelji drugih ekoloških toposa kakvi su šuma, more, kamena pustoš ili mali srednji grad. Ustvrditi da je razlog tomu činjenica da u Hrvatskoj nema velikih močvara, značilo bi jednu vrstu “skoka u zaključak”. Na hrvatskom državnom teritoriju ima, poznato je, nekoliko važnijih močvarnih područja (delta rijeke Neretve, Crna Mlaka, Kopački rit, Lonjsko polje). Sukladno tomu, trebalo bi očekivati i brojnije “močvarne” označitelje; očekivanje je toliko razložnije uzme li se u obzir da je pod opću označnicu *močvara* moguće (premda s nešto više simbolične drskosti, dakako) podvesti i velika slavonska područja uz tamošnje rijeke i pritoke, a ne samo spomenuta. No očito je da “močvarne zajednice” nisu učvrstile centripetalne mreže potrebne za uspjehe u prerađivi označiteljskih etiketa. U osnovi, ostale su rubnim sudionicima simboličnog poretka.

Kao i na ostalim područjima “seoskog svijeta” i na močvarnom području Lonjskog polja oblikovni je predložak u iskustvu samih sudionika **samo posebnim likom prirodne racionalnosti**. Drukčije rečeno, naselja se na simboličnoj razini ne drže autonomnim proizvodima tvorbeno sile polemične spram prirode. Nego se drže jednom vrstom socijalno oblikovanih rezultata – same prirodne plodnosti. Zato procedure tradicijskog građenja održavaju na okupu dvije skupine činjenica. U prvoj su skupini praktična umijeća lokalnih graditelja, redovito, samoukâ. U drugoj su skupini **obvezujući** rituali, simbolične geste, postupci, kojih cilj nije izveden iz posebnih tehničkih uvida. Nego iz obveze da se proces oblikovanja i naselja i kuće **simbolično predoči kao izvrsni/nužni nastavak procesa prirodnog rađanja**. U tom su “ključu” i naselja i kuće “rođeni”, a nisu (samo) tehnički izgrađeni.

Ta činjenica jednako prekriva i interpretaciju unutrašnjih sadržaja naselja ili kuća i odбір obvezujućih materijala, posebnih oblikovnih predložaka, ukrasa i srodnih sastavnica. U promatranoj skupini naselja, poznato je, prisutan je lokalno specifični način građenja kuća od drveta. Veće sačuvane cjeline, međutim, vidljive su samo u manjem broju naselja (u dva). No u više naselja sačuvani su ulomci (pojedinačne kuće, manje skupine kuća, gospodarski sklopovi itd.) koji razgovijetno upućuju na glavni predložak. Bitno je, dakle, uočiti da je oblikovani predložak simbolično ukorijenjen u iskustvu prirodne racionalnosti, gdje **osim same prirode – kao nadmoćna tvorbenog sudionika i subjekta – drugoga nema**. Taj je stav tipičnom sastavnicom zbilje tradicionalnih društava. Koliko i u analizirana naselja prodiru postupno, likovi (paleo)industrijske preobrazbe, posebno ukorijenjeni u okolnim gradovima, navlastito Sisku, u razdoblju 1945.–1990., toliko se i naznačena predodžba raspada i fragmentira. Zahvaljujući tomu, na simboličnoj ravnini jednaku, ako ne i važniju, ulogu zadobivaju oblikovne i graditeljske procedure koje s tradicionalnom polemiziraju. One su posebno uvjerljive kada treba predočiti energijsku, zdravstvenu ili higijensku bilancu novogradnjâ. Zato su, obično, i – poželjnije. No u nedvojbeno uvjerljivoj “funkcionalnoj” bilanci takve prakse lako se gubi jedna važna činjenica, mjerodavna za lokalnu budućnost. Ona se, kratko rečeno, sastoji u tome da tradicionalni način građenja, zasnovan na prirodnoj racionalnosti, posredno oblikuje i primjereni savez s prirodnom zbiljom i brojnim prirodnim zajednicama koje takva naselja ne drže drukčijim nego svojim – **prirodnim staništima**.

Nisu posrijedi, upozoriti je, prirodne zajednice koje su očekivanim sudionicima socijalnih ili gospodarskih procesa u naseljima (primjerice, domaće životinje). Nego zajednice koje su autonomne u odnosu spram posebnih uloga u društvenoj zbilji naselja. U javnosti su, poznato je, na posebnom glasu – rode. One su u naseljima Lonjskog polja pronašle svoja prirodna staništa. Tamo se gnijezde i razmnožavaju. Nesustavna istraživanja pokazuju da tamo ostaju samo kad su naselja tradicionalno oblikovana, dakle po tradicionalnim predlošcima i u drvetu. Koliko je u tomu važna prisutnost drveta kao materijala, pokazuju i primjeri da gnijezda savijena na drvenim električnim stupovima nisu pripravne mijenjati za gnijezda na “pogodnijim” stupovima načinjenim od drugih tvari samo ne od drveta. Rode, dakako, treba u ovom slučaju držati samo dobro poznatim primjerom. Važnije je uzeti u obzir činjenicu da je tradicionalni oblikovni predložak, već po svo-

jem glavnom sintaktičkom pravilu, ukorijenjen u simboličnu savezu s prirodom, **pa naselje i nije ništa bitno različito od prirodne zbiljnosti**. Ono je “samo” priroda “rođena” s pomoću nešto drukčijih pomagala.

Skicirani uvid u suvremenoj, fragmentiranoj, zbilji analiziranih naselja, gdje su ona samo po pojedinostima tradicionalna, nema veću pragmatičnu važnost. Takva zbilja predvidljivo “približava” lonjska naselja drugim, tipičnim naseljima na izvanjskim rubovima utjecajnih mreža lokalnih urbanih središta. (Ona, dakle, na taj način postaju nekom vrstom “prigradskih” naselja). No kada se u raspravu uvede pitanje **o zaštiti** močvarnih prirodnih vrijednosti na Lonjskom polju, onda uvid i nije nekoristan. On implicira da **granice zaštite** treba podrediti kritičkoj analizi upravo zbog toga što je skicirani tradicionalni predložak oblikovanja naselja na Lonjskom polju i sam, simbolično rečeno, **prirodnom činjenicom**. Dakle, i on je sastavnicom arheologije simbolične/stvarne - lonjske močvare.

Položaj u shemi: središte - rub. Promatrana lonjska naselja u shemi središte - rub uglavnom su **zaglavne postaje rubnog područja**. Županijska shematizacija lonjskog područja iz 1997. pokazuje da su ona razdijeljena na više skupina ovisno o gravitacijskoj snazi pojedinog područnog središta. U utjecajnom krugu grada Novske dva su lonjska naselja (Bročice i Sigetac Novski); u utjecajnom krugu grada Siska, u isti mah i najjačeg županijskog središta, šest je lonjskih naselja (Čigoč, Kratečko, Lonja, Mužilovčica, Suvoj, Veliko Svinjičko); u utjecajnom krugu općine Jasenovac osam je lonjskih naselja (Drenov Bok, Jasenovac, Košutarica, Krapje, Mlaka, Puska, Trebež, Uštica); u utjecajnom krugu općine Popovača tri su lonjska naselja (Donja Gračenica, Osekovo, Stružec). Predočeni podaci pokazuju da je u skupini lonjskih naselja jasno odredljiv gravitacijski utjecaj **samo dvaju gradova**: Siska i Novske. Novski je utjecaj, u osnovi, rubni budući da je i sama Novska malim gradom s malom sposobnošću jasne polarizacije razvojnih procesa. Utjecaj Siska jest, predvidljivo, veći. No unutrašnje razvojne teškoće ne dopuštaju ni Sisku preuzeti mjerodavnu ulogu glavnog polarizacijskog središta na području. Pa i nije bez uporišta stajalište da je lonjsko područje, **u osnovi, a/centrirano**.

Izneseni ulomak ne implicira nikakvo planirano brisanje važnosti općinskih središta Jasenovca i Popovače, napose Jasenovca. Već i površni pogled na teritorijalnu shemu pokazuje da je cijela općina Jasenovac **u** Lonjskom polju. Sukladno tomu, središnja uloga naselja Jasenovac imala bi biti posebno važnom. No svi mjerodavni analitički pokazatelji pokazuju da je naselje Jasenovac, premda

nominalno na položaju općinskog središta, u osnovi rubno naselje, bez i minimalne polarizacijske snage. Dvije ustanove s popisa državnih/javnih: Spomen-područje Jasenovac i Park prirode Lonjsko polje, na simboličan način naglašuju njegovu važnost. Ali taj tlak “odozgo” ostaje, uglavnom, ograničen na načelne poticaje. Jer “odozdo” nema mjerodavnih razvojnih skupina sposobnih za primjerenu polarizaciju razvitka potaknutog spomenutim tlakom.

Socijalna gustoća. Osnovni demografski podaci pokazuju da su u skupini naselja na Lonjskom polju najbrojnija mala naselja. Nije nekorisno ponuditi razdiobu na tri osnovne podskupine. (i) Naselja sa 100 i manje stanovnika. Takva su 2 naselja (jedno s 84 stanovnika a drugo s 54 stanovnika, po popisu iz godine 1991.). (ii) Naselja s brojem stanovnika u rasponu 101–500. Takva su naselja najbrojnija, ukupno ih je 12. Najmanje ima 127 stanovnika, a najveće 464 stanovnika. (iii) Naselja s brojem stanovnika u rasponu 501–1.154. U skupini je 5 naselja. Najmanje ima 794 stanovnika, a najveće 1.154. Izneseni podaci imaju, pretežno, ilustracijsku kakvoću. Neovisno o položaju na veličinskoj ljestvici, posve je očito da u takvim naseljima nema potrebne socijalne gustoće za stabilnu mobilizaciju stanovništva na posebne oblike djelovanja, izvan okvira svakodnevnih obveza i običajnih predložaka.

Ograničavajući utjecaj te činjenice dodatno podupiru i podaci o starosti stanovništva i radnom položaju. Podaci ukazuju na kolektivni portret, gdje je u središtu starija skupina stanovnika s pretežno dovršenim profesionalnim ciklusom (ili u zaključnim fazama). Takvo stanovništvo redovito nije sklono novim poduzetničkim ili razvojnim rizicima, inovacijama ili kojim drugim promjenama koje nalažu temeljitu rekonstrukciju dotadašnjih predložaka djelovanja ili razumijevanja vlastitog položaja. Već i zbog toga važniju ulogu imaju likovi strukturnog ponavljanja negoli likovi imaginarnih izazova. Nije ta činjenica lonjskom posebnošću. Ona je vidljiva i na mnogim srodnim područjima “seoskog svijeta” u Hrvatskoj. Nije netočno ustvrditi da su takva područja ostala bez subjekta promjene sposobna prihvatiti ovlasti lokalnog organizatora razvojne preobrazbe.

OZNAČITELJI LONJSKIH NASELJA U ISKUSTVU ANKETIRANIH

Opći označitelji. Na pitanje o osobito karakterističnim naseljima, sklopovima, znamenitostima (tablica 1 u dodatku) anketirani su ponudili tri skupine odgovora.

U prvoj skupini upitani ističu povijesne znamenitosti. Koliko je vidljivo, na popisu najvažnija mjesta imaju

Spomen-područje Jasenovac; crkvena, pretežno pučka, arhitektura (lokalne crkve, kapelice itd.); rimska graditeljska baština i nalazišta; sastavnice hrvatske narodne tradicije (običaji, nošnje, zbirke, pojedinačne kuće kao primjeri tradicijske arhitekture). Razdioba odgovora pokazuje da u kolektivnoj predodžbi anketiranih **nema** centripetalnog označitelja, koji bi bio komunikacijski nadmoćan drugima. Premda je nešto više anketiranih koji ističu važnost Spomen područja Jasenovac, njihov udio u ukupnoj razdiobi (12,6%) ne dopušta iz te činjenice izvući ikakav odlučniji zaključak. Drukčije rečeno, označitelji koji se referiraju na povijesne znamenitosti nisu, u iskustvu anketiranih, ni posebno čvrsti ni općenito priznati u ulozi općih indikatora razlike po kojoj je područje “originalno”/“izvorno” u usporedbi s drugima.

U drugoj su skupini **prirodne znamenitosti**. Neovisno o tome kako su odgovori praktično formulirani, približno 50% anketiranih ukazuje na važnost prirodnih znamenitosti u ulozi čuvara razlike područja. Najveća skupina anketiranih (26,3%) općenito upućuje u “životinjski svijet”; manja skupina ističe “močvarna staništa” (14,8%); skupine pak koje ističu prigodne tematske označitelje vjerljivo su manje (u rasponu 0,2%-5%). Razdioba pokazuje da u kolektivnoj predodžbi **nema posebnog mjesta** kojemu bi anketirani priznali snagu jedinstvenog označitelja područja. Predodžbi je bliže opća označnica: Lonjsko polje (kao apstraktna cjelina). Njoj se dopisuju posebne apozicije (naslovi) koje izvlače razlike na vidjelo; ponajprije, kako je naznačeno: područje s bogatim i posebnim životinjskim svijetom; područje s močvarnim staništima; područje parka prirode. Nije bez temelja pretpostavka da u naznačenoj shemi, gdje je nadmoćna apstraktna predodžba o homogenom Lonjskom polju, kao cjelini, ima pukotina gdje se nazire mogućnost diferenciranja posebnih, sociopetalnih, mjesta. Kao i u drugim srodnim prilikama ona omogućuje preobrazbu apstraktne homogene slike u mrežu središnjih značenjskih mjesta s primjerenim silnicama i privlačnošću. Po nagovještajima anketiranih to su, ponajprije, Krapje dol, Mokro polje, Mlačko polje.

U trećoj su skupini **posebni arhitektonski sklopovi**, točnije drvene kuće izgrađene po predlošcima tradicijske arhitekture. Nisu oni, poznato je, lokalnom posebnošću samo na Lonjskom polju. Oni su prisutni na širem posavskom području u granicama kojega je lonjsko područje samo ulomak. Udio anketiranih koji ih ističu približno je jednak udjelu anketiranih koji ističu važnost prirodnih znamenitosti (približno 50%). No dobivena se razdioba razlikuje od prethodne po tome što su anketirani iz treće

skupine sabrani, uglavnom, u dvije podskupine (u jednoj su anketirani koji ističu stare drvene kuće, a u drugoj stare drvene **javne** objekte). Anketirani pak koji drže do prirodnih znamenitosti “raspoređeni su” u više podskupina. Nije teško iz ponuđenih nalaza izvući zaključak kako su anketirani, upozoravajući na kuće ili “objekte” u ulozi označitelja, bili “škrtniji” u ponudi posebnih inačica. No ta činjenica ne umanjuje kakvoću nalaza. Ona samo “poučava” da je u kolektivnom iskustvu anketiranih dominantan stav kako su po lonjskim naseljima vidljive/važne stare drvene kuće i da su one neuklonjivim označiteljima lokalne razlike. Veći broj anketiranih koji spominju stare drvene kuće općenito, a ne i javne, pokazuje da je druga skupina takvih kuća, dakle onih u javnoj uporabi, malobrojna.

Ponuđena razdioba osnovnih anketnih nalaza, po našoj ocjeni, podupire tvrdnje iznesene u prvom odjeljku o prostornom i oblikovnom predlošku. Nije, dakako, lonjsko, kao uostalom ni cijelo močvarno posavsko područje, povijesno prazno. Ali su čvrsti označitelji bolje ukorijenjeni u povijesnoj baštini nedostatno naglašeni za jednu vrstu opće označiteljske suglasnosti. Oni su, uglavnom, rasuti i ograničeni na lokalno okružje. Prirodne pak znamenitosti, ponajprije **životinjski i biljni svijet močvare, i posebni sklopovi tradicijske arhitekture** imaju socijalnu potporu potrebnu za ulogu sociopetalnih označitelja s pomoću kojih se jedno područje ili zajednica značenjski centriraju. Pri tomu je korisno ponoviti da posebni sklopovi tradicijske arhitekture **nisu** sastavnicama svijeta polemično suprotstavljena silnicama svijeta lonjske močvare. Naprotiv, kako smo naznačili, po unutrašnjoj sintaksi samog predloška oblikovanja, sklopovi su samo na drugi način (u socijalnoj proceduri) potvrđena tvorbena sposobnost močvarne prirode. Zato su i tradicijski sklopovi, zapravo, označitelji autonomne snage **močvarnog svijeta**.

Posve je očito da anketirani govore iz horizonta iskustva u kojemu je vidljivo kako su tvorbene sposobnosti toga svijeta – posustale. Razdoblje sutona seoskog svijeta i polarizacija razvitka glavnih područnih središta (Sisak, Kutina) na temelju industrije, navlastito klasične “crne” (željezara) i kemijske (na podlozi nafte), označiteljsko diferenciranje unutrašnjih mogućnosti močvarnog svijeta ne samo da potiskuje na rub “velikih lokalnih priča” (lokalnih mitova) nego im oduzima socijalnu privlačnost toliko uvjerljivo da spomenute priče ostaju bez – nasljednih štovatelja. To znači da anketno isticanje međuovisnosti močvarnog svijeta i tradicijske drvene arhitekture nije zaštićeno posebnom označiteljskom odlukom s korijenom u jednoj vrsti mitologijske dosljednosti. Anketirani spomenutu vezu, ko-

liko je vidljivo, ističu “zaštićeni” lokalnom tradicijom ekološke racionalnosti. Živjeti na rubu/u močvari, po njihovoj predodžbi, znači (pokraj drugih poslova) i graditi u tradiciji drvene arhitekture. Ona je, jednostavno, **najtočnijim graditeljskim odgovorom na zadane močvarne prilike** u predindustrijskom razdoblju.

Rezidualni označitelji. Razdioba odgovorâ dobivenih na pitanje o razvojnoj perspektivi nekih djelatnosti u naseljima Lonjskog polja (tablica 63 u dodatku), uglavnom je tipološki sukladna nalazima opisanim u prethodnoj skici. Najbrojnija je skupina anketiranih koji ističu da je njihovo naselje posebno prepoznatljivo po tradicijskoj i graditeljskoj baštini (21%) te skupina koja ističe da naselje određuje posebna prirodna baština (18,6%). Manja je skupina koja ističe važnost Spomen područja Jasenovac (6,9%) (tablica 5 u dodatku).

No pokraj spomenutih skupina, opisanih i u prethodnim ulomcima, u ulozi tumača naseljskih posebnosti javljaju se i druge, **rezidualne**, skupine (s manjim brojem anketiranih).

Najveća je skupina anketiranih koji spominju **nalazišta nafte**. Lonjsko je polje, poznato je, u susjedstvu važnih hrvatskih naftnih nalazišta (grad Kutina i Ivanić Grad glavne su njihove lokalne adrese). Prisutnost nafte **izravno oponira** označivanju područja s pomoću homogenih označitelja močvarnog svijeta, uokvirenog u likove tradicijskog društva. Nafta, jednostavno, upućuje na industrijsko razdoblje i okončavanje tradicijskih ritmova i predložaka. Svaki deseti anketirani (približno) ističe da je nafta važna u njegovu naselju.

Osim “naftaša” rezidualno se javlja još nekoliko atipičnih skupina. Po veličini je na prvom mjestu skupina anketiranih koji ističu kako im je **naselje “urbanije”/“naprednije”** od drugih na Lonjskom polju. Upozoriti je da isticanje takvih označitelja još ništa ne govori o zbiljskim prilikama jer u skupini gdje sva naselja postupno propadaju biti “urbaniji”/“napredniji” – znači samo nešto sporije propadati. Na drugom je mjestu skupina koja ističe **prisutnost tradicionalnih gospodarskih djelatnosti** (tradicionalni obrti, poljodjelstvo na močvarnom zemljištu). Budući da su te djelatnosti, također, u sutonskoj fazi, posve je razumljivo zašto samo malobrojni izvješćuju o njima. Na trećem je mjestu skupina koja ističe **“životnost” lokalnog civilnog sektora** (rad vatrogasnih, lovačkih, sportskih društava, rad limene glazbe itd.). Premda je udio takvih mali – 3,3%, njihova prisutnost implicira da u općem pejzažu stagnacije i razvojnog sutona ima lokalnih žarišta s važnim socijalnim potencijalom.

Popis se iscrpljuje označiteljem izravno položenim na proces – propadanja. Premda je razvojna stagnacija (blago rečeno) zajednička, i određuje razvojni položaj svih naselja na Lonjskom polju, manji broj anketiranih drži korisnim propadanje istaknuti kao osobito obilježje naselja gdje žive. U tom okviru lik propadanja dramatisiran je na općoj podlozi stagnacije i manjka perspektive, pa ga je opravdano čitati kao oznaku one skupine naselja koja u naznačenom okviru imaju **izrazito težak položaj**.

Nije nekorisno upozoriti da je na samom rubu popisa, s udjelom anketiranih za koji nije netočno pretpostaviti i da je slučajna, označitelj ukorijenjen u predodžbi o perspektivi. (Tako označena naselja su “obnovljena” i u njima “ima najviše zidanih kuća”.) Njegova rubnost ponajbolje zrcali ritam i domašaj razvojnih promjena. One su, ukratko, izrazito rijetke; a kada su na djelu, obično su ograničene na “obnovu” u granicama okućnica.

Nije nekorisno, također, upozoriti kako se na popisu označitelja javlja i jedan – “lažni”. Označitelj je toliko “lažan” koliko **nijeće** odredljivost svake pouzdane razlike lonjskih naselja u usporedbi s drugim naseljima. Razdioba pokazuje da 5% anketiranih drži kako naselje gdje žive **nije “ništa posebno”**. Istraživanja pokazuju da se takvi, “lažni”/“prazni”, označitelji javljaju redovito u onim naseljima gdje su posustale aspiracije stanovništva i zajednice da djeluju u ulozi razvojnog sudionika odgovornog za smjer i kakvoću lokalnog razvitka. Dakle, takvim označiteljem se ne briše uvid da na području ili u naselju postoji važna baština ili koje drugo, za generiranje razlike, sposobno obilježje. Upućuje se, ponajprije, na činjenicu da je u lokalnom okolišu **prazno mjesto** razvojnog sudionika sposobnog “centrirati” glavne silnice promjena. Kada nje ga nema, područje je u označiteljskom pogledu “prazno”, kao i svako drugo područje, neovisno o tomu što je lako odrediti “mrtve” sastavnice prirodnog i socijalnog okvira svakodnevnog života.

DJELATNOSTI U NASELJIMA

Lokacijska razdioba djelatnosti. Podaci u tablici 7 (u dodatku) pokazuju kako se praktično lokacijski dijele djelatnosti važne za svakodnevni život stanovnika naselja. Razdioba upućuje u tri osnovne skupine.

(i) **Lokalne (naseljske) djelatnosti.** Na vrhu popisa lokalnih, naseljskih, djelatnosti vjerski su obredi, posjeti rodbini i prijateljima, svakodnevna kupovina. Vjerske obrede i posjete rodbini i prijateljima prakticira u okviru naselja uvjerljiva većina anketiranih (74% i 65%). Kupovina

pak nije tako izrazito lokalno centrirana. Premda više od polovice ukupnog broja anketiranih (51%) tvrdi kako kupuje u naselju gdje živi, razdioba pokazuje da je **samo neznatno manja** skupina anketiranih koji kupuju “u drugom mjestu”; takvih je, vidljivo je iz razdiobe podataka – 46,6%. Zato nije opravdano kupovinu uvrstiti u tipične lokalne/naseljske djelatnosti, kao vjerske obrede ili rodbinske/prijateljske posjete. Ona je, svakako, lokalna zahvaljujući činjenici da više od 50% anketiranih kupuje u naselju gdje živi, ali je i nelokalna po činjenici da samo nešto manje anketiranih kupuje izvan naselja.

Držimo da je manje pogrešno dnevnu kupovinu uvrstiti u drugu skupinu djelatnosti, u (ii) **nadlokalno polarizirane** djelatnosti. Osim svakodnevne trgovine u tu skupinu dopušteno je uvrstiti i radnu djelatnost (radno mjesto). Tvrđnju osnažuje podatak da manji udio anketiranih, 33,6%, radi u naselju gdje živi. Drukčije rečeno, osnažuje hipotezu da je radna djelatnost lokalnih stanovnika lokalno ekscentrirana, dakle da većina stanovnika lonjskih naselja sposobna za rad radi izvan naselja u kojem živi. No uzme li se u obzir činjenica da 45% anketiranih tvrdi kako im je mirovina važnim izvorom prihoda (razdioba odgovora u tablici 16 u dodatku), spomenuti se podatak primjereno “umrežuje”. To znači da spomenuta činjenica omogućuje odvajanje onih koji su izjavili kako ne rade nigdje (47% anketiranih) u posebnu skupinu: nezaposleni i penzioneri. U “ostatku” skupine, lako je uočiti, većinska je podskupina onih koji rade u samom naselju. Ponuđenoj hipotezi nisu, po našoj ocjeni, protivni ni nalazi u tablici 31 u dodatku. Pitanjem se traga za podacima o udaljenosti radnog mjesta anketiranih od mjesta stanovanja. I u razdiobi odgovora na to pitanje približno trećina od ukupnog broja anketiranih (30,6%) tvrdi kako radi u naselju ili u njegovu neposrednom okolišu. Bez odgovora je 56,7% anketiranih. U toj su skupini zacijelo i penzioneri i nezaposleni i anketirani koji su uskratili odgovor zbog nepoznatih razloga. Promatra li se, dakle, skupina zaposlenih koji rade u naselju u ukupnom broju zaposlenih, razložno je pretpostaviti kako je ona najbrojnija ali nije **većinska**. Sukladno tomu, radne djelatnosti su opravdano uvrštene u skupinu nadlokalno polariziranih djelatnosti. Znatno broj anketiranih radi u samom naselju gdje živi. Ali je i znatan udio anketiranih koji radi izvan naselja. Odnos je približno 2:1 na korist onih koji rade u naselju. No u **ukupnom uzorku** ta je skupina manjinska.

U trećoj su skupini djelatnosti **izrazito ekscentrirane** ili, jasnije, odvojene od naselja gdje anketirani žive. Takve su djelatnosti: naobrazba, upravne i financijske usluge, po-

štanske usluge, obrtničke usluge, zdravstvene usluge, ugostiteljske usluge. Poznato je da institucionalna i tehnička infrastruktura takvih usluga izravno određuje skup javnih uvjeta kakvoće života. Izraziti manjak anketiranih kojima su takve usluge pristupačne u naseljima gdje žive (raspon je 0,7–18,9% anketiranih) ukazuje na to da su naselja na Lonjskom polju jednom vrstom **tercijarnih pustinja** i, zapravo, mjesta s nizom, naoko nevidljivih, **rizičnih** životnih uvjeta (primjerice, zdravstvena nesigurnost, nepristupačne opće upravne i financijske usluge, nepristupačne obrtničke usluge, napose specijalističke itd.). U osnovi, njihove svakodnevne životne ritmove i predloške oblikuje – **samoorganizacija**. No vidi se, njezini su domašaji “odozgo” omeđeni teškoćama u pristupu specijalističkim znanjima i umijećima.

Skicirana razdioba izazivlje dva komentara.

(a) Osnovna shema polarizacije djelatnosti pokazuje da su u samoj srži lokalne integracije dvije okosne ustanove **svijeta života: obitelj i vjerska zajednica (župa)**. Osim u granicama što ih određuje formalni okvir obitelji kao pravne jedinice, obitelj osnažuje različite integracijske silnice s pomoću **socijalnih mreža**, pretežno meko i elastično izgrađenih. Na toj podlozi oblikuju se brojni prigodni oblici socijalne solidarnosti koji za funkcioniranje i ne moraju biti neposredno srodnički označeni. Već i sama definicija socijalnih mreža ne implicira tu vrstu “koda”. Bitno je, međutim, da se, na temelju mjesne pripadnosti, oblikuje neka vrsta **meke predodžbe o stanovnicima naselja kao članovima imaginarne srodničke skupine**. Sukladno tomu, i oblici solidarnog ponašanja spram njezinih članova nadmašuju obilježja i domašaje konvencionalnog susjedskeg ponašanja u srodnim prilikama.

Učinci djelovanja vjerske zajednice uglavnom se poklapaju s osnovnim smjerom djelovanja obitelji. Ta činjenica ima korijen već i u iskustvima oblikovanim tijekom procesa naseljavanja u prijašnjim stoljećima. U takvim (naseljeničkim) prilikama vjerske označnice – u društvenoj komunikaciji dopisane određenom naselju ili skupini – posredno su upućivale i na mogućnosti oblikovanja većeg ili manjeg povjerenja u njih i u njihove namjere. U razdoblju rata za hrvatsku državnu samostalnost 1991.–1995. vjerski označitelji djeluju na srodan način. Zato je oblikovanje uzajamnog povjerenja članova u lokalnom društvu, i primjerena samopouzdanja na temelju takva povjerenja, **neodvojivo** od vjerske zajednice. Tomu izrazito pridonosi i činjenica da su lokalni stanovnici odvojeni od brojnih “tercijarnih” usluga za koje su zaduženi (odsutni) specijalisti. Uzajamno povjerenje, oblikovano na podlozi vjerskog oz-

načivanja i proširene obiteljske solidarnosti olakšava u ulozi njihovih, redovito samoukih ili nedostatno kompetentnih zamjena prihvatiti i ljude iz same lokalne zajednice. Ako ništa drugo, oni imaju zajamčeno “dobre namjere”.

(b) Izrazita asimetrija u razdiobi djelatnosti po lokalnim razinama **na štetu** naselja na Lonjskom polju pokazuje da proces urbane preobrazbe, razvijen u razdoblju 1950.-1990., nije bio, na drugoj strani, proširen i na komplementarnu preobrazbu seoskog područja. Proces osnažuje, poznato je, jednosmjerno iscrpljivanje seoskog svijeta, s pomoću specifične kombinacije razvojnih poticaja i sistemskog nasilja. Sukladno tomu, sudionici seoskog svijeta u naznačenom predlošku nisu potencijalni autori **komplementarne** razvojne preobrazbe, nego, zapravo, sudionici koji, idealno promatrano – trebaju nestati. Onima pak koji ostaju, na raspolaganju su dvije osnovne mogućnosti. Prva ih ohrabruje na ulogu specifičnih vanjskih ovisnika o industrijskom poretku (seljaci – radnici). Druga ih ohrabruje na život srodan životu sociokulturnih **relikata ili fosila**. Budući da su obje podskupine fatalno označene arheolojskim atributima, njihove razvojne mogućnosti ili impulsi tipično se brišu na korist prakse koja **aktivno** učvršćuje lokalne stilove života sa substandardnom infrastrukturom, u rasponu od one tehničke (prometna, energetska itd.) do socijalne ili uslužne. U takvu okviru samoorganizacija naseljskih skupina na temelju solidarnosti oblikovane s pomoću prijenosa srodničkih i vjerskih atributa u organizaciju socijalnih mreža, nužnih u lokalnoj svakodnevnici, samo je **racionalnim odgovorom na skicirane prilike**. Predložak nije polemičan u odnosu spram novih aspiracija u oblikovanju svakodnevnog života. Već i činjenica da je najveći broj kuća (73,7% po razdiobi odgovora u tablici 23 u dodatku) sagrađen od **netradicionalnog materijala** (cigla, beton) pokazuje da je prva zadaća predložka uspostaviti nužnu razinu lokalnog samopouzdanja i sigurnosti, a ne cenzurirati poticaje što ih proizvodi proces urbane preobrazbe. Drukčije rečeno, predložak lokalne integracije ne gospodari dinamikom životnih aspiracija. Njihova uvjerljivost zaštićena je općim autoritetom urbane preobrazbe kao **preobrazbe životne perspektive**. No u lokalnim prilikama perspektiva je neodvojiva od spomenutog predložka. Ili, drukčije rečeno, od povjerenja – u tradicionalne ustanove lokalne integracije.

Sektorska razdioba djelatnosti. Iscrpnija analiza gospodarstva po naseljima na Lonjskom polju predmet je posebne rasprave. Zato ćemo se u ovom odjeljku ograničiti na nekoliko osnovnih pokazatelja sektorske razdiobe osnovnih djelatnosti u naselju. U tom je pogledu poučna razdioba

odgovora u tablicama 29 i 30 u dodatku. Prva pokazuje da su u stanovništvu lonjskih naselja izrazito nadmoćne tri profesionalne skupine: poljoprivrednici (15,6%); industrijski ili zanatski radnici (17,1%); umirovljenici (23%). Potonja se ne može nazvati profesionalnom skupinom. No činjenica da umirovljenički položaj potiče oblikovanje posebne skupine ciljeva, interesa i životnih navika, dopušta uvjetnu uporabu takva naslova. Razdioba pak odgovora u tablici 30 (u dodatku) pokazuje u kojim djelatnostima aktivni članovi lonjskih naselja rade. Uvjerljivo je na **prvom mjestu poljoprivreda s 25,6% anketiranih**. Na drugom su mjestu uslužne djelatnosti s 9,35% zaposlenih; na trećem je mjestu industrija s 5,4% zaposlenih; udio anketiranih zaposlenika u drugim djelatnostima u rasponu je od 0,9% do 4,8%.

Usporedba podataka dobivenih na oba pitanja pokazuje da je **poljodjelstvo središnja djelatnost** u lepezi gospodarskih djelatnosti. Ono je, premda u ograničenu opsegu, i zbiljsko tržište rada za radnike s profesionalnom naobrazbom za industriju. (Posrijedi su, očito je, radnici potrebni na održavanju tehničke opreme, za rad na pojedinim prerađivačkim poslovima koji imaju industrijsku strukturu itd.) U poljodjelstvo se “ulijeva” i najveći dio radnih inicijativa i djelatnosti članova penzionerske skupine. Na to ih nagone dvije okolnosti: mali iznosi mirovina od kojih se ne može živjeti bez dopunskog rada i potreba da barem na okućnici priskrbe za dnevne potrebe kućanstva povrće, voće, meso itd. Drukčije rečeno, središnji položaj poljodjelstva u svakodnevici lonjskih naselja posve precizno ne opisuje ni jedna posebna razdioba anketiranih po sektorima zaposlenosti i profesionalnoj naobrazbi. Štoviše, podatak u tablici 35 u dodatku, o broju poljoprivrednika u kućanstvu, može navesti i na krivi zaključak. Podatak, vidljivo je, pokazuje da je po naseljima na Lonjskom polju čak 77,4% kućanstava bez poljoprivrednika. Podatak dobiva potrebni okvir tumačenja uzme li se u obzir način anketnog tumačenja označnice “poljoprivrednik”. Drži li se aktivnim tumačenje da je riječ o radnom/profesionalnom sudioništvu, podatak je sukladan prije skiciranim nalazima. Drži li se pak aktivnim tumačenje da je riječ o ukupnom broju ljudi koji rade poljoprivredne poslove (neovisno o tomu jesu li umirovljenici, zaposlenici u industrijskom ili uslužnom sektoru itd.), onda podatak navodi na stranputicu.

Po našoj ocjeni, podatak koji izravno podupire prije iznesenu tvrdnju o poljodjelstvu kao središnjoj djelatnosti u naseljima na Lonjskom polju nudi razdioba odgovora u tablici 16 u dodatku. Iz razdiobe je vidljivo da **40% kućanstava ima prihode od poljodjelstva** (28,9% tako stiče glavne prihode, a 8,9% sporedne). Ostale dvije skupine

kućanstava stječu prihode iz radnog odnosa (45,8%) i mirovinom (45,1%). No u obje spomenute skupine poljodjelstvo je na položaju važne komplementarne djelatnosti. (U skupini zaposlenih čak je 9,5% kućanstava kojima je prihod iz radnog odnosa sekundaran.) Takav položaj poljodjelstva posljedica je tradicijom oblikovanog predloška lokalnog načina života. Njegovoj ustrajnosti posebno pridonosi činjenica da model industrijske i urbane preobrazbe iz razdoblja 1950.-1990. **nije nikad dovršen u svojim ekskluzivnim izvedenicama.** To znači da je, zahvaljujući modelu, manjninski udio industrijskog i urbanog stanovništva mogao preživjeti odlučno se odvajajući od sudionitva u seoskom svijetu i od rada na zemlji. Naprotiv, kontinuitet hibridnog predloška radnika/seljaka, oblikovan, kako Bićanić pokazuje, još dvadesetih godina prošlog stoljeća, pokazao se uspješnijom i iz svakodnevne perspektive racionalnijom rješidbom modernizacijskih teškoća.

Analiza socijalnih aspiracija i predodžbe o perspektivi drugog naraštaja pokazuje da takav hibridni predložak nema potrebnu socijalnu poželjnost. Glavni je razlog, koliko je vidljivo, njegova podređenost **martirskim označiteljima** (muka, uzaludnost, manjak socijalnog priznanja, manjak životne autonomije itd.). Koliko je vidljivo, glavna pitanja o razvojnim izgledima naselja na Lonjskom polju sabitru se oko pitanja: tko je zbiljski baštinik spomenutog hibridnog predloška seljačke/industrijske preobrazbe?

Iznesene činjenice redovito potiču analitičare na začudan zaključak kako su sudionici poljodjelskog sektora, već "po prirodi stvari", zainteresirani za – dugoročne strategije zaštite okoliša, navlastito poljodjelskog zemljišta. Zaključku, međutim, stoji nasuprot tvrdokorna činjenica kako **seoski svijet ne poznaje zamisao o zaštiti kao o posebnoj sustavnoj djelatnosti društvenih ustanova.** Budući da sudionici seoskog svijeta svoje korijene podređuju označiteljima prirodne autonomije, predlošci zaštite i ne nadmašuju okviru tradicijske/prirodne racionalnosti. (Drukčije rečeno, priroda daje – priroda uzimlje.) U takvu je okviru pojam *baština* pretežno reduciran na jednu vrstu samorazumljiva prava na rentiranje prirodne ponude, a samo se rijetko proteže i na jasne obveze da se "planirano" konzervira jedan skup dobara, postupci djelovanja ili način raspolaganja određenim dobrima. Zato i nije, po našoj ocjeni, opravdano očekivati da će zamisao o zaštiti prirodne i graditeljske baštine "spontano" steći socijalnu potporu sudionika seoskog svijeta.

Povijesni podaci pokazuju da je, naprotiv, i zamisao o baštini i zamisao o zaštitnim obvezama čovjeka u prirodnom okolišu i u povijesti zajednice – **ekskluzivnim grad-**

skim/građanskim izumom. Ta činjenica, po našoj ocjeni, izravno utječe na potragu za novim sudionicima revitalizacijskih programa, kakav bi, očito je, trebao biti razvijen i u naseljima na Lonjskom polju. O tome će se još raspravljati u idućim ulomcima.

LIKOVNI SUTONA

Manjkovi u opremi naselja. Razdioba odgovora u tablici 6 (u dodatku) dosta iscrpno portretira glavne manjkove u opremanju. Premda je u anketnom postupku moguće mijenjati pojedine sastavnice koje anketirani ocjenjuju, dobivena slika jasno upućuje na glavna "slijepa mjesta". Sržno sintaktičko pravilo, po kojemu se manjkovi u opremi raspoređuju, može se grubo formulirati ovako: Manjkovi u opremanju naselja toliko su veći koliko je tip opreme udaljeniji od tipično skućena osnovnog skupa svakodnevne opreme **primjerene seoskom naselju samo po nekoj vrsti kolonijalne predrasude.** U tom je pogledu poučan popis sastavnica naseljske opreme za koju anketirana većina tvrdi kako je u naselju nema. Uzmemo li u obzir samo udio anketiranih veći od 50% (raspon 61,6%–92,8%) koji na takav manjak upućuje, dobiva se reprezentativni popis opreme **odsutne u većini naselja na Lonjskom polju.** To su: mreža zubarskih ambulanata; mreža apoteka; mreža srednjih škola; mreža vrtića; mreža kulturnih ustanova; mreža javnih knjižnica; mreža ambulanata opće prakse; mreža poštanskih ureda; mreža zanatskih usluga; kanalizacijska mreža. Dobiveni podaci su, uglavnom, sukladni razdiobi podataka u tablici 7 u dodatku, koje smo opisali u prethodnim ulomcima.

U naseljima pak, a ona su, vidjelo se, malobrojna, sastavnice opreme mogu se po kakvoći ocjena rasporediti u četiri osnovne skupine.

Izrazito povoljne ocjene (4,0–4,3) dobile su dvije mreže: telefonska i crkvena.

Dobre ocjene (3,4–3,7) dobile su poštanska mreža, mreža pokretnih telefona, mreža osnovnih škola, mreža javnih knjižnica, mreža dnevne opskrbe, športski uređaji i služba odvoza smeća.

Podnošljive ocjene (2,1–2,7) dobile su mreža kulturnih ustanova, zdravstvena primarna mreža, zanatske usluge, javni prijevoz, odvodnja, kanalizacija, lokalne prometnice, prostori za druženje mladih/starih.

Negativne ocjene (1,4–1,9) dobile su mreža vrtića, mreža srednjih škola, mreža apoteka, mreža zubarskih ambulanata.

Promatrana u cjelini, ponuđena skica opremljenosti naselja sukladna je, prije spomenutom, periferijskom položaju naselja na Lonjskom polju u mreži gravitacijskih i središnjih silnica na području. Rubni položaj nije samo mjesnom odrednicom. Nego i osnovom **nelegitimne**, premda u praktičnim postupcima “tvrdo” rabljene, predodžbe o “samorazumljivim” pravima pojedinih naselja ili skupina naselja. Na drugoj strani, lonjske lokalne zajednice nisu uspjele pronaći uspješna sredstva dekonstrukcije te sheme. Naprotiv, pod njezinim tlakom uspješnije su se mrvile i fragmentirale nego oblikovale kao autonomni razvojni sudionici i partneri.

Glavne teškoće u naseljima. Kako anketirani definiraju glavne teškoće u naseljima gdje žive, pokazuje razdioba odgovora u tablici 4 u dodatku. U osnovi glavne se teškoće, sukladno toj razdiobi, mogu podijeliti na pet osnovnih skupina.

(a) **Prometne teškoće.** One obuhvaćaju i slabu prometnu mrežu i slabo održavanje postojećih prometnica. U prvom slučaju isključeni su brojni pristupi lokalnim i regionalnim središtima ostvarivi u socijalno prihvatljivim vremenskim okvirima. Drukčije rečeno, najveći broj naselja na Lonjskom polju nalazi se na takvim prometnim izohronama da se moraju svrstati u skupinu **jako udaljenih naselja** od središta lokalne ili regionalne inicijative. U drugom slučaju, slabo održavanje postojeće mreže otežava njezinu prohodnost i efikasnu uporabu, napose u zimskom razdoblju, kada je znatan dio područja poplavljen i pod utjecajem vremenskih nepogoda. Zaključni je rezultat otežan – pristup ionako slabo pristupačnim naseljima. Već i zbog toga sadržaj složenice: “živjeti u naseljima na Lonjskom polju”, izravno se veže s ocjenom da je posrijedi dalekosežno ograničavanje **moćnosti pristupa i uporabe** brojnih javnih olakšica i dobara prisutnih na regionalnom području izvan granica Lonjskog polja. To, posredno, znači da je tamo živjeti, pokraj ostaloga – i rizičnije.

(b) **Slaba socijalna infrastruktura.** Predodžba anketiranih o manjkovima u socijalnom opremanju lonjskih naselja opisana je u prethodnom ulomku. “Izvlačenje” spomenutih manjkova na položaj “najvažnijeg problema” u naselju pokazuje da nije posrijedi samo suzdržana ocjena jedne nepoželjne razlike. Nego da je u iskustvu anketiranih mreža manjkova istovrsna važnom/aktivnom razvojem ograničenju. Osim što blokiraju oblikovanje primjerenih razvojnih zamisli, spomenuti manjkovi djeluju kao moćni izvori dugoročne demoralizacije. Zahvaljujući tomu, ukupna privlačna “snaga” područja opada, a kadšto se promeće i u njezinu opreku: jasnu odbojnu silu. Ona već

u komunikacijskim mrežama na regionalnom području ima kakvoću čvrste socijalne činjenice.

(c) **Slaba komunalna infrastruktura.** Već je i u ulomku o manjkovima u opremi zabilježena ocjena anketiranih kako su na lonjskom području posebno “kritične” kanalizacija i odvodnja. U razdiobi odgovora u tablici 4 anketirani spominju još i vodovod. Premda je udio anketiranih koji upućuju na teškoće s vodovodom relativno mali (7,4%), nije prijeporno da je nedovršenost i substandardnost mreže sastavnicom atlasa lokalnih komunalnih teškoća. Popisu (već klasičnih) komunalnih tegoba anketirani dopisuju još i kaotičnost u nadzoru komunalnog smeća i srodne činjenice, inače i česte i ustrajne u svakodnevnici hrvatskih rubnih krajeva. (No ne samo na njima.)

(d) **Nezaposlenost i siromaštvo.** Nezaposlenost je, poznato je, endemičnim likom u hrvatskom društvu u razdoblju 1985.-2001. Predvidljivo je da se i “pravo na rad” distribuira sukladno okomitoj razdiobi društvene moći i asimetričnim odnosima između teritorijalnih središta i njihova ruba. U tom pogledu ni izvješće anketiranih s lonjskog područja nije neobično. U osnovi, i jedno i drugo stanje ukazuje na važniji manjak – onaj razvojne i životne perspektive. Na drugoj strani, perspektiva se oblikuje **aktivnim odgovorom** na prisutna ograničenja, navlastito učvršćivanjem u socijalnom iskustvu novih ciljeva/izazova. U hrvatskom društvu samo su manjinske skupine pokazale hrabrost/spособnost definirati ih i razviti alternativne prakse njihova ostvarivanja. No takve su skupine redovito i mlađe i s modernijom naobrazbom. A i ukorijenjene su bolje u gradskim praksama, gdje je nekonvencionalnost na vrhu popisa korisnih osobina. Takvih skupina na lonjskom području nema, ili barem nisu dostatno brojne za javnu nadmoć u oblikovanju primjerenijih predložaka lokalnog razvitka. Na drugoj strani, na području su, vidjelo se, prisutne fizionomijske razlike te životna, poljodjelska tradicija s potencijalom novih uporišta lokalnog razvitka. No očita odsutnost lokalnog subjekta/organizatora područnog razvitka taj potencijal ostavlja na položaju teorijske činjenice. U takvu okviru nezaposlenost i siromaštvo u iskustvu anketiranih nisu samo prijepis nacionalne demoralizacije nego i tlaka što ga proizvodi lokalna nesposobnost za razvojne inovacije.

(e) **Demografsko propadanje.** Stanovništvo u naseljima na Lonjskom polju, osim što je malobrojno (s već spomenutom malom socijalnom gustoćom), pogođeno je i stabilnim procesom gubitka vitalnog stanovništva. Drukčije rečeno, u mnogim naseljima posve je nejasna demografska perspektiva naselja. Kao i u genezi lokalne nezapo-

slenosti tako i u genezi lokalnih demografskih teškoća važnu ulogu imaju opći nacionalni procesi. No lokalne (ne)prilike ne mogu se reducirati na otisak općih. Gubitak vitalnijeg stanovništva na određenom području izravnim je pokazateljem nesposobnosti lokalnih organizatora razvitka da područje i njegovu razvojnu “ponudu” pretvore u konkurentan prijedlog u natjecanju za sposobnije stanovništvo. Notorno je da se u takvu poslu stvaraju različiti razvojni savezi i mreže. Drukčije rečeno, takav posao samo u iznimnim slučajevima sposobne su obaviti lokalne zajednice same. Na regionalnom području srodne teškoće ima i samo središte, grad Sisak; toliko je vjerojatnije da će iste teškoće pogoditi i rubove njegova područja utjecaja. **Dugoročno promatrano, demografsko propadanje je središnji problem lonjskih naselja.**

Naselja koja izumiru. Popis naselja koja propadaju nije korisno razdvajati od popisa naselja na Lonjskom polju. Razlog je jednostavan: Na lonjskom području **propadaju sva naselja**. No, izrazitost i ritam procesa propadanja mogu se uporabiti kao uporišta moguće unutrašnje klasifikacije. Ali ona nema veću pragmatičnu vrijednost. U svakom slučaju, na takvu poslu korisno se orijentirati s pomoću dva osnovna pravila. (a) Izrazitije propadaju **manja** naselja. (b) Izrazitije propadaju naselja **s većim prometnim teškoćama**.

Razdioba odgovora u tablici 2 u dodatku pokazuje kako anketirani opažaju glavne uzroke propadanja. Vidljivo je da se na predloženom popisu, u osnovi, **ponavlja već prije izloženi popis glavnih lokalnih teškoća**. Rezidualno, tom popisu priključena su još dva razloga. Prvi je, grubo rečeno, smanjen opseg lokalnih prava nametnut zaštitnim režimom Parka prirode Lonjsko polje. Drugi je formuliran složenicom: posljedice rata. Premda se načelno može prihvatiti tvrdnja kako predložak zaštite kakav implicira ustanova “park prirode”, nameće određenu obzirnost lokalnim sudionicima, pa time i stanovita ograničenja, nije uvjerljiva tvrdnja da su ona po snazi djelovanja ravnopravna ostalim razlozima (teškoćama). Slično je i s učincima rata. Razlog je jednostavan. Razvojno iscrpljivanje lonjskog područja nije otpočelo devedesetih godina. U tom je razdoblju proces samo postao po obrisima – oštiji.

Po našoj ocjeni glavni razlog propadanja (uzimajući, dakako, u obzir prije opisane glavne teškoće kao izvore posebnih likova demoralizacije) treba potražiti na drugom mjestu. On leži u glavnim obilježjima predložka urbane/industrijske preobrazbe u razdoblju 1950.-1990. (u razdoblju druge hrvatske modernizacije). Po predlošku, vidjelo se, olakšan je/nasilno potican transfer seoskog stanovništva u

industrijski sektor u regionalnim gradskim središtima. Na toj podlozi seoski se svijet "cijepa" na dvije osnovne skupine: na (poretku poželjnu) novu industrijsku skupinu sa stalnom gradskom adresom i na skupinu seljaka/radnika. Potonja skupina ostaje **rubnim sudionikom** preobrazbe jednostavno zbog toga što je njezin pristup društvenoj i političkoj moći ostao ekstremno ograničen. Drukčije rečeno, ta je skupina ostala zarobljena etiketama **nepoželjne statusne skupine** (s primjerenim manjkom razvojne perspektive). Ona se, dakle, ne može učvrstiti u ulozu razvojnog sudionika s autoritetom potrebnim za primjerenu polarizaciju seoskog razvitka.

Iduća činjenica koju držimo korisnom za analizu, a koja se redovito zapušta u prigodnim potragama za razlozima sutona, svodi se na pitanje o osnovi iz koje se izvode mjerila kakvoće seoskog načina života u spomenutom razdoblju. Opći predložak socijalističke modernizacije **ne dopušta** izvoditi ta mjerila iz lika građanina (sa "standardnim" obilježjima kakva su autonomija, pravo na budućnost, pravo na sigurnost, pokretljivost itd.). Fiksira ih, naprotiv, za apstraktno konstruirani lik radnika. Budući da je praktična konstrukcija takva lika pod izravnim nadzorom političkog i industrijskog sektora, mjerila kakvoće životnih uvjeta definirana s pomoću njega, zapravo, **mjerila su unutrašnje "udobnosti"** radnika u (paleo)industrijskim pogonima. To je dostatno za prigodu/preventivu u samom (paleo)industrijskom sektoru. Ali **nije dostatno** za prijenos lika *seljak* iz tradicionalnog ovisničkog okvira u novi okvir - **građanina/seljaka**. Zahvaljujući tomu, razvojna preobrazba područja izvan urbanog/industrijskog sektora nastavila se reduciranjem na "tradiciju" oblikovanja i **označavanja seoskog svijeta ovisničkim/podređenim**. Sukladno tomu orijentira se i sistemska prerazdioba olakšica i šansa. Grad i industrija dobivaju, a seoski svijet gubi; a gubeći, sve oštrije potpada pod "samorazumljiva" mjerila kakvoće primjerena ovisničkom/podređenom, **a ne građanskom svijetu, koji se "samo" ostvaruje u posebnom sektoru djelatnosti (radu na zemlji)**.

Drukčije rečeno, izvođenje mjerila kakvoće životnih uvjeta i šansa iz lika prirodno ukorijenjenog u (paleo)industrijskom sektoru sintaktički je (u praksi poretka) cenzuriralo mogućnost prijenosa građanskih atributa na seoski svijet; točnije: mogućnost preobrazbe seoskog svijeta po mjerilima kakvoće građanskog. Zahvaljujući tomu, u hrvatskom društvu, u cijelom razdoblju 1950.-1990., **nema građanskog interesa za sudioništvom u modernizaciji seoskog svijeta**. Njegovo iscrpljivanje je ujedno i njegova najbolja (razvojna) mogućnost. Devedesetih godina,

pod tlakom promjena poretka, ali i pod tlakom snažnijih (post)modernih silnica u praksama razvitka, tragovi spomenute cenzure postupno se brišu i uklanjaju. Ali još nije vidljiva jasnija predodžba o seoskom svijetu kao o posebnom liku građanskog svijeta koji se “samo” sektorski ostvaruje radom na zemlji. Za njezino oblikovanje i učvršćivanje u kolektivnom iskustvu potreban je, poznato je, **novi razvojni savez**. On obuhvaća i postojeće seoske zajednice. Ali one su tek jednim od sudionika saveza. Ostali su: građanske skupine zainteresirane za novo područje poduzetništva i drukčiji životni stil; regionalna središta zainteresirana za regionalnu prerazdiobu stanovništva i dobara koja osnažuje stabilan razvitak; nacionalna država zainteresirana za primjerenu proizvodnju hrane i zaštitu okoliša; međunarodne institucije zainteresirane za oblikovanje novih razvojnih partnera.

Posredno su na tom tragu i odgovori anketiranih u tablici 3 u dodatku. Anketirani u odgovorima predlažu najbolja rješenja za budućnost lonjskih naselja što propadaju. Anketirani daju nekoliko, inače tipičnih, prijedloga. (i) Naselja treba obnoviti kao turistička naselja. (ii) Naselja treba odkupiti i obnoviti kao spomenike kulture. (iii) Naselja treba obnoviti kao znanstvena, istraživačka ili kulturna središta/radionice. (iv) Naselja treba obnoviti kao ladanjska naselja. (v) Naselja treba obnoviti dodjelom povoljnih kredita vlasnicima i olakšati im svakodnevni život.

Većinsku potporu anketiranih imaju dva od pet spomenutih prijedloga: prijedlog da se naselja obнове kao turističke cjeline (54,9%) i prijedlog da se dodjelom povoljnih kredita vlasnicima olakša obnova naselja (54,4%). Nije zanemariva po veličini ni skupina anketiranih koja predlaže da se naselja otkupe od vlasnika i pretvore u spomenike kulture (29,3%). Uočiti je da svaki spomenuti prijedlog **posredno** leži na hipotezi kako je seosko područje organskom sastavnicom – građanskog svijeta. U tom pogledu, dopušteno je ustvrditi, postoji **većinska suglasnost anketiranih**. Polarizacija pak na skupinu zastupnika turističke perspektive i na skupinu zastupnika interesa lokalne zajednice nema strukturnu oštrinu. Posrijedi su, jednostavno, ritualna ponavljanja već prije uočenih mogućnosti. One (mogućnosti) dopuštaju i spajanja i fragmentiranja inicijativa naslonjenih na komplementarnu razvojnu potporu “originalne” lokalne poljoprivrede i “izazvanog”, ali lokalnim prilikama prilagođenog turizma. U takvu okviru ima mjesta i za posebne obrtničke prakse, uslužne mreže i srodne djelatnosti. Važno je, međutim, uočiti da nova razvojna struktura nije orijentirana predodžbom o kakvoći životnih uvjeta i perspektive kakva se liku seljaka tradicio-

nalno statusno dopisuje. Nego predodžbom o kakvoći kakva je prihvatljiva **svakom gradskom stanovniku** racionalno zainteresiranom za prijelaz na rad u poljodjelski sektor ili za prijelaz u “životnu razliku” čvršće svezanu sa životom u seoskim uvjetima. No sam prijelaz nema fatalne attribute “propadanja u ovisničku klopku”. Nego se javlja kao prirodni/društveni lik **horizontalne pokretljivosti stanovništva postmodernih društava**. Budući da u hrvatskom društvu nisu razvijene “kooperativne strategije” (niti partnerski predlošci poticanja razvitka cilj kojih je oblikovanje novih razvojnih saveza), iznesene naznake ne probijaju okvir tekućih “kolektivnih fascinacija” lokalnih stanovnika načelnim mogućnostima poboljšanja prilika. No, ne može im se uskratiti ocjena da su ipak – poučne.

Odsutni/odbjegli mladi. Na stav mlađeg stanovništva spram naselja na Lonjskom polju posredno upućuje razdioba odgovora u tablici 8 u dodatku. (Pitanjem se pita, podsjećamo, koliko je po ocjeni anketiranih, život u lonjskim naseljima privlačan mladim ljudima?) Razdioba pokazuje da 64,9% anketiranih izvješćuje kako je tamošnji život mladima ili potpuno neprivlačan (29,5% anketiranih) ili uglavnom neprivlačan (35,4%). Dodatnih 12,8% ne može ocijeniti koliko su naselja na Lonjskom polju mladima privlačna/neprivlačna. Manjinskih pak 20% drži kako su mladima lonjska naselja uglavnom privlačna, ali samo 2,2% kako su vrlo privlačna. Nije nekorisno upozoriti i na razdiobu odgovora u tablici 62 u dodatku. Razdioba pokazuje da čak 62,7% anketiranih drži kako je “nebriga o mladima i njihovoj budućnosti” “vrlo izražen problem”; daljnjih pak 26,5% drži kako je ista nebriga “uglavnom izražen problem”. Ili, samo 4,6% anketiranih drži kako budućnost mladih u lonjskim naseljima – nije problem.

Sažeta poruka, izvedena iz spomenutih podataka, grubo rečeno, glasi: mladi ljudi su u lonjskim naseljima odbjegli/odsutna skupina. Na istu činjenicu ukazuju i “tvrđi” demografski podaci. Oni, dakako, ne potvrđuju na doslovnoj razini odsutnost/odbjeglost mladih. Ali potvrđuju da je demografska slika u lonjskim naseljima – staračka.

Upozoriti je da širenje zbilje staračkog društva nije lokalnim, lonjskim, ekskluzivnim obilježjem. Proces je vidljiv na nacionalnoj razini; vidljiv je i u hrvatskom seoskom svijetu kao cjelini (dakle, tipičnim je procesom razvojnog iscrpljivanja hrvatskog sela); vidljiv je i na regionalnom području na koje spada i Lonjsko polje (granice regionalnog područja držimo istovrsnim granicama utjecaja glavnog regionalnog središta – grada Siska). Na sve tri spomenute razine širenja zbilje staračkog društva i više je nego očito. Sukladno tomu, starenje/izumiranje

stanovništva u lonjskim naseljima zapravo je – **tipičnim hrvatskim slučajem**. Zbog toga nije potpuno metodološki opravdano korijene procesa reducirati na lokalne prilike.

Iznesene činjenice izazivlju nekoliko komentara. Prvo. Život u naseljima na Lonjskom polju nema označitelje ukorijenjene u mrežama “izazova”, “životnih napora”, “planiranja budućnosti” i srodnih komunikacijskih tvorevina. Već i zbog toga mladi suočavanje s tamošnjim (ne)prilikama ne **drže vrijednim vlastitih namjera ili aspiracija**. Nego ih (namjere, aspiracije) usmjeruju na mjesta koja su zadobila **stabilne etikete mjesta izazova ili srodne**. Drugo. U lonjskim naseljima, vidjelo se, uočljiv je manjak institucionalne i tehničke infrastrukture. Bez nje nije moguće oblikovati ni mladima primjerene likove individualizacije životnih stilova, a **još manje likove životne perspektive**. Ilti, drukčije rečeno, život u lonjskim naseljima, s obzirom na mogućnosti individualizacije životnog stila i životne perspektive, istovrstan je imaginarnom – **povratku u neželjenu prošlost vlastitih predaka**. Treće. U prijašnjim smo ulomcima upozorili da u razdoblju druge hrvatske modernizacije nije uspio, a nije ni mogao uspjeti, prijenos građanskih atributa na lik seljaka. On je tijekom cijelog razdoblja ostao označen ovisničkim položajem i atributima te sukladnim šansama. Na drugoj strani, masovni transfer seljačkog stanovništva u (stare) gradove – (nova) industrijska središta **u sistemskoj sjeni** oblikovao je upravo – snažne građanske aspiracije (autonomija, privatni nadzor radnog mjesta, zaštićena privatnost, blagostanje itd.). Predvidljivo je da za njihovo ostvarivanje nije bilo, blago rečeno, preporučljivo seosko područje. Osnaženom, ali i ogoljelom, **građanskom egoizmu** prirodni kom veći/veliki grad. Četvrto. Samo u posebnim i rijetko sretnim slučajevima rad na zemlji (poljodjelstvo) u razdoblju 1950.-1990. trasirao je izravno put u osobno blagostanje. On se morao naslanjati ili na tercijarne inicijative, kakve je množio turizam ili, jednostavno, na prakse sivih ili crnih ekonomija. Na lonjskom području veza s turizmom i godine 2001. tek je obećanjem. Crni pak ili sivi likovi gospodarske racionalnosti **nisu nužno** upućeni na ovisnost o radu na zemlji, pa se zato od njega lako i odvajaju. Peto. **Tradicionalna socijalizacija** profesionalnih aspiracija u hrvatskom društvu u razdoblju druge modernizacije (premda je “starija” od samog razdoblja) oblikuje se kao skup sustavnih poticaja da se pojedinac ili skupina stjecanjem naobrazbe i **socijalno i tehnički – udalje od seoskog svijeta i lika seljaka**. Drukčije rečeno, po glavnom predlošku te, ponavljamo, tradicionalne socijalizacije,

s korijenom u seoskom pamćenju, profesionalni i socijalni uspjeh mjeri se veličinom opće životne udaljenosti od seoskog svijeta. Predložak je tipično poduprt martirskim argumentima. Po njima: napredak u naobrazbi istovrstan je “oslobađanju od seljačkog mučeništva” i približavanju fantastičnom – neradu, ali zaštićenom velikom rentom. Šesto. Glavni smjer gradskih politika u razdoblju druge modernizacije izravno je ovisan o paleoindustrijskim predodžbama o poželjnoj budućnosti. Čak su, primjerice, i poželjne turističke prilike predočene s pomoću atributa “masovnost”, “milijunski kapaciteti”, i srodnim, korijen kojih je u paleoindustrijskim fantazmima poretka. U takvu modelu samo su rijetki/inteligentni gradski upravljači imali iskrenu potrebu oblikovati ili osnažiti poljodjelstvo u regionalnom okružju na položaju **komplementarne djelatnosti gradskoga gospodarstva**. Drukčije rečeno, čak i tamo gdje je bilo mogućnosti za izgrađivanje **pragmatična partnerstva** između grada kao monopolnog nadzornika lokalnog razvitka i poljodjelstva s njegovim seoskim svijetom, kao važnog tvorca hrane, samo je o prisebnosti i inteligenciji rijetkih gradskih “ćaća” (točnije “donova”) ovisilo hoće li se one izrabiti ili će biti apstraktno odbačene zbog “strategijske nevažnosti”. Posve je samorazumljivo zašto su se mladi postupno iz takva posla povlačili.

Uzme li se skup ponuđenih činjenica **u jednostavnu obliku**, kao **aktivna socijalna zapreka**, onda odsutni/odbjegli mladi iz seoskog svijeta, pa i iz lonjskih naselja, nisu atipičnom posljedicom. Štoviše, **ona je posve konvencionalna**. Na toj je podlozi treba i dekonstruirati kao razvojnu teškoću.

- Korenčić M., (1979.), *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971.*, Dje-la JAZU, Zagreb, Knjiga 54.
- Rogić I., (2000.), *Tehnika i samostalnost*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Skupina autora, (1996.), *Povijesna naselja, Katalog 1*, Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Zagreb.
- Skupina autora, (1997.), *Sisačko-moslavačka županija, Studija naselja*, Centar za prostorno uređenje i arhitekturu d.o.o., Zagreb.
- Skupina autora, (1999.), *Ciljevi i strategija demografskog razvitka Županije Sisačko-moslavačke*, Zagreb.

LITERATURA

Saša
POLJANEC-BORIĆ

SOCIJALNOEKONOMSKA
I IDENTITETSKA
OBILJEŽJA ISPITANIKÂ
I OBITELJÎ

Već površan “terenski” uvid u stanje u kojem se, danas, nalazi prostor Lonjskog polja upućuje sociologa na **duboke korijene razvojne krize** koja vlada ovim prostorom. Kako bi se dokučili i protumačili razlozi takve duboke krize bilo je nužno malo proširiti raspravu o konkretnom istraživanju koje je u proljeće 2001. godine na prostoru Lonjskog polja proveo Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zbog toga je ovaj prilog o socijalno-ekonomskim i identitetskim obilježjima ispitanikâ i obitelji na Lonjskom Polju malo proširen kraćim prikazom demografskih kretanja u Hrvatskoj. Ovo je bilo potrebno da bi se ukazalo na posebno zabrinjavajuća kretanja u hrvatskim ruralnim kontinentalnim prostorima općenito – posebno zbog toga što su već od svibnja 2001. godine na raspolaganju javnosti i prvi *rezultati popisa iz 2001. godine*. Dostupne analize, naime, podupiru još nepotvrđenu tezu o razvojnom diskontinuitetu koji je već dulje vrijeme na dijelu u Hrvatskoj, a koji potiče “punjenje” primorske i “pražnjenje” kontinentalne Hrvatske. U svjetlu ove spoznaje bilo je korisno problem Lonjskog polja “smjestiti” u širi kontekst koji bi, na neki način, uputio kako na stvarne razmjere razvojnog problema tako i na moguće – produktivne – izlaze iz zatečene situacije. Zbog toga se u nastavku, prije tumačenja rezultata ankete provedene u samom Lonjskom polju, nalaze točke posvećene demografskim kretanjima u Hrvatskoj te primorskim odnosno kontinentalnim županijama. Čini se, naime, da jedino takav uvid u stanje može potaknuti državu, kao ključnog nosioca promjene, na usvajanje kreativnih rješenja za prevladavanje socio-ekonomske krize u kojoj se nalazi Lonjsko polje. U tom smislu svijest o letalnom stanju ovog prirodnog ambijenta i identitetskog organizma predstavlja temeljno određenje rasprave što slijedi.

SOCIJALNOEKONOMSKI STATUS LONJSKOG POLJA I DEMOGRAFSKA KRETANJA U HRVATSKOJ

Prostor Lonjskog polja nalazi se, u socioekonomskom smislu, u fazi umiranja. Eksplicitni procesi demografske i socijalnoekonomske degradacije na prostoru Lonjskog polja samo su najpregnantniji izraz ukupnih involutivnih demografskih procesa koji prožimaju hrvatsko društvo, a koji se od 1991. godine određuju kao – prirodna depopulacija. Ubrzano smanjivanje broja stanovnika u Hrvatskoj i s njim povezana nepovoljna unutrašnja redistribucija stanovništva rezultat su najmanje triju faktora koji su obilježili prošlo desetljeće, a to su: a) velikosrpska agresija i okupacija gotovo jedne trećine Hrvatske,¹ b) autonomni dugoročni demografski trendovi,² c) tranzicija hrvatskoga gospodarstva koja je započeta u ratnim uvjetima te je “generirala povećanu nezaposlenost i ... radnu emigraciju”.³

Iako su ovi spomenuti čimbenici djelovali na demografska i socijalnoekonomska kretanja u cijeloj Hrvatskoj, relevantni radovi⁴ koji uključuju i tumačenje prvih rezultata popisa stanovništva iz 2001. godine,⁵ pokazuju da je njihovo razorno djelovanje, mjereno brojem ukupnog pučanstva, u razdoblju od 1991. – 2001. godine, najdublje učinke imalo u šest hrvatskih županija, kako je prikazano u donjoj tablici.

Tablica 1.
Promjena broja stanovnika
Hrvatske i županija
1991.–2001.

Hrvatska i županije	Ukupno pučanstvo		Promjena	
	1991.	2001.	Stopa 01/91	% 91-01
Hrvatska	4.499.049	4.381.352	97,4	-2,6
Ličko-senjska	78.099	52.221	66,9	-33,1
Sisačko-moslavačka	239.448	183.531	76,6	-23,4
Šibensko-kninska	141.096	112.070	79,4	-20,6
Karlovačka	167.985	140.125	83,4	-16,6
Zadarska	188.474	158.936	84,3	-15,7
Požeško-slavonska	92.300	84.562	91,6	-8,4

Izvor: Tablica 4: “Promjena broja stanovnika Hrvatske i županija” u Živić, D., (2001.), op. cit.

Kao što je prikazano u tablici 1, intenzitet smanjivanja pučanstva u odnosu na hrvatski prosjek od -2,6% – u desetogodišnjem razdoblju – osobito je radikalne oblike poprimio u šest županija izravno pogođenih ratnim operacijama. Među njima prednjači Ličko-senjska županija, koja je izgubila čak 33,1% predratnog stanovništva. Slijedi Sisačko-moslavačka s gubitkom od 23,4% ukupnog pučanstva, pa Šibensko-kninska s gubitkom od 20,6% ukupnog

pučanstva te Karlovačka s gubitkom od 16,6% ukupnog pučanstva. Na kraju se svrstavaju Zadarska (gubitak 15,7% ukupnog pučanstva) i Požeško-slavonska županija (gubitak 8,4% ukupnog pučanstva).

Uzmu li se, dakle, u obzir odnosi prikazani u tablici 1, vidljivo je da je *Sisačko-moslavačka županija, u promatranom razdoblju, bila druga po redu u relativnom broju izgubljenog stanovništva, ali prva po redu u apsolutnim iznosima gubitka stanovništva u Hrvatskoj - u desetogodišnjem razdoblju. Ostavši, naime, bez ukupno 55.917 stanovnika, ova je županija izgubila najveći broj ukupne populacije, pa tako upravo ona dominantno pridonosi padu broja ukupnog hrvatskog pučanstva u razdoblju 1991.-2001., sudjelujući u njemu s čak 47,5%.*

Pokazatelj apsolutnog smanjenja prisutnog pučanstva posredno upućuje na zaključak da su se upravo na prostoru Sisačko moslavačke županije u promatranom razdoblju najintenzivnije prelomila sva tri faktora⁶ koja su, prema procjeni stručnjaka,⁷ pridonijela ubrzanom procesu depopulacije u Hrvatskoj, pa se tako ova županija pridružila Ličkoj, koja danas predstavlja sam vrh **razvojne krize u Hrvatskoj.**

Zbog toga u pristupu rješavanju **razvojnog problema** Lonjskog polja, valja imati na umu spoznaju o dubokoj krizi u kojoj se nalazi županija pod čijom je neposrednom upravnom nadležnošću prostor Lonjskog polja. Ova se činjenica, naime, nameće kao važan ograničavajući čimbenik u svakom pokušaju revitalizacije lonjskog područja, **jer gotovo isključuje mogućnost razvojnog djelovanja županije kao "čimbenika" promjene.** Budući da razvojna moć svake županije ovisi o jačini lokalne ekonomije, oslanjanje Lonjskog polja samo na pomoć županije, neće dovesti do značajnijih rezultata. Kako, s druge strane, prostor Lonjskog polja "boluje" od autonomnih degradacijskih procesa čiji korijeni sežu dublje od krize u kojoj se danas nalazi Sisačko-moslavačka županija, a vezani su za višedesetljetnu, politički induciranu krizu ruralnih prostora kontinentalne Hrvatske, jasno je da se razvojni problem Lonjskog polja može riješiti samo uz pomoć **jake uloge središnje države.**

Naime, teorijski ne bi bilo teško dokazati da je kriza kontinentalnih ruralnih prostora u Hrvatskoj neposredno povezana s izostankom djelovanja "nacionalne" države kao "razvojnog agenta". Iako ova tema umnogome premašuje okvir ovog istraživanja, korisno je na ovom mjestu istaknuti da je upravo **sigurnosno-obrambena**, a zatim **razvojna** funkcija nacionalne države omogućila zapadnoeuropskim državama, u razdoblju iza II. svjetskog rata, institucionaliziranje poljoprivrednih subvencija i, nakon toga,

zaštitu i tercijarizaciju zapadnoeuropskih ruralnih prostora. S obzirom na to da se ove funkcije države, u razdoblju jugoslavenske državne uprave nisu "primjenjivale" nigdje na teritoriju Jugoslavije,⁸ pa tako ni u hrvatskom ruralnom prostoru, razvojna i demografska involucija bila je sistemski "zagarantirana". U tom se smislu može reći da aktualno stanje ruralnih prostora u Hrvatskoj upućuje na razvojni **diskontinuitet**⁹ hrvatskog društva u odnosu na društva zapadnoeuropskih država, upravo zbog činjenice da ruralne zajednice nisu doživjele istu "dinamiku" modernizacije (ravnomyernog razvoja) kao urbane.

Ipak, valja istaknuti da demografski pokazatelji, a i "zdravorazumski" uvid u stvarnost, upućuju na zaključak da u Hrvatskoj postoji razlika između socioekonomskog statusa kontinentalnih i primorskih ruralnih prostora. Ovi su razlozi nesumnjivo vezani uz intenzitet "modernizacijskih" procesa koji su se odvijali u primorskoj odnosno kontinentalnoj Hrvatskoj. Zbog toga će se, u nastavku, pokušati sociološki protumačiti uočene razlike u demografskim kretanjima u primorskoj odnosno kontinentalnoj Hrvatskoj, kako bi se dobila što jasnija slika o razvojnim problemima kontinentalne ruralne Hrvatske. Ovakav je pristup, ujedno, i najkraći put do formuliranja *razvojnog rješenja* za prostor Lonjskog polja.

RAZLIKE U DEMOGRAFSKIM KRETANJIMA U PRIMORSKOJ I KONTINENTALNOJ HRVATSKOJ ILI SOCIJALNOEKONOMSKI KORIJENI RURALNE AKULTURACIJE

Razlike u demografskim kretanjima u primorskoj i kontinentalnoj Hrvatskoj dopuštaju zaključak da su procesi depopulacije jači u ruralnim kontinentalnim područjima Hrvatske nego što je to slučaj u primorskim područjima Hrvatske. Ovo potvrđuju i najnovije analize, koje je, za tridesetogodišnje razdoblje, 1971.-2001., načinio Živić.¹⁰ Spomenute će se razlike ponajbolje očitati ukoliko se usporede kretanja u četiri kontinentalne županije¹¹ koje nisu bile pogođene ratnim operacijama s kretanjima u tri primorske županije koje su također bile potpuno, ili u najvećoj mjeri,¹² "pošteđene" ratnih operacija, ali koje uključuju i najjužniju hrvatsku županiju - koja je bila izložena ratu.¹³ Zbog toga je korisno, na ovom mjestu, priložiti sljedeću tablicu.

Tablica 2.

"Promjena broja stanovnika Hrvatske i županija 1971.–2001."

Izabrane županije	Broj ukupnog pučanstva				Stopa		Stopa	
	1971.	1981.	1991.	2001.	81/71	91/81	01/91	91/71
Kontinentalna Hrvatska								
Krapinsko zagorska	154.625	148.998	143.406	142.006	96,4	96,2	99,0	91,8
Varaždinska	176.696	180.954	181.143	183.730	102,4	100,1	101,4	104,0
Koprivničko-križevačka	132.442	128.145	123.736	123.736	96,8	96,6	100,0	93,4
Međimurska	102.817	107.128	110.256	116.225	104,2	102,9	105,4	113,0
Primorska Hrvatska								
Primorsko-goranska	261.424	295.937	311.116	304.410	113,2	105,1	97,8	116,4
Splitsko-dalmatinska	364.764	414.327	439.026	456.967	113,6	106,0	104,1	125,3
Istarska	172.269	185.920	199.861	205.717	107,9	107,5	102,9	119,4
Dubrovačko-neretvanska	102.820	112.441	119.524	121.871	109,4	106,3	102,0	118,5

Izvor: Tablica 4 u Živić, D., (2001.), op. cit.

Iz prikazanog je očito da se demografska kretanja u primorskoj Hrvatskoj razlikuju u intenzitetu i kvaliteti od kretanja u kontinentalnoj Hrvatskoj. Naime, osim u Primorsko-goranskoj županiji, u svim ostalim primorskim županijama bilježi se rast stanovništva u sva tri popisna razdoblja, dok se u kontinentalnim županijama, pad ili stagnacija broja stanovnika "ispravlja" tek blagim rastom u Varaždinskoj županiji u razdoblju 1991.–2001., odnosno nešto značajnijim rastom u Međimurskoj županiji u razdoblju 1971.–2001.

Kretanja zabilježena u primorskim županijama: Splitsko-dalmatinskoj, Istarskoj, Dubrovačko-neretvanskoj i Primorsko-goranskoj pokazuju da je ovdje ostvaren rast broja stanovnika od: 25,3% (Splitsko-dalmatinska županija), 19,4% (Istarska županija), 18,5% (Dubrovačko-neretvanska županija) te 16,4% (Primorsko-goranska županija) u tridesetogodišnjem razdoblju. Nasuprot tomu, promatrane su kontinentalne županije u tridesetogodišnjem razdoblju ostvarile značajne stope pada, kao npr. -8,2% (Krapinsko-zagorska županija) i -6,6% (Koprivničko-križevačka županija). U istom su razdoblju dvije županije - Međimurska i Varaždinska - doživjele rast stanovništva od 13% (Međimurska) i 4% (Varaždinska) ali ovi su porasti manji od onih koji su zabilježeni u primorskim krajevima.

Analizirajući dalje pokazatelje donesene u tablici 2 može se primijetiti da je, u Dubrovačko-neretvanskoj županiji, opterećenoj problemom prometne izoliranosti više od bilo koje druge županije u Hrvatskoj, u razdoblju 1971.–2001.

ostvaren rast stanovništva veći od bilo kojeg ostvarenog u promatranim kontinentalnim županijama. Nadalje, rast stanovništva u ovoj županiji suprotan je demografskim kretanjima registriranim u razdoblju 1991.–2001. u županiji Primorsko-goranskoj iako je županija Dubrovačko-neretvanska, za razliku od Primorsko-goranske, bila izložena okupaciji i teškim ratnim razaranja.

Napokon, osobito je zanimljivo da je županija Splitsko-dalmatinska u zadnjem popisnom razdoblju, doživjela porast broja stanovnika veći od Istarske županije, unatoč činjenici da je teško opterećuje problem gospodarske tranzicije. Ovo je tim zanimljivije čim je jasnije da je ovaj porast ostvaren usprkos činjenici da je zbog pada tržišnog udjela Hrvatske u globalnoj turističkoj potražnji, Dalmaciji, osim gospodarske tranzicije, teško pogodila i gotovo desetgodišnja “turistička depresija”.

Zbog toga je, imajući u vidu cjelinu prikazanih odnosa, opravdano zapitati: **Čime se može objasniti činjenica da u Hrvatskoj promatrane primorske županije bilježe znatno veće stope rasta od najpropulzivnijih kontinentalnih županija?** Također, zanimljivo bi bilo znati čime se može objasniti činjenica da je unatoč izloženosti ratu **županija Dubrovačko neretvanska zabilježila rast stanovnika u posljednjem popisnom razdoblju – 1991.–2001. – dok je županija Primorsko-goranska u istom razdoblju zabilježila – pad.** Napokon, posebno bi bilo zanimljivo pojasniti razloge zbog kojih je veći porast stanovništva u tridesetogodišnjem razdoblju zabilježen u županiji Splitsko-dalmatinskoj negoli u županiji Istarskoj. I dok odgovor na ovo posljednje pitanje nije od interesa za ovu raspravu, jer ponajprije osvjetljava demografska kretanja i djelovanje tzv. *push and pull* mehanizama u dvjema primorskim županijama koje bilježe *iste kvalitativne trendove*, odgovori na prva dva pitanja od ključne su važnosti za ovu raspravu, jer **ukazuju na razlike koje u razvojnom smislu aktualno postoje među kontinentalnim i primorskim županijama u Hrvatskoj.**

Najjednostavniji odgovor za kojim se može posegnuti kako bi se objasnilo demografsko “vodstvo” primorskih nad kontinentalnim županijama u Hrvatskoj jest – turizam. Uobičajeno je, naime, da se gospodarski “uspon” primorskih krajeva pripisuje turizmu, odnosno receptivnoj industriji čiji razvoj on potiče, te povećanom tržištu potražnje koju generira kroz noćenja i tranzit, što se u vrijeme sezone, zbog privlačnosti hrvatske obale, koncentriraju u hrvatskim primorskim područjima.

Međutim, registrirani porast stanovništva u tri primorske županije, Istarskoj, Splitsko-dalmatinskoj i Dubro-

vačko-neretvanskoj (!), odvijao se u razdoblju 1991.–2001., koje je bilo opterećeno “turističkom depresijom” odnosno izolacijom Hrvatske od globalnih turističkih kretanja kako u razvoju ponude tako i u porastu potražnje. Također, kad bi “stvar” bila samo u turizmu, porast stanovništva zbilo bi se, u promatranom razdoblju, i u županiji Primorsko-goranskoj, što se – nije dogodilo. Zbog toga se čini utemeljenim zaključiti da su uzroci demografskog porasta u primorskim županijama vezani za druge razloge – posredno povezane s turizmom – koji su kroz učinke modernizacije što ih je ovim krajevima donijela (turistička) tercijarizacija u razdoblju “turističke konjunktore” (1970.–1985.), učinili, u situaciji masovnih migracija, primorske, ratom nezahvaćene dijelove Hrvatske privlačnijima od kontinentalnih ruralnih županija koje je, također, poštedio rat.

Iako ovu “radnu tezu” valja preispitati kroz niz drugih analiza kada budu dostupni konačni rezultati novog popisa stanovništva, valja je uzimati u obzir pri raspravama o razvojnim potencijalima pojedinih hrvatskih krajeva. U tom je smislu opravdano uzeti u obzir hipotezu po kojoj se urbaniziranost i moderniziranost nekog prostora/županije u Hrvatskoj pojavljuju kao ključni preduvjet “demografskog punjenja”. Nasuprot tomu, *dugotrajni izostanak modernizacijskih razvojnih opcija (tj. urbanizacije i tercijarizacije/kvartarizacije), koje sa sobom donose i novu kvalitetu života u nekom prostoru neminovno uvjetuju – demografsko pražnjenje.*

Izravni dokaz za ovu hipotezu jesu demografska kretanja u Primorsko-goranskoj županiji, koja je za razliku od Istarske, Splitsko-dalmatinske i Dubrovačko-neretvanske, u promatranom razdoblju doživjela pad stanovništva. Naime, u ovoj županiji je razvoj turizma u razdoblju 1970.–1985. bio pomiješan s intenzivnim razvojem industrije (brodogradilište “Viktor Lenac”, “Dina” na Krku, rafinerija nafte u Rijeci, koksara u Bakru, brodogradilište u Kraljevici), koja, za razliku od turizma, nije u svom okruženju stvarala uvjete za bolju “kvalitetu života” niti je u proizvodnom smislu bila optimirana za potrebe zapadne potražnje. Zbog toga količina “dodane vrijednosti” koja je stvorena na prostoru ove županije nije bila dovoljno atraktivnom da, u posljednjem popisnom razdoblju, dovede do porasta broja stanovnika u onoj mjeri u kojoj je to bio slučaj u trima, manje industrijaliziranim, primorskim županijama. Analogno ovoj analizi, a s obzirom na to da kontinentalni dijelovi Hrvatske nisu u razdoblju od 1970. do 1985. doživjeli intenzivan razvoj niti jedne gospodarske aktivnosti utemeljene na zahtjevima zapadne potražnje, već su se industrijalizirali ili “agrarizirali” u najvećoj mjeri za potrebe tadašnjeg jugoslavenskog (suboptimalnog) ili “istočnog” (de-

priviranog) tržišta, razvojna, a onda i demografska, involucija ovih prostora bila je – neizbježna.

Naime, modernizacija/tercijarizacija primorskih područja uvjetovala je i diferencijaciju socijalne strukture, a time i njezinu individualizaciju, koja je, *in extenso*, zadobila i pozitivne procese ponovnog potvrđivanja zavičajnog identiteta. Na taj način su primorska područja (s paradoksalnom iznimkom Primorsko-goranske županije) počela ubrzano njegovati koncept “kvalitete života”¹⁴ i približavati se vrijednosnim standardima “kvalitete života” “zapadnih” društava. U tome je prednjačila Istra, koja je zbog blizine zapadne potražnje rano uspostavila vezu sa zapadnim standardima, te Dalmacija i Dubrovnik, čiji je atrakcijski potencijal,¹⁵ utemeljen, u prvom slučaju, na čistom moru, a u drugom na spomeničkom naslijeđu, dosad na globalnom tržištu nadjačavao problem prometne izoliranosti.

Nasuprot ovako protumačenoj razvojnoj slici, kolektivistička logika razvitka agrara i industrije destimulativno je djelovala na krhke strukture tradicionalnih ruralnih zajednica u kontinentalnom dijelu Hrvatske. Ove su zajednice stoga – u srazu s “industrijsko-kombinatskim”, razvojnim modelom – bile izložene ne samo socijalnoekonomskoj involuciji nego i eksplicitnim procesima akulturacije. Kako se, naime, izvor dohotka premjestio iz primarnog u sekundarni sektor, prvi je postao suvišnim u svim situacijama u kojima nije bio dio “kombinatske” matrice. Zbog toga je u kontinentalnoj Hrvatskoj industrijski, betonski dizajn, i vrijednosni kod pobijedio tradicionalne elemente – drvo i opeku, dok je u primorskoj Hrvatskoj, tercijarni sektor ipak sačuvao vezu s autentičnim obilježjima podneblja u kojem je nastao. Naime, u primorskoj se Hrvatskoj tercijarni sektor nije miješao u onaj primarni, nego ga je jednostavno – zanemarivao. Nasuprot tome, sekundarni sektor, dominantno smješten u kontinentalnoj Hrvatskoj, intervenirao je u primarni jer ga je – iz proizvodnih razloga – zagađivao a, iz ideoloških razloga – potirao. Zbog toga je **ruralna kriza u kontinentalnim krajevima Hrvatske dublja od one u primorskim krajevima**. Sukladno tome rješenje aktualne **razvojne krize ruralnih kontinentalnih prostora** ne treba tražiti samo u sanaciji šteta nastalih ratnim razaranjima već i u **raspletanju razvojne krize koju je namrlo razdoblje jugoslavenske države te sustavno marginaliziranje sela kao socijalnoekonomskog i identitetskog organizma nacionalne države**. U tom je smislu kriza kontinentalnih ruralnih prostora u Hrvatskoj rezultat **deficita u posredovanju između središnje države i kontinentalnih ruralnih zajednica**, pa je njezino razrješenje moguće samo

uz pomoć ukidanja naslijeđenog “deficita” i artikuliranja “interventne” razvojne uloge središnjeg državnog proračuna. S obzirom na to da se bez ovakvog pristupa neće moći razriješiti dugotrajna razvojna kriza u kojoj se nalaze gotovo svi kontinentalni ruralni krajevi u Hrvatskoj, funkcija i izgled središnjeg državnog proračuna postaje ključno razvojno pitanje za čitav ruralni kontinentalni prostor u Hrvatskoj.

U tom smislu pitanja razvoja **Lonjskog polja** valja sagledavati u kontekstu **ukupnih razvojnih problema** vezanih za **kontinentalne ruralne prostore u Hrvatskoj**. Činjenica, međutim, da se degradiran prostor “Lonjskog polja” nalazi “u okruženju” Sisačko-moslavačke županije, koja uz Ličku županiju predstavlja najjače **tranzicijsko-poratno krizno žarište u Hrvatskoj, čini ovaj prostor danas jednom od najmarginalnijih sredina u državi**. To je, zacijelo, razlog više da se upravo na ovom primjeru provjeri revitalizacijska moć nacionalne države kao jedine razvojne poluge koja, u ovom slučaju, može involutivne trendove okrenuti u pozitivnom smjeru.

SOCIJALNOEKONOMSKA I IDENTITETSKA OBILJEŽJA ISPITANIKA I OBITELJI – INTERPRETACIJA REZULTATA ANKETE

Istraživanje koje je u veljači i ožujku 2001. godine proveo na području Lonjskog polja Institut društvenih znanosti Ivo Pilar potvrđuje iz “unutrašnje” perspektive ono što se već jako dobro vidi iz općih demografskih pokazatelja vezanih za Sisačko-moslavačku županiju. Imajući u vidu činjenicu da je uzorak ispitanika koji su bili obuhvaćeni anketiranjem bio načinjen tako da ispitanici budu što kompetentniji i motiviraniji za razgovor, što znači da je socio-demografska struktura ispitanika bila nešto povoljnija od strukture stanovništva na Lonjskom polju, valja biti svjestan da nepovoljne procjene u vezi s perspektivom života na Lonjskom polju dolaze od *najvitalnije populacije* koja tu aktualno živi. Naime, većina ispitanika, njih 53,9%¹⁶ bila je u dobi od 21–50 godina, što u socijalnoekonomskom smislu predstavlja najproduktivnije razdoblje čovjekova života. Spol ispitanika bio je relativno ravnomjerno zastupljen (53,8% muški, 46,0% ženski ispitanici),¹⁷ a većina ispitanika bili su u bračnoj vezi (73,1%).¹⁸ Također, većina ispitanika, njih 64,6% imalo je završenu osnovnu ili srednju školu, što znači da se radi o populaciji u zrelim godinama, sa stabilnim životnim situacijama te sklonoj racionalnom promatranju činjenica.

Opći pokazatelji standarda, kao što je to primjerice prosječni mjesečni dohodak po domaćinstvu, nisu bili obu-

hvaćeni anketnim upitnikom, ali su zato posrednim putem¹⁹ rekonstruirani do razine procjene. Ova procjena pokazuje da se radi o veoma siromašnom kraju, u kojem većina populacije zarađuje znatno manje od oporezive osnove,²⁰ koja sukladno Zakonu o područjima od posebne državne skrbi²¹ iznosi 3.800 kn mjesečno. U tom je smislu ovo područje u najvećoj mjeri zavisno od državnih prijenosa pomoću kojih se na životu održava kakav-takav rad javnih službi. Preliminarna istraživanja na terenu sugeriraju, međutim, da se zbog siromaštva središnje države ne osigurava čak niti stabilan sustav državnih proračunskih prijenosa općinama na prostoru Lonjskog polja, jer se, unatoč povlaštenu statusu ovog područja, državni prijenosi ne koriste uvijek u skladu s hijerarhijskom upravnom odgovornošću jedinica lokalne samouprave.²²

Tablica 3.
 Proračunska sredstva
 županija/gradova/općina
 nadležnih na prostoru
 Lonjskog polja²³

	Tekući prijenosi sredstava ²⁴	Autonomna sredstva ²⁵
Županija SM	4.909.556	
Grad Sisak	365.642	
Grad Novska	1.969.034	
Općina Jasenovac	1.673.730	
Popovača		16.000.000 ²⁶
Ukupno	8.917.962	16.000.000

Izvor: Državni proračun RH za 2001. godinu i terensko istraživanje

Usporede li se sredstva prikupljena/alocirana na području općina koje obuhvaćaju naselja što se nalaze u sastavu Parka, moguće je uočiti da država alocira na šire područje Lonjskog polja tek pola proračunskih sredstava koje autonomnim izvorima prikuplja općina Popovača, koja je jedina od prikazanih jedinica lokalne samouprave što se nalazi izvan područja od posebne državne skrbi. Slikovitim rječnikom rečeno država alocira 2001. godine na područje od 54.999 stanovnika²⁷ – što je ukupni zbroj stanovnika registriranih u naseljima: Sisak, Novska i Jasenovac – sveukupno 4.008.406 kn, što je gotovo četiri puta manje negoli proračun općine Popovača, koja kao naselje 1991. godine ima 3.596 stanovnika.

Imajući u vidu činjenicu da za sve jedinice lokalne samouprave, osim za općinu Jasenovac, koja se nalazi na teritoriju Parka i u kojoj se i nalazi sjedište Parka, područje Lonjskog polja predstavlja područje marginalnog interesa (općina Popovača će u nadolazećem razdoblju čak predložiti izuzeće svoja tri naselja: Osekovo, Gračenica, Stružec iz sastava parka prirode Lonjsko polje), jasno je da jedini

pravi interes među jedinicama lokalne samouprave za razvoj Lonjskog polja ima – općina Jasenovac. Kako je općina Jasenovac “najslabija” predstavnicom državne uprave na području Lonjskog polja, s ukupnim proračunom od 5.300.000 kuna,²⁸ jasno je da razvojna perspektiva ovoga kraja nije ni danas svijetla *bez izdašnjeg proračunskog angažmana države*. Naime, aktualno se prikupljena sredstva troše isključivo na održavanje tekućeg života (primjerice organizacija primarne zdravstvene zaštite) te poboljšanje temeljne komunalne infrastrukture: vodovod, kanalizacija, telefon, dok su ekonomske razvojne inicijative u drugom planu. Od propulzivnih gospodarskih aktivnosti navodi se jedino poljoprivredna proizvodnja, ali ona je ograničena na svega nekoliko desetaka poduzetničkih obitelji o kojima nema službene evidencije.

Zbog svega navedenog ne treba čuditi da rezultati istraživanja koje je provedeno u veljači i ožujku 2001. godine ukazuju da je svijest o depriviranim uvjetima života duboko prisutna u ispitanicima – stanovnicima prostora Lonjskog polja. Tako je, primjerice, znakovito da se upravo socijalnoekonomske “pojednosti” od kojih se sastoji “standard”, a koje su u suvremenom svijetu temeljna poluga tzv. *push - pull* mehanizama, ocjenjuju najslabijim ocjenama među deset ponuđenih varijabli.

	Srednja ocjena
Prehrana	3,9
Ugled među osobama iz bliže okolice	3,9
Uvjeti stanovanja	3,6
Zdravlje članova obitelji	3,5
Osobno zdravlje	3,2
Životna perspektiva mladih članova obitelji	3,1
Materijalno stanje kućanstva	3,0
Radni uvjeti	2,9
Osobna životna perspektiva	2,9
Opće prilike u životu naselja	2,8

Tablica 4.

Ocjena nekih pojednosti u životu ispitanika (od 1 do 5, kao u školi)²⁹

Ispitanici, naime, drže da je najkvalitetnije što u životu imaju “prehrana” (srednja ocjena 3,9) te međuljudski odnosi (srednja ocjena 3,9). Od pokazatelja vezanih za standard nešto više od srednje ocjene dobili su tek uvjeti stanovanja (srednja ocjena 3,6). Očito je, međutim, da se relativno povoljna percepcija uvjeta stanovanja vezuje uz činjenicu da je, prema podacima dobivenim anketom (usporedi tablicu 19: “Godina izgradnje ispitanikove kuće”),³⁰

većina kuća (ukupno 53,6% ispitanika) izgrađena u razdoblju od 1961.–1990. godine, da je većina kuća u kojima ljudi žive sagrađena od ciglá (70,7%)³¹ te da čak 88,3% ispitanika ima površinu kuće veću od 50 m².³² Kad je, međutim, u pitanju materijalno stanje kućanstava, srednja ocjena kojom se iskazuje zadovoljstvo ovim pokazateljem naglo pada (3,0), da bi pri ocjeni radnih uvjeta, osobne životne perspektive i općih životnih prilika u naselju doseгла najniže vrijednosti od 2,9 odnosno 2,8 kao prosječne ocjene zadovoljstva. Uzme li se pritom u obzir kako je skála sugerirala da se ocjena pet (5) ima percipirati kao oznaka izvrsnosti – odličan te, konzekventno tome, ocjena tri (3) kao – dobar, a dva (2) kao – dovoljan, jasno je da sve što opisuje *aktualno životno stanje* na prostoru Lonjskog polja jedva doseže kvalitetu “dobrog” jer je većina socioekonomskih pokazatelja (radni uvjeti, osobna životna perspektiva, opće životne prilike u naselju) smještena na kontinuumu između dobrog i – dovoljnog. Dovedu li se ovi odgovori, utemeljeni na *racionalnim* prosudbama aktualnog stanja, u vezu s odgovorom na pitanje o tome koliko su naselja na Lonjskom polju privlačna za život mladima,³³ što podrazumijeva određenu ocjenu postojećih uvjeta u intergeneracijskom kontekstu, vidjet će se da je intergeneracijska ocjena životnih prilika na ovom prostoru još lošija od one donesene za ljude koji tu stalno borave i žive te koji su u vezi sa svojom životnom perspektivom već donijeli odgovarajuće odluke. Naime, čak 64,9% ispitanika drži da su naselja na Lonjskom polju uglavnom ili sasvim neprivlačna za život mladima, što znači da u ispitivanoj populaciji *ne postoji racionalna podloga za proaktivni odgoj mlađih naraštaja prema vlastitom zavičaju!*

Zna li se pritom da je srednja ocjena “privlačnosti” = 2,3 indirektno je jasno da je u postojećoj populaciji snažno prisutan osjećaj – *gubitništva*.

Navedeni podaci sasvim konkretno upućuju da je kvalitativna percepcija koju stanovnici Lonjskog polja imaju o svom životnom prostoru – negativna. Iz tog je razloga moguće pretpostaviti da se ono što je pozitivno, dakle razvojnó poželjno, smješta negdje u prostor izvan lonjskopoljskog zavičaja. Zbog toga ne treba čuditi da je novija arhitektura, koja je u razdoblju od 1961.–1990. sagrađena na prostoru Lonjskog polja, u oštroj suprotnosti s tradicionalnim i autohtonim arhitektonskim naslijeđem vezanim za specifičnu i bogatu posavsku drvenu arhitekturu.

Naime, modernizacija stanovanja, koja je u ovom kraju, kao uostalom i na cijelom hrvatskom ruralnom prostoru, provedena u skladu s industrijsko-kolektivističkom razvojnom logikom, po kojoj je ono što je autohtono zaosta-

lo i neprikladno, dovela je do neprimjerene urbanizacije lonjskopoljskog kraja u kojem danas većina kuća koje se ocjenjuju dobrim za stanovanje, funkcionalno i estetski odudara od tradicijske izgradnje, koja svoje funkcionalne i estetske oblike crpi iz vrijednosti zavičaja. Slikovitim rječnikom rečeno, na Lonjskom polju je život preživio u paradigmatu Siska (industrijalizirani poljoprivrednici) i prigradskih naselja velikih zapadnoeuropskih industrijskih gradova (industrijalizirani radnici na privremenom radu), a nestao iz paradigmi posavskog zavičaja – zvučno sačuvanih samo u lonjskopoljskim toponimima koji sugeriraju duboku vezu ovog kraja s vodom: Mlaka, Lonja, Osekovo, Suvoj; s drvom: Drenov bok, Jasenovac; s poljoprivredom, ribarstvom i stočarstvom: Krapje, Mužilovčica, Veliko Svinjičko.

Tako je na Lonjskom polju osim ekonomske involucije i depopulacije već desetljećima prisutan i proces akulturacije, sistemski podržavan industrijalizirajućom ideologijom “dikature proletarijata” – ključnim vrijednosno-političkim kodom jugoslavenskog društva te zabetoniran betonskim cvijetom jasenovačkog spomen-područja. Upravo je ovaj “betonski cvijet”, interpretirajući kalvariju jasenovačkih žrtava, definitivno naglasio premoć industrijskog nad ruralnim, te time, vjerojatno, simbolički pridonio marginalizaciji autentičnog ruralnog tradicijskog naslijeđa tipičnog za ovaj kraj.³⁴ Ova je, naime, betonska konstrukcija primjerenija neboderskim gabaritima negoli posavskim močvarama i ravnicama, pa je u tom ambijentu osim komemorativne svakako – zbog svoje veličine i različitosti “građevinskog” materijala – imala i vrijednosnu poruku.

Imajući u vidu sve navedeno, čini se da se, na ovome mjestu može zaključiti kako istodobna i dugotrajna prisutnost triju jakih negativnih društvenih procesa na području Lonjskog polja, a to su: depopulacija, ekonomska involucija i akulturacija, predstavlja dovoljan dokaz za tvrdnju da je opstojnost ruralnog prostora u suvremenom društvu u dubokoj i neraskidivoj vezi s institucijom nacionalne države. Ovaj je zaključak tim vjerodostojniji čim je, kroz analizu “ruralnih situacija” u zapadnoj Europi, jasnije da selo predstavlja funkcionalnu a ne kvalitativnu opreku gradu. Imajući na umu sveprisutnost i brzinu urbanizacijskih procesa koji su u posljednja dva stoljeća zahvatili gotovo sva društva na svijetu, racionalno je zaključiti kako je opstanak i kvalitativni razvoj sela ovisan o djelovanju nacionalne demokratske države, s obzirom na to da je samo u njima kvalitativna dimenzija života na selu približna onoj u gradu. Zbog toga je racionalno zaključiti da je upravo institucija nacionalne države, točnije blagotvorni instru-

ment državnog proračunskog intervencionizma u ruralni prostor omogućio održanje *socijalnoekonomskih, identitetskih i zavičajnih obilježja sela*. Analogno tome, trajni nedostatak proračunskog intervencionizma u ruralni prostor otvara sistemske uvjete za njegovu degradaciju, kao što to zorno prikazuje slučaj – Lonjskog polja.

Socijalnoekonomska depriviranost i akulturacija kao neka vrsta “mezo”-okvira u kojem se odvija život na Lonjskom polju svakako su ključni razlog kojeg domaćinstva u tom području iskazuju sljedeću sliku:

Tablica 5.
Promjene u kućanstvu od
1991. do danas³⁵

	%
Netko se rodio ili doselio	28,0
Netko se iselio	14,8
Netko je umro	30,2
Ostalo je isto	39,7

Iz prikazane je tablice očito da na mikrorazini socijalne funkcionalne organizacije – kućanstvu dominira situacija *status quo*, jer je 39,7% ispitanika ustvrdilo kako se u desetogodišnjem razdoblju u njihovu kućanstvu nije ništa novo dogodilo. To samo po sebi ne bi bilo problematično kad iz prikazanih podataka ne bi bilo razvidno da su devitalizacijski procesi, dakle činjenica da je netko umro ili se iselio, mnogo više zastupljeniji od vitalizacijskih, dakle rođenja ili useljavanja. Tako se, u promatranom razdoblju, u kućanstvima 14,8% ispitanika netko iselio, dok je čak 30,2% ispitanika izjavilo da je u njihovim kućanstvima netko umro.

Daljnji uvid u kvalitativni sastav kućanstava³⁶ ispitanika pokazuje da se na području Lonjskog polja najveći broj kućanstava sastoji od bračnog para bez djece ili samčkog kućanstva (ukupno u 35,1% ispitanika), dok kućanstva bračnih parova s djetetom/djecom ima 29,7% ispitanika. Dosta veliku skupinu čine kućanstva svrstana pod ostalo (ukupno 28,4% ispitanika), što vjerojatno podrazumijeva kućanstva koja čine bake i djedovi u suživotu s unucima/rođacima. Zbog toga u anketi i dolazi do razlika u brojkama dobivenim pri ispitivanju kvalitativnog odnosno numeričkog sastava kućanstava, jer po ovom potonjem kriteriju ispada da je broj jednočlanih i dvočlanih kućanstava nešto veći (42,4%) nego što bi se to dalo iščitati iz kvalitativne analize.

Napokon, što se tiče distribucije spolova u kućanstvima,³⁷ najveći broj (44,3%) ispitanika ima jednak broj muških i ženskih članova kućanstva, dok 23,6% kućanstava ima više muških članova, a 20,2% više ženskih članova. U

6,2% kućanstava žive samo ženski članovi, a u 5,2% samo muški.

Iako ispitivanje finansijskih parametara vezanih za kućanstvo nisu bili predmetom ovog anketiranja, ipak podaci dobiveni kroz pitanja o profesionalnom statusu ispitanika daju sliku o rasprostranjenosti sive ekonomije na ovom području. U tom su smislu indikativni odgovori na sljedeću grupu pitanja:

	%
Bez poljoprivrednika	77,4
1 član poljoprivrednik	11,9
2 člana poljoprivrednika	7,8
3 člana poljoprivrednika	2,0
4 i više članova poljoprivrednika	0,9
Ukupno	100,0

Tablica 6.
 Kućanstva po broju
 poljoprivrednika³⁸

	%
Poljoprivrednik	15,6
Industrijski ili zanatski radnik	17,1
Radnik u trgovini, ugostiteljstvu i sl.	5,2
Administrativni, finansijski i srodni radnik	6,1
Stručnjak	2,4
Rukovodeće osoblje	0,9
Vlasnik zanatske, trgovačke radnje i sl.	1,3
Umirovljenik	23,0
Domaćica	17,4
Učenik srednje škole	0,7
Student	0,2
Nezaposlen	8,5
Bez odgovora	1,7
Ukupno	100,0

Tablica 7.
 Zanimanje ispitanika³⁹

	%
Poljoprivreda	25,6
Šumarstvo	1,7
Prosvjeta	0,9
Trgovina	2,6
Uslužna djelatnost	9,3
Vojska, policija	0,7
Državni službenik	4,8
Industrija	5,4
Elektroprivreda	0,4
Promet	1,1
Obrt, privatno poduz.	1,5
Ostalo	13,4
Bez odgovora	32,6
Ukupno	100,0

Tablica 8.
 Djelatnost u kojoj radi
 ispitanik⁴⁰

Tablica 9.

Prihodi koje ostvaruje
 ispitanikovo domaćinstvo i koji
 su im prihodi najvažniji⁴¹

	%	Najvažniji	Sporedni
Od poljoprivrednoga gospodarstva	40,1	28,9	8,9
Iz radnog odnosa	45,8	36,4	9,5
Od rada u inozemstvu	1,3	0,9	0,2
Od usluga poljoprivrednom meh.	2,0	0,7	0,9
Od povremenog i sezonskog rada	3,5	1,3	2,0
Od iznajmljivanja radnje, kuće...	0,2	28,4	15,0
Od mirovine	45,1	0,9	0,9
Socijalna pomoć	1,7	0,7	0,2
Pomoć roditelja, djece, rodbine i sl.	1,5	0,2	1,1
Nešto drugo	2,2	0,0	0,0

Tablica 10.

Udaljenost od radnog mjesta
 (za ispitanika)⁴²

	%
Radi u mjestu stanovanja ili do 5 km	30,6
5-10 km	2,2
10-20 km	4,3
više od 20 km	6,1
Bez odgovora	56,7
Ukupno	100,0

Kao što je razvidno iz prikazane grupe odgovora dobivenih anketiranjem, određivanje profesionalnog statusa izaziva u ispitanika priličnu smetenost. Naime, najprije 77,4% ispitanika odgovara da je njihovo kućanstvo bez poljoprivrednika, da bi zatim u sljedećem pitanju u kojem treba deklarirati ispitanikovo zanimanje 15,6% ispitanika izjavilo da su po zanimanju poljoprivrednici. Nakon toga je, pri određivanju djelatnosti u kojoj radi ispitanik, 25,6% ispitanika izjavilo da radi u djelatnosti poljoprivrede, da bi, napokon, u opisu prihoda koje ostvaruje ispitanikovo domaćinstvo 40,1% ispitanika izjavilo da ostvaruje prihode od poljoprivrednoga gospodarstva. Ovi odgovori zorno prikazuju da, tipično za sive ekonomije, postoji slaba veza između profesionalnog statusa i izvora prihoda, jer se prihodi dominantno ostvaruju od radnog odnosa (uglavnom državne službe), mirovine i poljoprivrede, pri čemu se prihodi od poljoprivrede ostvaruju kao najvažniji u čak 28,9% ispitanika, bez obzira na činjenicu da ih je samo 15,6% izjavilo da su po zanimanju poljoprivrednici. S obzirom na to da su, po važnosti prihoda, oni poljoprivredni rangirani odmah iza prihoda iz radnog odnosa, koje najvažnijima ocjenjuje 36,4% stanovnika, dok 45,1% ispitanika koji ostvaruju prihode od mirovine uglavnom ove

prihode drži nevažnima, jasno je da su radni odnos u državnoj službi i poljoprivreda, koja je u velikoj mjeri u zoni sive ekonomije glavni izvor zarade na području Lonjskog polja. Imajući u vidu ekstenzivne te tržišno i fiskalno deregulirane forme poljoprivredne proizvodnje, ne treba čuditi što je materijalno stanje ispitanika na prostoru Lonjskog polja uglavnom loše. U tim i takvim uvjetima čak 65,9% ispitanika ocjenjuje svoj standard prosječnim,⁴³ što u uvjetima Lonjskog polja znači da uglavnom svi raspoložuju hladnjakom (96,1% ispitanika), televizorom u boji (94,6% ispitanika), sandukom za zamrzavanje (92,2% ispitanika), telefonom (90,5% ispitanika), ali ne i kupaonicom (79,6% ispitanika) i vodovodom (74,0% ispitanika).⁴⁴

Pokazatelji osobnog standarda, kao što je prikazano, upućuju na pristojnu opremljenost domaćinstava kućanskim aparatima te sugeriraju relativno pristojan "tehnički" standard domaćinstava. Međutim, pitanje koje ispitanicima sugerira mogućnost da se požale na okolnosti stanovanja, pokazuje gdje niski životni standard ispitanike "najviše boli".⁴⁵ Naime, od devet ponuđenih odgovora na pitanje "Na što biste se mogli žaliti u vezi s uvjetima stanovanja" od kojih se pet odnosilo na prilike vezane za opremljenost kuće, a četiri na prilike vezane uz opći društveni standard naselja, velika većina ispitanika *tužila se uglavnom na komunalni standard i razvojnu besperspektivnost, a ne na individualne uvjete života*. Tako je npr. čak 80,3% ispitanika odgovorilo da ih smeta "ružan izgled i slabo održavanje naselja"; čak 80,1% ispitanika ustvrdilo je da ih smetaju loši uvjeti za život djece u naselju; dok se 79% stanovnika žali na loše uvjete za život starijih osoba u naselju. Zanimljivo je pritom da je dodatna obrada pokazala kako postoji značajna statistička veza između razine obrazovanosti ispitanika i njihova odnosa prema uvjetima stanovanja, pa se tako oni slabije obrazovani ispitanici koji su završili osnovnu školu ili manje u većoj mjeri tuže na individualne uvjete stanovanja od ispitanika sa srednjom školom. Ispitanici s višim i visokim obrazovanjem uopće nemaju prigovora na individualni životni standard, dok su uglavnom nezadovoljni općim društvenim standardom prostora u kojem žive.

Prikazani podaci sugeriraju da su ljudi koji žive na prostoru Lonjskog polja uglavnom uspjeli na individualnoj razini postići bazičnu tehničku opremljenosti domaćinstava suvremenim pomagalicama, ali nema dodatnih motiva da se postojeća razina opremljenosti dalje modernizira i upotpuni. U tom je smislu indikativno da velik broj ispitanika ne posjeduje tzv. drugu i treću generaciju tehničkih pomagala u kućanstvima, kao što su stroj za pranje suđa

(druga generacija) te računalo i videokamera (treća generacija) te uglavnom *niti ne želi kućanstva opremiti ovim pomagalicama*. Tako ukupno 79,8% ispitanika nema stroj za pranje suđa, ali ga tek 16,9% njih želi. Također, osobno računalo ne posjeduje 75,3% ispitanika, dok ga tek 16,3% želi posjedovati. Napokon, videokameru nema 82,2% ispitanika, a tek 13,2% ju želi. *Ovi podaci sugeriraju da je razina aspiracija na prostoru Lonjskog polja izrazito niska te da se, zapravo, u razvojnim inicijativama koje će se na ovom području pokretati može računati s manje od 20% aktualnog stanovništva koje pokazuje neki oblik suvremenih materijalnih aspiracija.*

Nedostatak materijalnih aspiracija sa sobom veže i “pasivizaciju” dokolice, koja je dobro ocrtana u sljedećoj tablici:

Tablica 11.
 Kako često ispitanici obavljaju pojedine aktivnosti⁴⁶

	Rijetko ili nikad	Ponekad	Često	Bez odgovora
Gledanje televizije	8,9	28,2	62,7	0,2
Rad u vrtu, voćnjaku	13,0	24,1	62,3	0,7
Slušanje radija	8,4	39,5	41,9	0,2
Posjete i druženje	9,8	47,9	41,4	0,9
Aktivnosti “uradi sam”	25,4	33,2	39,7	1,7
Čitanje novina	31,2	39,5	28,6	0,7
Odlazak u ribolov	71,4	16,9	11,1	0,6
Čitanje knjiga	63,8	27,3	7,8	1,1
Odlazak u kafiće	74,2	19,1	6,1	0,7
Rekreacija i bavljenje sportom	77,4	16,5	5,4	0,7
Gledanje videokaseta	72,9	20,6	5,2	1,3
Honorarani rad u “fušu”	85,0	10,2	3,9	0,9
Odlazak u lov	89,6	7,4	2,6	0,4
Odlazak na ručak/večeru u gost.	85,0	12,6	1,7	0,7
Odlazak u disko klubove/plesnjake	90,9	6,7	1,7	0,7
Odlasci u kino	88,7	9,3	1,3	0,9
Dopunsko školovanje ili usavršavanje	91,5	6,9	0,7	0,9
Odlasci u kazalište, na koncerte, izložbe	91,5	7,2	0,7	0,7

Iz prikazanog je vidljivo da je najveća zabava stanovnicima Lonjskog polja gledanje televizije te rad u vrtu i voćnjaku. Osim spomenutih aktivnosti niti jedna druga

aktivnost ne animira više od 50% ispitanika, što ne treba čuditi s obzirom na “urbani” karakter ponuđenih opcija. Zanimljivo je, međutim, da zapanjujuće visok broj ispitanika rijetko ili nikad ne čita knjige (63,8%) te da čak 85,0% ispitanika rijetko ili nikad ne odvajava vrijeme čak ni za rad u “fušu” – omiljenom obliku “borbe za život” u Hrvatskoj. Ovo upućuje na zaključak kako je na ovom području socijalnoekonomska involucija potpuna, jer nosi sa sobom osim pasivizacije dokolice i umrtvljivanje sive ekonomije kao posljednjeg socijalnoekonomskog izraza vitaliteta, pa je, prema tome, *promjena dosadašnjeg demografskog i socioekonomskog trenda nužna želi li se uopće održati život u ovom kraju.*

Zbog toga se na ovome mjestu opravdano postavlja pitanje – što učiniti da se preokrenu involucijska kretanja na prostoru Lonjskog polja te kako eventualno ponuđene razvojne opcije operacionalizirati? U tom je smislu korisno, u nastavku, uputiti na, vjerojatno, jedinu razvojnu opciju koja stoji na raspolaganju ovom području.

PARK PRIRODE KAO TEMELJ RAZVOJA LONJSKOG POLJA

Uzimajući u obzir devitalizacijske procese koji se odvijaju kroz demografsko pražnjenje, socijalnoekonomsku involuciju, akulturaciju i, napokon, dokoličarsku/duhovnu pasivizaciju na prostoru Lonjskog polja te uzimajući u obzir činjenicu da se, u identitetskom smislu, radi o izrazito ruralnom prostoru koji obilježuje bogata ali potpuno degradirana tradicijska baština i bogata prirodna raznolikost, ustanovljivanje parka prirode na ovom području čini se jedinim zaštitnim ali i razvojnim rješenjem. Zaštitnim zbog toga što će intervencijom znanja onemogućivati stihijsko ponašanje u prostoru bogatom prirodnim značenjima, a razvojnim zato što će se indirektnim putem, a kroz instituciju parka prirode, *povećati i pojačati uloga središnje države i njezinih financija u razvoju lokalne ekonomije.* Zbog toga se kao ograničavajući faktor aktualnog stanja mora shvaćati činjenica da je zbog siromaštva državnog proračuna postojeća institucija “parka prirode” ponajprije zaštitarski usmjerena, dok bi u naravi ona morala djelovati i kao *agent razvoja.*

Naime, u razvijenim je državama Zapadne Europe, od kojih je Hrvatska i usvojila model “parka prirode”, samo po sebi razumljivo da ovakve institucije, kao sofisticirani izraz državnog intervencionizma, služe i poticanju i održavanju razvoja ruralnih krajeva s jakom tradicijskom baštinom. U tom smislu primjerice francuska “Federacija prirodnih regionalnih parkova” u svojoj publikaciji *Argumentaire*⁴⁷ kaže sljedeće:

“Prirodni regionalni park ima cilj štititi i podržavati život prirodnog, kulturnog i ljudskog naslijeđa na svom teritoriju kako bi se osigurala njihova budućnost. U takvoj optici on prakticira inovirajuću politiku uređenja te održivog društvenog i ekonomskog razvoja na svom teritoriju, oslanjajući se na upravljanje vlastitim naslijeđem...” Regionalni prirodni park⁴⁸ ima kao misiju:

- “Zaštitu naslijeđa, pri čemu se obvezuje upravljati ruralnim prostorima na harmoničan način; održavati biološku raznolikost ruralnih rostora, čuvati i valorizirati izvore i mjesta koja su najznačajnija i najkrhkija.
- Ekonomski i socijalni razvoj, koji se temelji na zaštiti okoline i valorizaciji naslijeđa. Dužnost mu je osigurati *kvalitetu života* za svoje stanovnike, podržavajući lokalnu ekonomiju, vrednujući teritorij i njegove prirodne i ljudske resurse te osobito razvijajući kvalitetan turizam.
- Prihvat i informiranje javnosti, koji se odvija putem poticanja kontakta publike s prirodom, senzibiliziranjem publike na probleme okoliša, otkrivanjem lokalne kulture, kroz aktivnosti i pomno opremanje prirode i pejzaža.
- Eksperimentiranje, koje se odvija kroz operacionalizaciju inovativnih ideja i praksâ, pravila i metoda koje se mogu primijeniti i u drugim sredinama.”⁴⁹

Konkretne akcije koje proizlaze iz ovako definirane poslovne misije određuju se kako slijedi:

- “Akcije zaštite prirodnih bogatstava i pejzaža podrazumijevaju znanstvena istraživanja i operacionaliziranje konkretnih mjera zaštite faune, flore i pejzaža; senzibilizaciju i informiranje udruženih partnera i javnosti: savjetovanje u naseljima kako bi se organizirao urbanizam te gradnja pojedinačnih objekata u konkretnom pejzažu itd.;
- Akcije vrednovanja i animiranja kulturnog naslijeđa podrazumijevaju proučavanje i rekonstruiranje tradicija, načina života te znanja koje posjeduju stanovnici Parka, uz pomoć muzeja, parkovnih “kuća”, izložbi; animiranje sela kroz organiziranje svečanosti, muzičkih, kazališnih i drugi manifestacija; te općenitu potporu lokalnim udrugama;
- Akcije potpore i ekonomske valorizacije podrazumijevaju potporu poljoprivrednoj proizvodnji kroz favoriziranje rješenja najbolje primjerenih pojedinoj regiji, promociju kvalitetnih proizvoda kroz marku “Regionalni prirodni park”; potporu obnavljanju pojedinih obrtničkih aktivnosti; potporu razvoju turizma koji poštuje okolinu; revitalizaciju lokalne trgovine; akcije koje podupiru stvaranje novih poduzeća koja valoriziraju lo-

kalne izvore; pomoć u održavanju javnih službi u ruralnoj sredini itd.;

- Akcije prihvata, informiranja i senzibiliziranja posjetilaca za probleme okoliša, koje se provode putem organiziranja mreže “parkovnih informativnih kuća”, mjesta na kojima su dozvoljene aktivnosti otkrivanja, zabave i dokolice u prirodi (razvoj tematskih puteljaka, kružnih šetnji, prostora za sport).⁵⁰

Iz svega citiranog jasno je da organizacija regionalnog prirodnog parka predstavlja u Francuskoj (a tako je i u drugim zapadnoeuropskim zemljama)⁵¹ razvojni koncept namijenjen afirmaciji i očuvanju opstojnosti “zavičajnih identiteta” koji kroz *laissez-faire* procese modernizacije ostaju marginaliziranima, a čija autentičnost, tj. identitet, predstavlja neku vrstu “nacionalnog bogatstva” koje treba sačuvati za buduće naraštaje. U tu svrhu smišljen je i sofisticiran financijski mehanizam za alimentiranje njihovog rada koji, sukladno francuskom primjeru, izgleda kako slijedi:

“Regionalni prirodni park raspolaže proračunom za funkcioniranje i autonomnim proračunom za opremanje koji poštuju računovodstvena pravila lokalnih zajednica. Proračun za funkcioniranje napaja se participacijama upravnog organizma koji upravlja institucijom parka, a koji uključuje sve potpisnike Povelje o osnivanju parka. Taj se proračun također upotpunjuje prilogom Ministarstva okoliša u okviru nacionalnog proračuna koji definira odnos država – regije. Proračun opremanja financiran je u različitim proporcijama od teritorijalnih zajednica uključenih u park; od ministarstava zaduženih za specifične projekte koji se odvijaju u okviru parka (najčešće je to ministarstvo okoliša, ali je tu često uključeno i ministarstvo poljoprivrede i kulture itd.) te napokon kroz različite europske programe.⁵²

Ono što je značajno u ovom citatu jest činjenica da instituciju parka alimentiraju ne samo nacionalni i regionalni proračuni nacionalnih država već i “različiti europski programi” vezani vjerojatno za zaštitu okoliša, ruralnog prostora i kulturnog naslijeđa. *U tom je smislu nedvojbeno da je zaštita prirodnog i tradicijskog naslijeđa dio tradicije zapadnoeuropskih nacionalnih država koja će se prenijeti i na instituciju Europske unije.* Zbog toga je nužno da se u Hrvatskoj, a u svjetlu i u perspektivi europskih integracija, dodatno razradi i *razvojna funkcija i uloga parkova prirode kao instrumenta održivog ruralnog razvoja.* Tek će, naime, u takvoj ulozi institucionaliziranje parkova prirode u nas moći dobiti svoje puno značenje. U tom kontekstu valja imati na umu da je dosadašnja organizacijska razvijenost parka prirode Lonjsko polje – koja je ponajprije zaštitna – sub-

optimalna. Zbog toga je, s obzirom na razvojne potrebe ovog područja, u nadolazećem razdoblju valja institucionalno doraditi te upravno i financijski elaborirati kako bi se upravo ona pojavila kao državno-regionalni razvojni agent ovog zaštićenog prirodnog i marginaliziranog ruralnog područja.

S obzirom na činjenicu da Park prirode Lonjsko polje (površina 507 km²) predstavlja jedinstveno područje koje u najvećoj mogućoj mjeri integrira elemente prirodnog i tradicijskog naslijeđa te u tom smislu predstavlja jedan od tri takva parka u Hrvatskoj (druga dva su: Učka /površina 146 km²/ i nedavno proglašeni park Žumberak – Samoborsko gorje /površina 333 km²/),⁵³ pri čemu je veličina i očuvanost bioraznolikosti u parku prirode Lonjsko polje markantna u europskim razmjerima, postoje dobri razlozi da se institucionaliziranje razvojne funkcije parka prirode kao pilot-projekt ostvari upravo na prostoru Lonjskog polja.

Institucionaliziranje razvojnih funkcija parka, ključni je preduvjet za oživljavanje ruralnog prostora Lonjskog polja, pa bi izostanak ove poluge državnog intervencionizma u neposrednoj budućnosti, a s obzirom na prikazane trendove, značio i sigurno demografsko umiranje ovog prostora. Zna li se pritom da je očuvanje ekstenzivnog oblika poljoprivrede na ovom prostoru ključno za održavanje bioraznolikosti zbog koje je ovdje i stvorena institucija “parka prirode” jasno je da, srednjoročno gledano, zaštita faune neće biti moguća bez valorizacije socijalnog tkiva koje joj služi kao “podloga”. U tom smislu daljnji razvoj Lonjskog polja u najvećoj mjeri ovisi o volji države da – po uzoru na zapadnoeuropske nacionalne države – posluži kao razvojni agent na ovom području te da razvije zaštitno-razvojne mehanizme u interakciji s nižim jedinicama lokalne uprave i samouprave. Naime, bez djelotvornih je instrumenata državnog intervencionizma kao i bez tercijarizacije i kvartarizacije kontinentalnih ruralnih prostora nemoguće zamisliti njihov opstanak, a kamoli daljnji razvoj.

Naime, već je danas izvjesno da “era” informatičkog društva i s njim povezane kvartarne industrije dolazi svome kraju.⁵⁴ Ono što se očekuje jest “era kreativnosti”, s kojom je supstancijalno povezana industrija dokolice. Ne budu li ruralni prostori u Hrvatskoj “uhvatili vlak” za “treću generaciju” životnih sredina, koje u prvom redu pretpostavljaju očuvanu vodu i prirodu, dogodit će se daljnje zaostajanje zemlje za suvremenim procesima modernizacije. Zbog toga je “tercijarizacija” zapuštenih ruralnih područja jedno od temeljnih poslova države u desetogodišnjem razdoblju pridruživanja Europskoj uniji koje je pred nama. U tom je svjetlu problem “Lonjskog polja” tek dio razvojne

slagalice koju u Hrvatskoj treba slagati ubrzanim tempom. Zbog toga je, napokon, problem Lonjskog polja i politički problem u Hrvatskoj.

BILJEŠKE

- ¹ Usporedi: Gelo, J., (1999.), Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj, u *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb.
- ² *Ibidem*.
- ³ Gelo, J., op. cit, str. 737.
- ⁴ Usporedi: Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, J., (1999.), Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i Županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, u *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb;
Živić, D., (2001.), Osvrt na prve rezultate popisa stanovništva u Republici Hrvatskoj 2001. godine (rukopis u tisku za *Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije*).
- ⁵ DZSRH, (2001.) *Popis stanovništva 2001., Prvi rezultati popisa po naseljima*, Statistička izvješća 1137, Zagreb, svibanj 2001.
- ⁶ Radi se o dugoročnim demografskim trendovima, ratu i tranziciji.
- ⁷ Usporedi: Gelo, J., op. cit.; Živić, D., op. cit.
- ⁸ Iznimku čini jedino prostor današnje države Slovenije.
- ⁹ Tezu o “razvojnem diskontinuitetu” kao funkciji “kognitivne moći” briljantno je objasnio Ernest Gellner u svojoj knjizi *Postmodernizam, razum i religija*, HSD, Jesenski i Turk, 2000, Zagreb.
- ¹⁰ Usporedi: Živić (2001.), op. cit.
- ¹¹ Iz ove su analize namjerno isključeni: županija Zagrebačka i Grad Zagreb zbog toga što metropolske karakteristike grada Zagreba izrazito utječu na demografska kretanja na tom području.
- ¹² Splitsko dalmatinska županija bila je izložena ratu tek manjim dijelom svog teritorija, u zaleđu.
- ¹³ Kao što se vidi, tablica 2 sadrži i podatke o Dubrovačko-neretvanskoj županiji iako je ova županija bila izložena ratnim operacijama. Ovaj se primjer navodi kako bi se podupro dokaz o većoj vitalnosti primorskih krajeva.
- ¹⁴ Županija Primorsko-goranska izgubila je, čini se, bitku za tercijarizaciju, jer je na ovom prostoru logika Rijeke nadvladala logiku Opatije pa je na ovom području radikalno proveden koncept industrijalizacije, okrunjen projektom bakarske koksare koji je neslavno propao čim je došlo do uspostave nacionalne države i s njom kakve-takve analize dobiti i gubitka u konetksu nacionalne makro-ekonomije.
- ¹⁵ U ovom se tekstu sintagma “atrakcijski potencijal” koristi kao pojam koji označuje element jedinstvenog prodajnog prijedloga koji motivira potražnju na globalnom tržištu. U tom smislu on ne iscrpljuje sve vrijednosne sklopove koji postoje na nekom području.
- ¹⁶ Usporedi: Tablica 25: “Dob ispitanika” u Dodatku.
- ¹⁷ Usporedi: Tablica 24: “Spol ispitanika” u Dodatku.
- ¹⁸ Usporedi: Tablica 25: “Bračno stanje ispitanika” u Dodatku.
- ¹⁹ Intervjui s načelnicima općina.

- ²⁰ U razgovoru koji su djelatnici Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar imali sa stanovnicima Lonjskog polja neki su ispitanici /umirovljenici/ izjavili da bi im primanja od 500 kn mjesečno promijenila život!
- ²¹ Usporedi: Zakon o područjima posebne državne skrbi, *NN* 44/96.
- ²² Razgovor s načelnicom općine Jasenovac u čiju nadležnost potpada 6 od ukupno 12 sela koliko se nalazi u sastavu Parka, pokazao je da je zbog financijskih “rupa” u državnim proračunskim transferima lokalni općinski proračun prisiljen plaćati primjerice održavanje pograničnog tranzita, iako se radi o tranzitnom pravcu od državnog značenja.
- ²³ Ovdje valja imati na umu da su u obzir uzete samo one upravne državne jedinice u čijoj se nadležnosti nalaze naselja na području Lonjskog polja.
- ²⁴ Izvor: Državni proračun RH za 2001. godinu br. 130/2000.
- ²⁵ Sredstva prikupljena iz autonomnih izvora općine.
- ²⁶ Izvor: Intervju s načelnikom općine Popovača.
- ²⁷ Ovdje se donose podaci o broju stanovnika za naselja registrirani u popisu 1991. godine. U naravi je broj stanovnika na koji se odnosi alocirani novac veći, jer se novac alocira prema teritorijalno upravnim a ne zemljopisno-popisnim jedinicama. Kako je fizički obuhvat “naselja” manji od teritorijalno-upravnog opsega “Grada” ili “Općine”, to je ukupni broj stanovnika umanjen za ona naselja koja pripadaju Gradu ili općini a koja imaju druge toponime. Kako međutim hrvatska statistika obrađuje podatke po popisnim jedinicama, u ovoj smo analizi prisiljeni miješati kriterije pri prikazivanju financijskih prijenosa u odnosu na broj stanovnika. Ipak, i iz ovakvog se prikaza dobro vidi malen doprinos države proračunima naselja na području od posebne državne skrbi.
- ²⁸ Izvor: intervju s načelnicom općine.
- ²⁹ Izvor: Tablica 9: “Ocjena nekih pojedinosti u životu ispitanika” u Dodatku.
- ³⁰ Izvor: Pregled rezultata anketiranja.
- ³¹ Usporedi: Tablica 23: “Materijal od kojeg je kuća sagrađena” u Dodatku.
- ³² Usporedi: Tablica 21: “Površina kuće (sve etaže)” u Dodatku.
- ³³ Usporedi: Tablica 8: “Koliko su naselja u Lonjskom polju privlačna za život mladima” u Dodatku.
- ³⁴ Zbog mogućnosti da se ovaj dio sociološke interpretacije stanja Lonjskog polja zlorabi u političke svrhe, valja naglasiti da je s pejzažnog stajališta estetsko oblikovanje jasenovačkog spomen-područja doista problematično. Nije, naime, jasno zbog čega ovo područje nije interpretirano ne-betonskim obilježavajućim sredstvima, kao što su: vječna vatra, spomen “gaj”, skulpture nižih gabarita itd., koje ne bi u tolikoj mjeri dominirale pejzažem a koje bi istodobno s dužnim pijeteto komemorirale o jasenovačkim žrtvama.
- ³⁵ Usporedi: Tablica 11: “Je li se njihovo kućanstvo od 1991. godine mijenjalo” u: Dodatku.
- ³⁶ Usporedi: Tablica 33: “Tip kućanstva (kvalitativni sastav)” u Dodatku.
- ³⁷ Usporedi: Tablica 34: “Omjer muških i ženskih članova kućanstva” u Dodatku.

- ³⁸ Usporedi: Tablica 35: “Kućanstva po broju poljoprivrednika” u Dodatku.
- ³⁹ Usporedi: Tablica 29: “Zanimanje ispitanika” u Dodatku.
- ⁴⁰ Usporedi: Tablica 30: “Djelatnost u kojoj radi ispitanik (sam aktivni)” u Dodatku.
- ⁴¹ Usporedi: Tablica 16: “Koje sve prihode ostvaruje ispitanikovo domaćinstvo i koji su im prihodi najvažniji” u Dodatku.
- ⁴² Usporedi: Tablica 31: “Udaljenost od radnog mjesta (za ispitanika)” u Dodatku.
- ⁴³ Usporedi: Tablica 17: “Procjena životnog standarda vlastitog kućanstva u odnosu na ostala kućanstva u naselju” u Dodatku.
- ⁴⁴ Usporedi: Tablica 18: “Što od navedenog posjeduje ispitanikovo kućanstvo, što nema, a što bi željeli imati” u Dodatku.
- ⁴⁵ Usporedi: Tablica 10: “Na što biste se mogli požaliti u vezi s uvjetima stanovanja” u Dodatku.
- ⁴⁶ Usporedi: Tablica 12: “Kako često ispitanici obavljaju pojedine aktivnosti” u Dodatku.
- ⁴⁷ Federation des parcs naturels regionaux de France, *Argumentaire*, Octobre, 1997. (Prijevod svih citata iz navedene publikacije – autor teksta).
- ⁴⁸ U Francuskoj primjerice postoje 32 regionalna prirodna parka koji, u načelu, korespondiraju hrvatskim parkovima prirode (u Hrvatskoj se izbjegava pridjev “regionalni” zbog specifičnog političkoga konteksta u kojima je Hrvatska stvarala svoju prostorno-ekološku politiku). Francuski regionalni parkovi obuhvaćaju ukupno 2.600 naselja, smješteni su u 20 francuskih regija odnosno u 55 “departmana” /francuske upravne jedinice/. Prostiru se na ukupno 10% francuskog nacionalnog teritorija te obuhvaćaju populaciju od oko 2,5 milijuna.
- ⁴⁹ Federation des parcs naturels regionaux de France, op cit. str. 6.
- ⁵⁰ Ibidem, str. 8.
- ⁵¹ Usporedi npr: Peak District Park, Velika Britanija, www.peakdistrict.org, osnovan 1951. godine.
- ⁵² Federation des parcs... op cit. str. 19.
- ⁵³ Prema podacima Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uređenja u Hrvatskoj danas postoji 10 parkova prirode: Medvednica – 228 km²; Lonjsko polje – 507 km²; Kopački rit – 177 km²; Telaščica – 67 km²; Velebit – 2.000 km²; Biokovo – 196 km²; Vransko jezero – 57km²; Žumberak-Samoborsko gorje – 333 km²; Papuk – 336 km²; Učka – 146 km². Ukupno Hrvatska aktualno kroz sustav parkova prirode štiti 4.047 km² nacionalnog teritorija, što je manje od 10% ukupne površine.
- ⁵⁴ O tome što slijedi iza informatičkog društva vidi u knjizi: *The dream society - how the coming shift from information to imagination will transform your business* /Društvo snova – kako će pomak od informacije do mašte promijeniti vaše poslovanje, op. a./.

LITERATURA

- Akrap, A., Gelo, J., Grizelj, J., (1999.), Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i Županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine, *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb.
- Državni proračun RH za 2001. godinu*, br. 130/2000.
- DZSRH, (2001.), Popis stanovništva 2001., Prvi rezultati popisa po naseljima, Statistička izvješća, 1137, Zagreb.
- Federation des parcs naturels regionaux de France, (1997.), *Argumentaire*.
- Gelo, J., (1999.), Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, god. 8, br. 5-6, Zagreb.
- Gellner, E., (2000.), *Postmodernizam, razum i religija*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
- Jensen, R., (1999.), *The Dream Society*, McGraw-Hill, New York, N.Y. www.peakdistrict.org
- Živić, D., (2001.), Osvrt na prve rezultate popisa stanovništva u Republici Hrvatskoj, 2001. godine (rukopis u tisku za "Vjesnik đakovačke i srijemske biskupije").
- Zakon o područjima posebne državne skrbi, *NN*, br. 44/96.

Maja
ŠTAMBUK

SOCIJALNA I
EKONOMSKA
OBILJEŽJA
OBITELJSKOG
POLJOPRIVREDNOG
GOSPODARSTVA

Park prirode proteže se na velikim ravničarskim pašnjaci-
ma uz dolinu Save, između Siska i Stare Gradiške. Ne isko-
rištava se u proizvodne svrhe cijela njegova površina, već
oko 120 ha pašnjaka u dvije veće cjeline: u prostranijem
Lonjskom i manjem Mokrom polju.¹ Zanimljivost i važ-
nost tih pašnjačkih površina jest prije svega u tome što
predstavljaju gotovo posljednje primjere srednjoeuropskog
antropogenog, uređenog krajolika, koji je ondje iščeznuo
otprilike prije 150 godina. Na tim pašnjacima uzgaja se ne-
koliko autohtonih pasmina životinja iz domaćeg uzgoja:
svinja, konja, gusaka, krava. Sam uzgoj tih životinja pred-
stavlja jedinstven način pašarenja. “Danas taj arhetipski
način stočarenja sa miješanim krdima svinja, stadima ko-
nja, krava, gusaka i drugih vrsta nije više moguće pronaći
nigdje.”²

Neke se životinje dnevno vraćaju kućama, njih uglav-
nom stalno nadziru pastiri, a neke ostaju dulje vrijeme na
pašnjacima (i po šumama), a seljaci ih zbrinjavaju na paš-
njacima. Svatko obilježava svoje stado i ima “dogovoreni”
signal kojim ih doziva.³

Uz domaće životinje, zahvaljujući posebnom režimu
voda i niskoj gustoći naseljenosti, koja se (zbog voda) kon-
centrirala u manjim seoskim naseljima izraslim uz rubove
polja, u polju i u prostranim poplavnim šumama,⁴ kao i u
vodama, živi i velik broj divljih kopnenih životinja, riba i
ptica. Sve to valja sačuvati. Da bi se to sačuvalo valja u
određenom obujmu sačuvati tradicionalni načini poljopri-
vredne proizvodnje, jer će se tako, osim vrijednog prirod-
nog okoliša, očuvati i za još nekoliko djelatnosti bitan raz-
vojni resurs Lonjskog polja.

Sukladno tome, kao važan (prvi ili drugi po važnosti)
izvor prihoda 40% obitelji navodi upravo poljoprivredni
prihod. (Tome možemo pridodati i 2% obitelji koje za-
rađuju iznajmljivanjem poljoprivredne mehanizacije.) Da-
kle, poljoprivredna proizvodnja još je u vrhu važnosti za
stanovnike Lonjskog polja.

ULOGA POLJOPRIVREDNE OBITELJI U ODRŽANJU I ZAŠTITI CJELOVITOG SUSTAVA LONJSKOG POLJA

Već posve kratak prikaz vrijednosti koje valja sačuvati ne bi li se održao cjeloviti ekosustav Lonjskog polja, govori o važnosti da se sačuva ljudska populacija, a osobito da se zadrži tradicionalni način gospodarenja na pašnjačkim površinama. I drvene stambene kuće, koje su zdravije za život, kao i gospodarske objekte, valja propagirati i naučiti ih (ponovno) graditi, jer osim ljudima, takve kuće i krovovi od autohtonog materijala i rodama su mnogo udobnije. One to jasno pokazuju, za razliku od ljudi koji zapuštaju stare kuće i grade zidanice.⁵

Na tim razvojnim resursima – poljoprivredi i vrijednom prirodnom i kulturnom naslijeđu, koje na prikladan način treba predstaviti zainteresiranim posjetiteljima, temelji se (bogatija i izvjesnija) budućnost ovoga kraja. Za skladan razvitak tih djelatnosti potrebno je ispuniti mnoge pretpostavke. Jedna je svakako temeljna, a to je da se sačuva poljoprivredna obitelj, odnosno obiteljska poljoprivreda.

Očuvanje i revitalizacija tradicionalnog lonjskog poljoprivrednog gospodarstva stoga je nezaobilazna pretpostavka zaokruženog razvojnog projekta, osobito želi li se očuvati kvalitetan krajolik i proizvodnja kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i na tim osnovama razvijati seljački i seoski turizam.⁶ Daljnje zapuštanje poljoprivredne proizvodnje neposredno bi ugrozilo mogućnosti razvitka turističke djelatnosti, jer i krajolik i ponuda domaćih proizvoda jesu razvojni resurs.⁷ U tom smjeru valja tražiti i pronalaziti mjere razvojnim poticajima.

Tko su ljudi na kojima leži budućnost parka prirode i kakvi su im obiteljski posjedi? Što oni žele, koji su im problemi, kakvu budućnost očekuju?

POSJEDOVANJE ZEMLJE

Posjedovanje zemlje u Hrvatskoj još je uvijek, gotovo bez iznimke, vezano uz nasljeđivanje. Stoga je lako pretpostaviti da u tradicionalnom poljoprivrednom području, kakvo je nesporno područje Lonjskog polja, sve obitelji imaju zemlju u vlasništvu. Mnoge površine su i u zajedničkom vlasništvu ili nekom drugom obliku kolektivnog vlasništva i zajednički se koriste.⁸

Koliki su ti posjedi, obrađuju li se ili ne, kako i tko ih obrađuje, živi li se od poljoprivrednog prihoda kao glavnog ili sekundarnog, sve to ovisi o mnogim čimbenicima. Ovdje ćemo navesti one interne, koje smo istražili na terenu.

1. Ponajprije, proizvodnja na obiteljskom poljoprivrednom posjedu u značajnoj mjeri ovisi o obilježjima poljoprivrednog domaćinstva. Naime, poljoprivreda je izrazito **obiteljska djelatnost**. Posvuda po Europi ona postaje sve više obiteljska, sve se više oslanja isključivo na obiteljsku radnu snagu. Pritom, obitelji su sve manje poljoprivredne, jer je u njima sve više nepoljoprivrednika, a i udio poljoprivrednog prihoda kontinuirano opada u ukupnom obiteljskom prihodu. Stoga poljoprivredna proizvodnja na posjedu jako ovisi o tome kako je sastavljena obitelj, koliko je velika, kakva joj je dobna i spolna struktura, koliko je aktivnih članova, ima li članova koji su isključivo posvećeni gospodarstvu ili svi radnoaktivni rade izvan poljoprivrede, a tek u slobodno vrijeme bave se poljoprivrednom proizvodnjom... O tim pokazateljima važnim za predviđanje budućnosti obiteljske poljoprivrede upućujemo na poglavlje o obilježjima članova kućanstva;
2. Važnost poljoprivrede ovisi naravno i o veličini posjeda, broju parcela iz kojih se posjed sastoji, a osobito o ukupnim površinama uključenim u proizvodnju, pa i onima u zakupu;
3. Opremljenost poljoprivrednog gospodarstva važna je u uvjetima smanjene veličine poljoprivredne obitelji i zahtjeva za kvalitetnijom obradom zemlje i višim prinosima. Osim toga, taj podatak govori o dostignutom ukupnom stupnju moderniziranosti i dugoročnijoj usmjerenosti ili neusmjerenosti obitelji na poljoprivrednu proizvodnju;
4. Ratarska proizvodnja. Usmjerenost na ratarsku proizvodnju ponajprije je u funkciji stočarstva ondje gdje su uvjeti za stočarstvo dobri;
5. Stočarska proizvodnja tradicionalno je ekstenzivna na Lonjskom polju. Upravo je takvu, zbog niza razloga, koje smo već naveli, valja sačuvati;⁹
6. Poljoprivredni prihod posvuda je inferioran nepoljoprivrednom, bez obzira na uvjete u kojima se poljoprivredna djelatnost obavlja. Ekstenzivnost lonjskopoljske poljoprivrede, a cilj je i zadaća da se upravo takvom sačuva, znači i niži prihod. Stoga je osiguranje dodatnih stimulansa poljoprivrednim proizvođačima nužna sastavnica razvojnog projekta. Osim neposrednog poticaja obiteljskoj poljoprivredi, za opstanak cjelovitosti obitelji i njezin prosperitet valja razvojnim planovima predvidjeti i mogućnost stjecanja još jednog, izvanpoljoprivrednog prihoda, osobito za mlađe članove s višom školskom spremom. Zaštitari ukupnog prirodnog okoliša zagovaraju i zadržavanje postojeće agrarne strukture, što je još jedna kočnica profitabilnijoj proizvodnji;

7. Namjere povećanja ili smanjenja površina i stoke jasno pokazuju stanje u poljoprivrednoj obitelji i njezinu usmjerenost na poljoprivrednu proizvodnju;
8. Tko su nasljednici i gdje žive: budućnost obiteljskog posjeda.

O navedenim temama raspravljat će se na sljedećim stranicama.

Veličina zemljišnog posjeda

Najznačajnije obilježje hrvatske poljoprivrede (i europske) jest da tradicionalno počiva na obiteljskome gospodarstvu, odnosno domaćinstvu, što značajno određuje neka njezina temeljna obilježja. To ujedno znači da promjene u domaćinstvu mogu i te kako utjecati na proizvodnju, a da promjene na gospodarstvu značajno mijenjaju neka obilježja poljoprivredne obitelji.

Poljoprivredu mnoga njezina obilježja stavljaju u neravnopravan i inferioran položaj spram ostalih djelatnosti. Neka proizlaze iz samih značajki poljoprivredne proizvodnje, u prvome redu iz činjenice da proces proizvodnje traje dugo - od nekoliko mjeseci do više godina. Otud nemogućnost brže prilagodbe prilikama tržišta, sporo vraćanje uloženog rada i kapitala, slaba i spora akumulacija kapitala. Neki su od ovih problema posebno izraženi u poljoprivredi kakva je u Hrvatskoj, tj. u poljoprivredi kojoj je osnovica mali seljački posjed. Toliko mali posjed dijelom je posljedica povijesnog naslijeđa, a potom dugotrajnog i tvrdoglavog ustrajanja na neracionalnom *zemljišnom maksimumu* u vremenima kad se, upravo obrnuto, kao nužna mjera nametalo pitanje *zemljišnog minimuma* za kako-tako uspješno seljačko gospodarstvo.

U vrijeme agrarnih reformi za pretpostaviti je da je i posjed na Lonjskom polju pretrpio mnoge promjene i da je prosječno smanjen. Ondje su se osnovali veliki državni poljoprivredni kombinati, poravnane su goleme obradive površine, nestale su međe i prostori za mnogobrojne ptice gnjezdarice. Manji posjedi zadržali su se najviše u neposrednoj okolici sela.

Među anketiranimima je njih 16% izjavilo da nema posjeda. Na upit o veličini posjeda, 28% ispitanika nije odgovorilo.

Među onima koji su odgovorili na pitanja o posjedu poljoprivrednog zemljišta, najviše ih se nalazi u najmanjim posjedovnim kategorijama. Iz tablice je vidljivo da s do tri ha ukupnog zemljišta (uključivo, dakle, pašnjake, neplodno tlo i šume) raspolaže čak 66,2% istraživanih obitelji ili dvije trećine. Prosječna veličina posjeda ne može bi-

ti velika. Iznosi 3,5 ha za anketirana domaćinstva. To je tek nešto veće od hrvatskog prosjeka. Naravno, obradive poljoprivredne površine znatno su manje.

Budući da je poljoprivreda na Lonjskom polju pretežno ekstenzivna i da se upravo takva u većem dijelu područja planira sačuvati, prihod koji se može očekivati jest očekivano malen. U takvim prilikama može se prikladno razvojno reagirati na više načina: 1. može se subvencionirati neposredno poljoprivrednu proizvodnju, 2. može se osigurati stručna pomoć i druge poticajne mjere za preradu u kvalitetne finalne proizvode i 3. može se uvjerljivom ekološkom markom, sustavnom promidžbom i dobrom organizacijom prodaje postići viša cijena za domaće poljoprivredne proizvode. S jedne strane, u tome itekako može pomoći razvitak turizma. S druge pak strane, upitan je razvitak turizma bez domaćih kvalitetnih proizvoda.

	Broj	%
Do 1 ha	107	32,5
1,01–3,00	111	33,7
3,01–5,00	47	14,3
15,01 ha i više	64	19,5
Ukupno	329	100,0

Tablica 1.
 Veličina ukupnog obiteljskog posjeda

Nije zanemariv podatak da među ispitivanima ima blizu 20% posjeda s površinom većom od 5 ha. Veći posjed uvijek je i veći poticaj obitelji da ga ne zapusti. Utoliko je njegova sudbina donekle sigurnija, pa i onda kad su uvjeti nepovoljniji.

	Oranice	Livade
Do 1 ha	27,8	11,7
1,1–3 ha	24,7	10,0
3,1–5 ha	8,7	3,3
5,1 i više ha	8,5	0,7
Bez odgovora	30,4	74,4
Ukupno	100,0	100,0

Tablica 2.
 Obiteljski posjedi prema veličini oranica i livada (%)

Najveći broj ispitanika (28%) posjeduje do 1 ha oranica, a približno je jednak udio gospodarstava s 1–3 ha oranica. Također, najveća je koncentracija gospodarstva s livadama u tim najnižim posjedovnim kategorijama.

Tablica 3.
 Obiteljski posjedi prema
 veličini ostalih kategorija
 zemljišta

	%	Bez odgovora
Voćnjaci	6,3	93,7
Vinogradi	3,0	97,0
Pašnjaci	3,3	96,7
Neplodno zemljište	5,2	94,8
Šume	8,2	91,8

Iz same strukture posjeda po pojedinim kategorijama zemljišta očigledna je njihova proizvodna usmjerenost prema ratarskim kulturama i prema stočarstvu. Mnogo je manje površina pod vinogradima, voćnjacima. Nema ni mnogo pašnjaka u privatnom vlasništvu, jer pašnjaci uglavnom pripadaju selima ili općinama, a ne pojedincima. Zajednički se koriste. Godišnje se za svaku životinju plaća porez.

Šume pretežito pripadaju Hrvatskim šumama. Među ispitivanim domaćinstvima svega ih je 8,2% imalo šumskih površina u vlasništvu.

Velik problem hrvatske poljoprivrede je mali posjed koji se redovito sastoji od većeg broja parcela. U Lonjskom polju nešto više od 40% ispitanika (među onima koji imaju gospodarstvo i koji su odgovorili na pitanje) ima posjed koji se sastoji od gospodarstava od jedne ili dvije parcele. Gotovo jednak broj ih je s posjedom rascjepkanim na 3 do 5 parcela. Može se kazati da, u odnosu na druge krajeve¹⁰ zemlje, to uopće nije loš podatak.

Tablica 4.
 Od koliko se dijelova sastoji
 posjed (bez šuma)

	Broj	%
Do 2	139	40,6
od 3 do 5	143	41,8
od 6 do 8	32	9,4
od 9 do 12	23	6,7
od 13 i više	5	1,5
Ukupno	342	100,0

Zaštitar prirodnih vrijednosti Lonjskoga polja smatraju da je važno očuvati manju parcelu. To, naravno ne znači postojeću površinu parcele. Valja vidjeti koliko se ona može povećati i pritom ne ugroziti opstanak ptica.

Uostalom, institucijom zakupa moguće je povećati i posjed i parcelu a da se ne promijeni vlasnička slika. Ta mogućnost povećanja proizvodnih površina jedne obitelji relativno je skromno zastupljena na Lonjskom polju.

	%
Daje sve u zakup	1,3
Daje dio u zakup	1,5
Ima zemljišta i još uzima u zakup	16,9
Nema zemljišta, ali uzima u zakup	1,7
Nema zemljišta i ne uzima u zakup	13,9
Ima zemljišta, ali ne daje niti uzima u zakup	33,0
Bez odgovora	31,7
Ukupno	100,0

Tablica 5.

Daje li ili uzima ispitanikova obitelj zemlju u zakup

Lako je pretpostaviti da je zbog slabe potražnje za zemljom visina zakupa slaba i neisplativa. Doduše, nekad je dobro obrađen posjed bio na ponos obitelji i neizostavni element socijalnog prestiža u seoskoj zajednici. Demografska regresija kraja i usporedni proces agrarne depopulacije izmijenili su neke nekoć uobičajene kriterije lokalnog ugleda.

Opremljenost gospodarstva

Relativno loša demografska struktura žitelja Lonjskog polja, osobito pretežitost starijeg stanovništva, i upućenost na povremenu pomoć odseljenih članova obitelji, traži bolju opremljenost gospodarstava suvremenijim sredstvima za obradu zemlje i za držanje stoke. Nismo istraživali starost pojedinih poljoprivrednih strojeva, ali već samo njihovo posjedovanje upućuje na usmjerenost prema poljoprivredi. Jer, pokazali smo, gotovo svaka obitelj ondje ima nekakav posjed.

Traktor, temeljni poljoprivredni stroj, ima gotovo polovica anketiranih obitelji. Njegova plurifunkcionalnost osigurava mu veliku rasprostranjenost i popularnost u selima. On, naime, često služi umjesto automobila,¹¹ pa se njime odlazi u kupovinu i na sajmove, odlazi se doktoru i sl. Često ga nalazimo u kombinaciji s prikolicom. Osim toga, loše ceste u ruralnim područjima (a tako je i na Lonjskom polju) pogoduju više traktoru nego automobilu.

Poznati su slučajevi da su roditelji kupovali traktor jer su se nadali da će tako zadržati sina na imanju, iako na malom imanju to nije investicija koja se isplati.

Za sam rad na polju nužni su mnogobrojni priključci. Oni su, kao i drugdje, rjeđe zastupljeni u anketiranim gospodarstvima. Dakle, manje je sijačica (29,3%), kosilica (30,8%). Kombajn je iznimno skup stroj, i njih nema mnogo. Vrlo često se njime uslužuju druga gospodarstva, pa tako služi kao dodatni izvor prihoda.

Specijalizirana mliječna gospodarstva s većim brojem krava u pravilu su opremljena automatskim hranilicama i pojilicama kao i aparatima za mužnju. U anketiranim gospodarstvima više je aparata za mužnju nego hranilica i pojilica. To upućuje na još uvijek tradicionalno pripremljenu hranu za goveda ili barem pretežitost takve hranidbe.

Iz odgovora proizlazi da je trenutačno stanje opremljenosti gospodarstva donekle "zacementirano". Vrlo su rijetki ispitanici koji ne posjeduju pojedini stroj ili aparat, a koji ga namjeravaju nabaviti. Pretpostavljamo da se ne radi o nepostojanju potrebe, već prije svega o realnoj procjeni financijskih mogućnosti obitelji za takvu nemalu investiciju u skorašnje vrijeme.

Tablica 6.
 Opremljenost
 gospodarstva (%)

	Ima	Nema	Nema ali namjerava kupiti	Bez odgovora
Traktor	48,8	41,4	2,2	7,6
Kultivator	20,0	68,1	4,1	7,8
Prikolica	40,6	50,1	1,7	7,6
Sijačica	29,3	59,9	3,0	7,8
Kosilica	30,8	59,2	2,2	7,8
Kombajn	6,3	82,0	3,7	8,0
Kamion	2,4	86,1	3,3	8,2
Čekičar	51,8	39,5	0,9	7,8
Aparat za mužnju	12,6	76,4	2,4	8,7
Automatska pojilica/ Hranilica za stoku	7,8	80,3	2,6	9,3

POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA

Zasijane površine i dominantna kultura

Lonjskopoljska poljoprivreda temelji se na stočarstvu i ratarskoj proizvodnji u funkciji stočarstva. Naravno, ima i drugih kultura, pa se može kazati da je donekle svaštarska.

U strukturi žitarica prevladava kukuruz (56,2% gospodarstava posijalo je kukuruz u protekloj godini), najvažniji u hranidbi stoke. Slijedi pšenica (26,2% gospodarstava) te ostale žitarice (na 24% posjeda).

	Zasijano	Bez odgovora
Pšenica	26,5	73,5
Kukuruz	56,2	43,8
Ostale žitarice	24,1	75,9
Krumpir	10,6	89,4
Ostalo povrće	4,8	95,2
Šljive	6,1	93,9
Jabuke	5,9	94,1
Ostalo voće	2,8	97,2
Krmno bilje	10,6	89,4

Tablica 7.
 Zasijane površine u 2000.
 godini (%)

Krumpir se sadi na 10,6% gospodarstava, a ostalo povrće na svega 4,8%. Napominjemo da se ne radi o kulturama namijenjenim samo tržištu. Ovdje smo naprosto probrojili sve što seljaci uzgajaju na svojim imanjima.

Proizvodnja voća je zanemarena. Mali je broj posjeda s voćnjakom. Ipak, najviše je šljiva i jabuka.

Povećanje ili smanjenje površina pod glavnim kulturama u posljednje tri godine i namjere u bližoj budućnosti

Oscilacije u proizvodnji na malim seljačkim imanjima nisu velike. Na njih sporo utječu uvjeti na tržištu, a teže se prilagođavaju potražnji. I inače u poljoprivredi dugo traje proces proizvodnje (od nekoliko mjeseci do nekoliko godina), što otežava toj djelatnosti da se brzo snađe u promjenjivim tržišnim uvjetima.

	Broj	%
Povećali	52	15,1
Smanjili	62	18,0
Bez promjene	230	66,9
Ukupno	344	100,0

Tablica 8.
 Jesu li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili površine pod glavnim kulturama

Među gospodarstvima u uzorku, od onih koji imaju posjed i koji su odgovorili na pitanje, dvije trećine nije mijenjalo proizvodnju u protekle tri godine. Smanjenje proizvodnje zabilježeno je na 18,0% gospodarstava, a povećanje na 15,1%.

Što se tiče namjera za iduće tri godine, slika je optimističnija.

	Broj	%
Povećavati	77	22,3
Smanjivati	30	8,7
Bez promjene	238	69,0
Ukupno	345	100,0

Tablica 9.
 Namjeravaju li povećavati ili smanjivati površine pod glavnim kulturama

Naime, gotovo je zanemariv broj onih koji namjeravaju smanjiti površine pod glavnim kulturama: svega 8,7%. Većina, što je za očekivati, ostat će na istoj površini, a blizu četvrtine anketiranih planiraju povećati površine pod glavnim kulturama. Uza sav oprez, može se iz ovih podataka iščitati određeni zaokret prema većem gospodarskom i radnom osloncu obitelji na posjed. U osnovici leže vjerojatno brojni i različiti motivi: od općih socijalnih i ekonomskih prilika u zemlji pa do specifičnih perspektiva koje nesumnjivo otvara činjenica da žive u parku prirode.

Najvažniji poljoprivredni prihod

Daleko ispred svih, po važnosti za obitelj, kultura je kukuruza. Od njega, po njihovoj procjeni, ostvaruju najveći novčani prihod.

Tablica 10.

Koje im poljoprivredne kulture donose najveći novčani prihod (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Kukuruz	23,9
Pšenica	6,9
Ječam	1,3
Djetelina	0,9
Krmno bilje	0,7
Zob	0,7
Trava	0,4
Grožđe	0,2
Jabuke	0,2
Šljive	0,2

Sve ostale kulture, osim donekle pšenice, u novčanom pogledu, ne donose gotovo ništa.

STOČARSKA PROIZVODNJA NA ANKETIRANIM GOSPODARSTVIMA

Stočni fond

U ukupnom broju gospodarstava koja uzgajaju krave prevladavaju oni s jednom, dvije ili tri krave.

Tablica 11.
Gospodarstva s kravama

	Broj	%
do 2	46	10,0
od 3 do 5	55	11,9
od 6 do 10	25	5,4
više od 10	19	4,1
Bez odgovora	316	68,5
Ukupno	461	100,0

Jedno gospodarstvo imalo je 27 krava, što je najveći zabilježeni broj krava u nekom gospodarstvu u uzorku. Za stručnjake iz drugih znanosti preostaje zadaća da pronađu, u okviru postavljenih razvojnih ciljeva i dogovorenih “ograničenja”, optimalan broj goveda po domaćinstvu i način njihova uzgoja. Nesumnjivo je da su lonjskopoljske obitelji nekoć držale mnogo veći broj domaćih životinja. Stoga želimo istaknuti da povećanje njihova aktualnog broja ne bi ugrozilo zaštićeno područje, a da bi povećanje tog broja bitno pridonijelo revitalizaciji poljoprivrednih obitelji. Tim prije što su prirodni uvjeti kvalitetni i izdašni.

Isto vrijedi za bikove, konje i ostalu stoku.

Valja naglasiti da je uzgoj konja tradicionalan u ovim krajevima, o čemu svjedoči priznata autohtona pasmina (posavski konj), čiji uzgoj financijski podupire Ministarstvo poljoprivrede, te da zbog opasnih zaraznih bolesti životinja koje ugrožavaju ljudsko zdravlje, potražnja za konjskim mesom raste, kao i njihova cijena na europskom tržištu.¹²

	Posjeduje
Volovi/Bikovi	3,3
Konji	2,4

Tablica 12.
Stožni fond

Na lokalnom turističkom tržištu konji za jahanje mogu postati, uz neke preduvjete (primjerice projektiranje i uređenje staza za jahanje), dodatnim izvorom prihoda.

Na Lonjskom polju sve više je divljih životinja, a sve manje domaćih životinja i ljudi. Za cijeli ekosustav važno je da se uspostavi ravnoteža između svih njegovih sastavnica. Bilo bi pogubno nastavi li se i dalje proces demografske regresije, a neumitno s njom i daljnjeg pada broja domaćih životinja.

	%
do 10	6,7
više od 10	2,4
Bez odgovora	90,9
Ukupno	100,0

Tablica 13.
Stožni fond – ovce

Desetak posto anketiranih obitelji drže ovce. Većina njih se odlučila za manja stada. Inače, u ovim je krajevima ovca tradicionalno uzgajana jer je u sustavu samoopskrbe, autarkičnosti, koja je prevladavala sve do kraja pedesetih godina, ovčja vuna služila za izradu odjeće.¹³

Svinje su zasebna priča. Naime, one pripadaju autohtonoj pasmini (mangalica ili turopoljska svinja), mješancu

jedne vrste stare domaće pasmine i divlje svinje koja živi po poplavnim posavskim šumama. Tradicionalno, seljaci ih drže posve slobodno u prirodi. Dohranjuju ih na određenom mjestu, ne u blizini kuće, već negdje na pašnjaci-ma, a glavninu hrane priskrbuju same u šumi. Najvažniji je pritom žir kojeg ima obilno u starim hrastovim šuma-ma (žirovanje).¹⁴ Domaća svinja je zanimljiva izgleda. Šare-na je, a zimi dobije dugu dlaku. Ima dosta masti, puno više nego što tržište traži. A danas svinjska mast nije na ci-jeni, kao ni masno svinjsko meso.

Iako tradicionalna, ta vrsta svinja sve je malobrojnija, unatoč potpori koju uzgajivači dobivaju od države. Pa ni ostale se vrste svinja više ne mogu naći u baš svakom seoskom domaćinstvu. U 40,8% anketiranih domaćinstava iz-javili su da ne drže svinje.

Tablica 14.
 Stočni fond – svinje

	Broj	%
do 4	135	29,3
od 5 do 10	94	20,4
od 11 do 20	23	5,0
više od 20	21	4,6
Bez odgovora	188	40,8
Ukupno	461	100,0

Inače, najčešća su domaćinstva koja ih uzgajaju za svoje potrebe, svega nekoliko komada. Slabo je razvijena kućna prerada svinjskih prerađevina za prodaju. S druge strane, postoje mogućnosti za uzgoj znatno većeg broja. Što se tiče samih nezagađenih prirodnih uvjeta, to bi mo-gao biti vrlo kvalitetan proizvod u količinama zanimljivi-m tržištu.

Perad se udomaćila u svakom seoskom dvorištu, pa i kad se ne radi o poljoprivrednoj obitelji. Sudeći po “pri-javljenom” broju, rijetki se bave komercijalnim uzgojem peradi.

Tablica 15.
 Stočni fond – perad

	%
do 10	21,5
od 11 do 20	29,3
od 21 do 50	14,5
više od 50	2,8
Bez odgovora	31,9
Ukupno	100,0

Tovom stoke za druge, uglavnom poznate naručitelje, bavi se 47 domaćinstava u našem uzorku, što čini oko 10% ispitivanih seoskih domaćinstava.

	Broj	%
Da	47	10,2
Ne	380	82,4
Bez odgovora	34	7,4
Ukupno	461	100,0

Tablica 16.
 Bave li se tovom stoke

Živjeti od stočarstva

Ispitanici su mogli navesti dva odgovora na pitanje o najvećem pojedinačnom novčanom prihodu od stočarstva. Kao što se vidi iz sljedeće tablice, najčešće se spominje mlijeko, a potom svinje. Slijede telad, krave, perad. Ostale stočarske proizvode spomenuo je mali broj ispitanika. To naravno ne znači da sve rijetko spomenute proizvodnje nisu potencijalno zanimljivi lokalni proizvodi. Dapače, proizvodna raznolikost pridonijela bi raznovrsnijoj lokalnoj ponudi. Ujedno, osigurao bi se seljačkom poduzetništvu bolji uvid u preferencije tržišta, za početak prije svega lokalnog.

	%
Mlijeko	13,0
Svinje	11,9
Telad	5,6
Krave	2,2
Perad	1,7
Bikovi	1,1
Meso	0,9
Ovce	0,4
Junad	0,4
Janjci	0,2
Jaja	0,2
Konji	0,2
Pčele	0,2

Tablica 17.
 Koje im vrste stočarske proizvodnje donose najveći novčani prihod (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Najveći hrvatski potrošač hrane – grad Zagreb – u gotovo je neposrednoj blizini, pa čudi (čudi li doista?) da Lonjsko polje, kao i ostala poljoprivredna područja u okolini glavnoga grada, propadaju i rapidno gube stanovnike.¹⁵ Jedna od uloga metropole, uostalom to je i čini metropolom, jest da je odgovorna za razvitak cijele zemlje.¹⁶ Zagreb, nažalost, još nije posve osvijestio tu svoju ulogu niti na razini regije.¹⁷

Povećanje ili smanjenje stočnog fonda u posljednje tri godine i namjere u bliskoj budućnosti

Vide li uzgajivači stoke iz Lonjskog polja bolju perspektivu? Testirali smo njihovu usmjerenost na stočarstvo uz pomoć dvaju pitanja: jedno o povećanju ili smanjenju stočnog fonda u posljednje tri godine, a drugo se odnosi na planove za neposrednu budućnost. (U stočni fond nije uključena stoka u tovu za naručitelja.)

Tablica 18.
 Jesu li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili stočni fond

	Broj	%
Povećali	47	10,2
Smanjili	59	12,8
Ostali na istom	129	28,0
Nemaju stoke	191	41,1
Bez odgovora	35	7,6
Ukupno	461	100,0

Ako uzmemo u obzir samo ona gospodarstva o kojima imamo podatke, onda je 20% njih povećalo stočni fond, 25% smanjilo, a u 55% gospodarstava je ostao isti. Bez obzira na različite razloge povećanja (može se uostalom raditi o svega jednoj životinji), ipak možemo smatrati s većom sigurnošću da je upravo među tih dvadesetak posto anketiranih većina onih koji ozbiljno računaju sa stočarskom proizvodnjom i, gledano s općeg aspekta, to je skupina na koju se može osloniti razvitak stočarstva na Lonjskom polju.

Kad su u pitanju planovi, a prilike u zemlji su nesigurnije, gospodarska politika, pa ni agrarna, ne bude optimizam, nije stabilizirana opća društvena ni gospodarska situacija, te je predviđanje budućeg vlastitog poduzetničkog ponašanja teže. Ulaganje u stoku vrlo je skupo i puno neizvjesnosti i rizika.

Evo kakvi su odgovori:

Tablica 19.
 Namjeravate li povećati ili smanjivati stočni fond

	Broj	%
Povećati	78	16,9
Smanjiti	36	7,8
Imamo stoke, ali ne namjeravamo mijenjati broj	109	23,6
Nemamo stoke i ne namjeravamo je imati	84	18,2
Nemamo stoke ali je namjeravamo imati	114	24,7
Bez odgovora	40	8,7
Ukupno	461	100,0

Iz podataka se može iščitati da u stočarstvu sve veći broj lonjskopoljskih stanovnika itekako vidi svoju budućnost. Najmanje je onih koji namjeravaju smanjiti svoj stočni fond. Čak je najviše onih koji nemaju stoke ali je nam-

jeravaju imati. Očigledno je da postoje razlozi okrenutosti stočarstvu.

Među prvim razlozima smatramo da na ovakav, slobodno se može reći (ponovni) zaokret prema stočarskoj proizvodnji nesumnjiv utjecaj ima ukupna poticajna slika koja je stvorena na temelju interesa koji za ovo područje i njegovo tradicionalno gospodarenje u posljednjih nekoliko godina pokazuje stručna, prirodno-znanstvena i turistička javnost Hrvatske i Europe. Osim toga, ne treba zanemariti činjenicu da stočarstvo na Lonjskom polju ima dugu tradiciju i da postoji bogato stočarsko iskustvo pa je samim tim izbjegnut barem neki od realno mogućih rizika.

Određen utjecaj na okretanje stočarstvu, osim mogućnosti da se utrži višak stočarskih proizvoda već na okolnom području (turistička ponuda na Lonjskom polju te blizina nekoliko manjih gradova i Zagreba), ima i pozitivan i poticajan odnos upravo prema lokalnom tipu uzgoja i ponos da su svemu usprkos uspjeli sačuvati nekoliko vrijednih autohtonih životinjskih pasmina. To se osobito odnosi na gospodarstva koja uzgajaju konje.

Također poticaj okretanju stočarstvu (i poljoprivredi) valja tražiti i u sve težoj gospodarskoj situaciji u cijeloj zemlji, pa tako i u prstenu industrijskih gradova i gradića oko Lonjskog polja, gdje su mnogi ostali bez posla, a ni mladi se ne mogu zaposliti. Dio istraživanog područja bio je okupiran i razrušen, pa su neke druge mogućnosti zarade zasad izgubljene.

Ocjena vlastitoga gospodarstva

Više od polovine ispitanika (58%) smatra da je njihovo gospodarstvo, u usporedbi sa susjednima, prosječno. Da je vrijedno više od prosjeka (znatno ili malo više), drži samo 4,8% ispitanika. Međutim, relativno velik broj ispitanika (21%) smatra da je vrijednost njihova posjeda niža (znatno ili nešto niža) od prosjeka. Srednja ocjena vlastitoga gospodarstva u našem uzorku je 2,7 (između 1 i 5).

	%
Znatno viša od prosjeka	0,7
Nešto viša od prosjeka	4,1
Prosječna	58,4
Nešto niža od prosjeka	14,8
Znatno niža od prosjeka	6,3
Srednja ocjena	2,7
Ne mogu ocijeniti	7,2
Bez odgovora	8,6
Ukupno	100,0

Tablica 20.

Kako ispitanici procjenjuju vrijednost vlastitoga gospodarstva u odnosu na druga u okolini

Iz ovakve raspodjele ocjena moguće je naslutiti da se ipak događa određena diferencijacija među poljoprivrednim imanjima i da se pojavljuju posjedi koji rastu, razvijaju se, napreduju i koji podižu kriterije uspješnosti.

Sudeći prema donekle optimističnim namjerama u budućnosti, nije isključeno da (samo)ocjena za koju godinu bude viša.

Procjena budućnosti gospodarstva i nasljednici

Jedan od velikih problema obiteljske poljoprivrede jest problem s nasljednicima. Mnogi muški nasljednici nastavljanje obiteljskog ili očevog zanimanja¹⁸ smatraju nepravednim pritiskom na slobodu izbora zanimanja, koju imaju gotovo svi ostali mladi. To je postalo jednim od izvora nezadovoljstva poljoprivredom, a time i uzrokom njezinog napuštanja. Ako se tome pridoda sve češće školovanje za nepoljoprivredna zanimanja i kakva-takva mogućnost zapošljavanja izvan poljoprivrede, a postoji još niz drugih razloga, nije teško zamisliti odlazak mladih iz poljoprivrede. To ne mora uvijek biti povezano s odlaskom iz roditeljske kuće ili iz sela.

Tablica 21.
Što će biti s posjedom u
budućnosti

	%
Nasljednici su većinom poljoprivrednici koji žive na posjedu	11,5
Nasljednici su većinom nepoljoprivrednici koji žive na posjedu	23,6
Nasljednici su odselili iz domaćinstva	10,4
Posjed će pripasti rodbini koja se bavi poljoprivredom	3,9
Posjed će se prodati ili dati u zakup	2,8
Nešto drugo	2,0
Ne znam	37,3
Bez odgovora	8,5
Ukupno	100,0

Dobro se vidi struktura nasljednika na prethodnoj tablici. Najviše je onih koji (još) ne znaju što će biti s njihovim imanjem u budućnosti, odnosno tko će ga naslijediti. Tamo gdje se zna tko će naslijediti posjed, nasljednici su većinom u kućanstvu. Među njima dvostruko je više nepoljoprivrednika nego poljoprivrednika. Desetina nasljednika je odselila iz kućanstva, poneki obiteljski posjedi (3,9%) pripast će rodbini koja se bavi poljoprivredom, a za svega nekoliko posjeda u uzorku se (već) zna da će se prodati ili u cijelosti dati u zakup.

	%
U istoj županiji	56,3
U Zagrebu	29,2
U nekom drugom mjestu u Hrvatskoj	6,3
U inozemstvu	8,3
Ukupno	100,0

Tablica 22.

Ako su nasljednici posjeda
 iselili iz domaćinstva – gdje
 žive

Iseljeni nasljednici ne žive daleko. Najviše ih je nastanjeno u samoj Sisačko-moslavačkoj županiji (56,3%), a tridesetak posto je odselilo u Zagreb. Moguće je pretpostaviti da su njihove veze s rodnom kućom i gospodarstvom česte. U inozemstvu živi 8,3% nasljednika.

Gospodarstva odseljenih nasljednika na putu su da zamru. Naime, njihova neovisnost o zemlji (u smislu prihoda i rada) smanjuje i njihovu identifikaciju sa zemljom, a onda i njezinu vrijednost za vlasnika.¹⁹

Međutim, na općem planu događa se (u Europi već traje nekoliko desetljeća) prepoznatljiv zaokret prema novoj definiciji odnosa između čovjeka i društva, s jedne strane, i prirode, okoliša, s druge. Ekološka kriza nameće ljudima novi pristup radu, životu, a odnose proširuje dotad zanemarenom interaktivnošću prema prirodnom okolišu. U okvirima spomenutog zaokreta mijenja se odnos gradskih stanovnika prema gradu, on gubi dio nekoć neupitnih prednosti i atraktivnosti. Bez socioloških istraživanja teško je tvrditi je li pokrenut proces urbanog egzodusa i, ako jest, koliko je rasprostranjen. Međutim, može ga se očekivati i prostorno usmjerivati. Za pretpostaviti je da je dio gradske populacije (već) spreman, pod određenim uvjetima, promijeniti mjesto stanovanja i rada. Njihov dolazak za selo bi značio demografski, gospodarski i ukupni razvojni dobitak.

Ni seoski stanovnici više nisu impresionirani gradom. Odlazi se kad se mora. Zbog škole, posla, osamostaljenja. Kad bi te mogućnosti bile dostupnije seoskim mladim ljudima, oni bi se nesumnjivo u manjem broju odlučili na odlazak iz sela.²⁰

Najkvalitetniji proizvod gospodarstva

Kako je prerada primarnih poljoprivrednih proizvoda zanemariva, i svodi se gotovo isključivo na zadovoljavanje potreba vlastite obitelji, onda se i odgovori na pitanja o kvalitetnom proizvodu svode gotovo isključivo na "sirovine". Nismo ponudili gotove odgovore, već smo upisivali ispitanikove izjave. Zato u tablici vlada određena nekonzistentnost.

Tablica 23.
Koji je najkvalitetniji proizvod
na ispitanikovu gospodarstvu

	%
Žitarice i krmno bilje	18,4
Mlijeko i mliječni proizvodi	13,7
Svinje	8,7
Meso	3,0
Perad	1,3
Telad	0,9
Vino	0,7
Med	0,7
Cvijeće	0,2
Janjad	0,2
Povrće	0,2
Ždrecad	0,2
Krumpir	0,2
Zečevina	0,2
Jaja	0,2

Tako najviše ispitanika drži da su njihovi najkvalitetniji proizvodi žitarice i krmno bilje, a nešto manji broj spominje mlijeko i mliječne proizvode. Naknadnom obradom mlijeku smo priključili zanemariv broj odgovora u kojima su se spominjali “mliječni proizvodi”.

ZAKLJUČAK

Poljoprivreda je bila i ostala temeljnim izvorom prihoda sve malobrojnijeg pučanstva Lonjskog polja. Budući da se radi o zaštićenu području, njezinom (eventualnom) razvitku prema intenzivnijim i suvremenijim oblicima suprotstavljaju se načela na kojima počiva zaštita na (visokoj) razini parka prirode. S druge strane, interes zaštite na ovom području jest upravo održavanje tradicionalnih oblika poljoprivrede, osobito stočarstva, i održavanje ravnoteže između ljudi, seoskih zajednica i prirode. Zato treba što bolje razumjeti odnos čovjeka i prirode i poticati takav njihov suodnos koji ih neće suprotstavljati i koji će osigurati njihov trajni opstanak.

Čovjek je na Lonjskom polju već odavno svojim aktivnostima mijenjao okoliš, prilagođivao ga svojim potrebama i crpio njegovu energiju. Kao i pretežit dio europskoga krajolika, tako je i ovaj izmijenjen čovjekovim djelovanjem. Ali ovdje neke prirodne granice postavljaju vode. Upravo je godišnji ritam voda, unatoč nastojanjima da se one posve ukrote, sve do danas očuvao u ovim poljima specifične načine poljoprivredne proizvodnje.

Vrijednost takva ekosustava prepoznala se na vrijeme i zaštitila. Domaći ljudi koji se još uvijek bave poljoprivredom na tradicionalni način dobili su svjetsku ekološku potvrdu da žive zdravo u vrlo bogatom, raznolikom prirodnom okolišu. Čini nam se da bi bilo razvojno korisno pomoći domaćim stanovnicima da masovnije i cjelovitije osvijeste tu vrijednu činjenicu. I da, potpomognuti stručnjacima, obogate svoje svakodnevno i gospodarsko ponašanje (ondje gdje je to moguće) ekološki prihvatljivijom praksom.

Većina posjeda obrađuje se ekstenzivno. Takva se poljoprivreda prinosima i prihodom teško može mjeriti s industrijaliziranom intenzivnom poljoprivredom.

Da bi se mogla održati, potrebne su mjere koje će, osim neposredna poticaja tradicionalnoj poljoprivredi u zaštićenim područjima, osigurati i druge razvojne pretpostavke na regionalnoj razini:

1. za pojedine članove kućanstva ponuditi zaposlenje izvan obiteljskog posjeda, s relativno sigurnim dohotkom, ili osigurati redoviti dopunski izvor prihoda obitelji (u nepoljoprivrednim djelatnostima),
2. voditi računa o osjetljivoj prirodnoj ravnoteži u području Parka prirode i čuvati tradicionalni sustav privredivanja, unapređujući ga bez rizika (unapređenja su moguća u proizvodnji, a osobito u preradi poljoprivrednih proizvoda s gospodarstva i plasmanu na tržištu),
3. učiniti poljoprivredu komplementarnom (i podupirajućom) razvitku drugih djelatnosti, primjerice, razvitku turizma, nekih oblika kućnog obrta i drugih zanata.

Seoski i seljački turizam, za koje postoje nesumnjive razvojne pretpostavke i ozbiljni planovi u lonjskom kraju, također, poput poljoprivrede, pripada kategoriji **obiteljske djelatnosti**. Posebice bi se za tu djelatnost morala zainteresirati seljačka obitelj, jer tih oblika turizma niti nema bez domaćih proizvoda, uređenog poljoprivrednog krajolika, održavanih poljskih putova itd.

Stoga je razumljivo da smo istraživački interes usmjerili upravo više prema obiteljima nego prema pojedincima.

Ovdje se ne može živjeti od jedne aktivnosti. Nužno ih je kombinirati što više, po mogućnosti komplementarnih.

¹ Kroz polja protječu rječice i potoci: Odra, Lonja, Strug, Sunja.

² Martin Schneider-Jacoby: Vrijednosti Parka prirode Lonjsko polje i poplavnog područja rijeke Save (Posavine). *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1 (1998.), str. 25.

³ U posljednje vrijeme učestale su krađe domaćih životinja koje slobodno pasu po Lonjskom polju. Ne zaustavi li se na vrijeme "lopovski tip

privređivanja”, ozbiljno bi se mogla ugroziti budućnost tradicionalnog slobodnog uzgoja domaćih životinja.

⁴ Pretežito hrast, ali ima jasena i johe.

⁵ Često su neugledne, rijetko do kraja dovršene, vlažnih temelja, neuređenog okoliša.

⁶ U tom smislu predlažemo sustavno prikupljanje domaćih kulinarskih recepata i njihovo mjesto u turističkoj ponudi.

⁷ Da bi se turizam uspješnije razvijao, nužno je prethodno ostvariti određene razvojne pomake. Primjerice, na nekoliko mjesta unutar parka prirode divlja su smetlišta.

⁸ Dio područja parka prirode Lonjsko polje pripadalo je Vojnoj Krajini i posebnom sustavu korištenja poljoprivrednih površina i šuma. Nakon što je razvojačena i pred samo priključenje civilnoj Hrvatskoj, donesen je poseban Zakon ustanovama za otkup prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda (1871.), što ih krajiški stanovnici imaju u državnim šumama sada već bivše Vojne Krajine. Uskoro je donesen i Zakon o imovnim općinama (1873.). Tako su nastale Krajiške imovne općine koje su preuzele polovinu državnih šuma, a kojima su raspolagale zadruge članova, seljaka. Pretpostavljamo da dio današnje prakse zajedničkog pašarenja, žirovanja i eventualno drugih oblika zajedničkog iskorištavanja pašnjaka i šuma nalazi svoje ishodište u tim, za povijest, i ne baš davnim danima. Vidjeti iscrpno u: Mihovil Markić: *O Krajiškim imovnim općinama*, Zagreb: Tiskara “Merkantile” (Jutriša i Sedmak), 1937., str. 3.

⁹ Zanimljivo je da *Prijedlog Strategije zaštite okoliša i Nacionalnog plana djelovanja za okoliš* (Zagreb: Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2001.) ističe prioritete probleme poljoprivrede ovim redom: 1. očuvanje biološke raznolikosti agrarnoga ekosustava, 2. uski plodored i neodgovarajući agrotehnički zahvati, 3. nadzor nad primjenom organskih i mineralnih gnojiva, i 4. nepostojanost poljoprivredne politike. Kad bi se postiglo da ti problemi prestanu biti problemi ili prestanu izazivati probleme u Lonjskom polju, već bi to bio značajan uspjeh.

¹⁰ Prosječni poljoprivredni posjed u Hrvatskoj ima mnogo više parcela.

¹¹ Iako je to neracionalno, budući da su troškovi korištenja traktora kao automobila veći.

¹² Još uvijek se izvoze žive životinje. Nema pokušaja da se započne njihova prerada *in situ*.

¹³ M. Schneider-Jacoby i H. Ern pišu: “Još 1957. mogli su se svuda duž auto-cesta vidjeti ljudi na močilima. Ovdje su namakali kudjelju i sušili je na kosim obalama malih rijeka.” U: *Park prirode Lonjsko polje. Raznolikost uvjetovana poplavlivanjem*. Zagreb: Hrvatsko ekološko društvo, 1993., str. 29.

¹⁴ O prilagodbi domaćeg stanovništva poplavama i u tom smislu namjenama pojedinih dijelova plavljenih područja, vidjeti opširnije u: *Isto*, osobito str. 26–33.

U posljednje vrijeme vode se rasprave između šumara i stočara o tome koliko i je li uopće svinje uništavaju šume u kojima žive.

¹⁵ Dobar primjer je Žumberak. Vidjeti: Maja Štambuk: Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada, *Sociologija sela*, 1–4/1995., str. 29–37.

¹⁶ O ulogama metropole vidjeti u: Rogić, Ivan i Dakić, Slavko: (2000.), *Grad i plan*, ur. Mišetić, A., i Štambuk, M., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

- ¹⁷ Nekoliko dobrih akcija Grad (odjel za poljoprivredu) je pokrenuo na razini Zagrebačke županije.
- ¹⁸ Ta se praksa zadržala samo u poljoprivredi Rijetki su i današnji poljoprivrednici kojima očevi nisu bili seljaci ili barem seljaci-radnici i gotovo je svaki naslijedio barem dio svojeg zemljišnog posjeda. Djedovi po majci i ocu današnjeg seljaka u 95% slučajeva bili su seljaci. Oca seljaka ima 82%, a 37% ima majku poljoprivrednicu. Djed seljaka-radnika također je najčešće seljak (87% po ocu i 89,7% po majci). Razlika u odnosu prema seljaku značajnija je glede očeva zanimanja: otac seljaka-radnika tek je u 48,9% slučajeva seljak. (V.: Štambuk, Maja: Društveni razvoj i selo. *Sociologija sela*, Zagreb, 1988., br. 99-100, str. 31.)
- ¹⁹ I. Cifrić: Ekološka (metabolička) praksa u seljačkom društvu. Nekoliko primjera. (rukopis).
- ²⁰ Iznimno jak deagrarizijski kanal je škola. Djeca u većini sela u Lonjskom polju odmalena putuju u školu ili u druga sela ili u susjedne gradiće i zapravo se uče odlaziti. I ostali elementi društvenog standarda sela na području Parka prirode vrlo su skromni ili ih nema (što je češće) i ne zadovoljavaju potrebe stanovnika.

- Cifrić, I., *Ekološka (metabolička) praksa u seljačkom društvu. Nekoliko primjera*, (rukopis).
- Markić, M., (1937.), *O Krajiškim imovnim općinama*, Zagreb, Tiskara "Merkantile" (Jutriša i Sedmak), 84 str.
- Prijedlog Strategije zaštite okoliša i Nacionalnog plana djelovanja za okoliš*, Zagreb, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, 2001.
- Rogić, I. i Dakić, S., (1999.), *Grad i plan*, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Schneider-Jacoby, M., (1998.), Vrijednosti Parka prirode Lonjsko polje i poplavnog područja rijeke Save (Posavine), *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, vol. 1, br. 1, str. 23.
- Štambuk, M., (1995.), Žumberak: primjer propadanja ruralnog područja u okolici glavnog grada, *Sociologija sela*, 1-4, str. 29-37.
- Štambuk, M., (1988.), Društveni razvoj i selo, *Sociologija sela*, Zagreb, br. 99-100.

LITERATURA

Anka
MIŠETIĆ

Maja
DRAGUN

MIŠLJENJA STANOVNIKA
O STANJU I RAZVOJNIM
MOGUĆNOSTIMA
LONJSKOG POLJA

Unatoč brojnim specifičnostima Lonjskog polja i posebnom statusu koje mu zbog toga pripada, razvojne mogućnosti tog prostora ponajprije valja sagledati u kontekstu “stanja i razvojnih mogućnosti” suvremenog hrvatskog društva: hrvatskog sela napose. U temeljnim obilježjima razvitka područje Lonjskog polja dijeli sudbinu i probleme drugih hrvatskih ruralnih prostora: depopulaciju potaknutu procesima urbanizacije i industrijalizacije. Na kraju ovih procesa koji su započeli 50-ih i 60-ih godina, da bi rezultirali snažnim procesom deagrarizacije,¹ selo traži novi smisao, ulogu i modele kako bi se u modernom i postmodernom društvu pojavilo kao ravnopravna alternativa urbanim sredinama. U kontekstu modernizacijskih procesa industrijalizacije, urbanizacije, deagrarizacije, hrvatsko je selo zaostajalo za “europskim” (Štambuk, 1997.), što mu, radi potrebe za europskim integracijama, dodatno “opterećuje” i stanje i perspektive.

Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije² govori o stanju njezinih razvojnih potencijala. Razmatrajući ovaj dokument s aspekta razvitka Lonjskog polja, zanimljiva su ponuđena rješenja problema poljoprivrede, infrastrukture, ekologije, turizma te očuvanja prirodne i kulturne baštine.

Razvitak poljoprivrede, prema planu, temeljit će se na obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu. Plan raspravlja i o strukturi poljoprivredne proizvodnje i o smanjenju i prestanku uporabe kemikalija koje zagađuju tla i vode i utječu na kvalitetu poljoprivrednog proizvoda. Potiče se, dakle, proizvodnja zdrave hrane s orijentacijom na tradicionalne načine poljoprivredne proizvodnje koji vode računa o tlu kao prirodnoj osnovi. Poljoprivredu se promatra i u funkciji razvitka ruralnog turizma.

Program očuvanja i unapređenja prirodne baštine temelji se na podizanju stupnja održavanja i skrbi u zaštićenim dijelovima prirode, uključivanju zaštićenih dijelova prirode u turističku ponudu kraja te saniranju neprimjerenih zahvata na zaštićenim dijelovima prirode.

U kulturološkom smislu ovaj kraj također ima zanimljivu etnološku potku – od tradicionalnih oblika poljodjelstva, stočarstva i obrta do kućnih radinosti, kulinarskih specijaliteta, tkalačkih tehnika, folkloru, običaja, legendi. Stoga se kao središte seoskog turizma planom predviđa prostor Lonjskog polja (ali se ne zanemaruju ni ostali vrijedni prirodni predjeli).

“Slučaj Lonjskog polja”, zbog posebnog statusa zaštićenog područja, nije reprezentativan za prosječna, “obična”, često devastirana, ruralna područja. Ipak, držimo da može biti poučan primjer kako dalje razvijati prostore još uvijek očuvanih prirodnih, ekoloških i kulturnih vrijednosti.

Što o tome misle, što priželjkuju i što predlažu stanovnici Lonjskog polja, pitanja su kojima ćemo se baviti u ovome radu analizirajući odgovore anketnog upitnika na ovu temu, koje smo dobili u istraživanju u ožujku 2001. godine. Mišljenja lokalnog stanovništva za kreiranje budućeg razvitka važna su zbog više razloga. Na ovom mjestu razmotrit ćemo one najbitnije koji se spominju i u *Strategiji za ruralnu Europu (ECOVAST)*:³

1. Lokalno stanovništvo, uz ostale vladine i nevladine aktere, nosi **odgovornost** za djelovanje i sveukupni razvitak, pa je njegovo aktivno uključivanje u procese planiranja i izrada strategije nezaobilazno.
2. Briga o ruralnim, prirodnim područjima podrazumijeva i **skrb o lokalnom stanovništvu**, kvaliteti njihovog življenja i kulturnoj baštini.
3. Lokalno stanovništvo ima **cjelovito iskustvo** i najbolji **uvid** u razvojne mogućnosti područja, te je u tom smislu dragocjena njegova kompetencija za procjenu održivosti pojedinih planova.
4. Na koncu, strategije koje će se donijeti i razvitak koji će za njima uslijediti, utjecat će u prvom redu upravo na budućnost lokalnog stanovništva.

Zbog svih ovih razloga i motivaciju i kompetenciju seoskog stanovništva smatramo čvrstim argumentima za davanje ocjene o pitanjima koja stoje pred planerima i stratezima razvitka Lonjskog polja. Sukladno tome, svaka “dugoročno realna i razborita agrarna politika” (Milinković, 2000.) koja bi imala za cilj revitalizaciju hrvatskog sela među prvim načelima treba istaknuti povratak stanovništva u sela te praćenje i prihvaćanje potreba, stajališta i sredstava lokalnog stanovništva.

Specifičnost Lonjskog polja pak, kao zaštićenog područja u kategoriji parka prirode, stanovnici mogu dvojak doživjeti:

- kao prednost koja proizlazi iz obveze države da skrbi o prostoru i stanovnicima te da potiče i subvencionira njegov razvitak;
- kao nedostatak koji se očituje u ograničavanju poljoprivrednih i drugih djelatnosti radi očuvanja ekoloških i kulturnih vrijednosti i specifičnosti prostora.

Očekivano, u sretnoj ravnoteži ovih utjecaja, koja bi se ponajprije ogledala u ostvarenoj (a ne samo proklamiranoj) brizi države, nedostaci bi bili nadoknađeni i definitivno ostvareni kao prednosti. No, zbog ukupnoga gospodarskog i socijalnog stanja u državi koja ne može do kraja ostvariti proklamirane ciljeve o zaštiti i potpori, stvarnost ovih područja opterećena je i pozitivnom i negativnom percepcijom stanovnika o vlastitu položaju i budućnosti Lonjskog polja. To svakako valja imati na umu pri interpretaciji dobivenih odgovora.

MIŠLJENJA STANOVNIKA O STANJU LONJSKOG POLJA

Prednosti i nedostaci života na Lonjskom polju

Osnovni cilj pitanja o prednostima i nedostacima života na Lonjskom polju iz perspektive tamošnjih stanovnika bio je dobiti jednu uopćenu sliku o ravnoteži pozitivnih i negativnih silnica koje djeluju na lokalne žitelje. Odluka da pitanja budu otvorenog tipa, bez ponuđenih ili sugeriranih odgovora, držimo, omogućuje i vjerodostojnije hierarhiziranje prednosti i nedostataka. Sve navedene prednosti, vidljivo je u tablici 1, oslanjaju se neposredno na sačuvana prirodna bogatstva i posredno na aktivnosti koje ona omogućuju. Posebno je vrijedan nalaz da čak 41% ispitanika vrednuje prirodne resurse naglašavajući njihovu “nezagađenost”, “čistoću”, “netaknutost” i sl. te da je na drugomu mjestu među prednostima jasno percipirana i mogućnost ili perspektiva djelatnoga korištenja te prirode. Ovakav redosljed odgovora ohrabruje kao činjenica da mišljenja lokalnog stanovništva nisu u nesuglasju s proklamiranim stavovima o vrijednosti i budućem razvitku ovog prostora, pa se stoga u njihovoj provedbi i na lokalne aktere može računati kao na partnere.

	%
Nezagađena priroda (čist zrak, život u netaknutoj prirodi i sl.)	41,2
Slobodna ispaša na velikim pašnjačkim površinama (sjenokoša, mogućnost bavljenja stočarstvom...)	20,0
Seoski način života (tradicija, običaji, mir i tišina, dobri i poznati ljudi...)	10,0

Tablica 1.

Najveće prednosti života na Lonjskom polju po mišljenju ispitanika (postotci su računani za svaku prednost u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Tablica 1.
(nastavak)

Sačuvano i zaštićeno bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta	9,8
Zdrava prehrana	8,7
Plodna zemlja i mogućnost za bavljenje poljoprivredom	8,0
Mogućnost ribolova i lova	6,3
Mogućnosti za razvitak turizma	4,1
Nema prednosti	2,6
Velike i sačuvane šume	2,6
Bogatstvo voda	1,7
Sačuvana mrijestilišta i staništa	1,1
Dobar geografski smještaj	0,2

Popis nedostataka je, očekivano, raznovrsniji. Ipak, većina navedenih odgovora iz tablice 2 mogla bi se staviti pod zajednički nazivnik “loše gospodarsko-socijalne” situacije. Ispitanici u prvom redu percipiraju posljedice, a ne uzroke, pa je najveći broj njih kao nedostatak uočio “opću zapuštenost” koja se manifestira kao “neurednost”, “loš izgled” i sl. Uspoređujući ove odgovore s prednostima, može se zaključiti da su stanovnici Lonjskog polja svjesni “prirodnoga kapitala” kojim se neadekvatno raspolaže ili, drugim riječima, loše upravlja i gospodari. Istodobno, odgovori na ova dva pitanja su i putokaz u kojem smjeru bi željeli da se njihov kraj razvija: nadvladati opću zapuštenost i neorganiziranost imajući pri tome na umu da je najveća prednost prostora u sačuvanim prirodnim vrijednostima.

Tablica 2.

Najveći nedostaci života na Lonjskom polju po mišljenju ispitanika (postotci su računani za svaki nedostatak u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Opća zapuštenost (nebriga, neurednost, zaboravljenost, loš izgled naselja...)	18,2
Loša organiziranost javnog prijevoza	15,8
Nezaposlenost i loš standard	12,8
Loše gospodarenje (nebriga vlasti, nema ulaganja, nerazvijena industrija, slaba promocija, loša privatizacija...)	8,7
Problemi s prometnicama (loše, neuređene, neodržavane, neasfaltirane...)	8,5
Problemi poljoprivrede (slab plasman proizvoda, zaostajanje, poplave...)	8,5
Nedovoljna zaštita parka (ugrožene životinje, zagađenost voda, nepažnja ljudi iz gradova...)	7,6
Nedostaci vodovoda (i sve u vezi sa zdravom, pitkom vodom...)	5,2
Nepovoljna demografska struktura	5,0
Loša opskrba i opremljenost naselja (trgovina, pošta, banka, zdravstvene ustanove, veterinarske stanice...)	3,0

Općenito slaba (komunalna) infrastruktura	2,8
Nema nedostataka	2,6
Ograničenja koja proizlaze iz statusa Parka prirode (ograničenje lova i ribolova, raspolaganje šumama, bavljenje poljoprivredom...)	2,4
Nedostatak objekata/ustanova za društveni život	2,2
Loša odvodnja (kanalizacija, otpadne vode...)	1,7
Štete od svinja	1,3
Neatraktivnost seoskog načina života	0,9
Druga ograničenja (žirovanje i sl...)	0,7
Graditeljska ograničenja zbog zaštite tradicionalnih drvenih kuća	0,4

Anka Mišetić, Maja Dragun
**Mišljenja stanovnika o stanju
i razvojnim mogućnostima
Lonjskog polja**

Tablica 2.
(nastavak)

Za utvrđivanje ovih početnih pozicija s kojih valja poći u ocjenu stanja i perspektiva, iskoristit ćemo i odgovore na pitanje zbog čega je vrijedno živjeti baš ovdje. Među ponuđenim odgovorima (tablica 3) kao izrazita prednost najčešća je “mogućnost da se živi uz vodu”, što potvrđuje svezanost stanovnika s prirodnim resursima. Vrlo visoko su ocijenjene i mogućnosti za održavanje običaja i tradicije. Jedan od načina na koji bi možda takav stav vrijedilo iščitati jest “opredijeljenost za posebnost” ili svijest o identitetu koji se ostvaruje kroz više aspekata: prirodni (svijest o jedinstvenoj prirodnoj cjelini) i socijalni (vrednovanje vlastite narodne tradicije i vjerskih običaja). Sudjelovanje u Domovinskom ratu, a posebno graničarska tradicija, nisko su rangirani, najvjerojatnije zbog procjene da gubici i negativne posljedice za stanovništvo pretežu nad dobicima, pa je malo izgledno da se na njih može oslanjati razvojna mobilizacija stanovništva. Osim toga, vremenska distanca prema Domovinskom ratu prekratka je da bi ublažila negativne aspekte rata (žrtve, progonstvo, materijalna razaranja i nesigurnost), dok je pak spram graničarske tradicije preduga da bi dopuštala izravno povezivanje s dobicima.

	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Bez odgovora
Zato jer se živi uz vodu	9,1	38,6	49,0	3,3
Zato jer je moguće održati narodne običaje	9,3	39,7	47,7	3,2
Zato jer je moguće održati vjerske tradicije	9,5	41,4	46,4	3,2
Zato jer se živi od zemlje	13,2	38,4	46,0	2,4
Zato jer se živi u susjedstvu dobrih ljudi	11,1	44,3	41,4	3,3

Tablica 3.
Zbog čega je, po mišljenju ispitanika, vrijedno živjeti na Lonjskom polju (%)

Tablica 3.
(nastavak)

Zato jer je to prostor zaštićen kao prirodna i kulturna baština	15,0	45,8	37,7	1,5
Zbog sudjelovanja u Domovinskom ratu	50,5	31,0	15,6	2,8
Zato jer postoji tradicija graničara	49,2	36,9	10,8	3,0
Nešto drugo	0,4	1,5	2,6	95,4

Svakako je uočljivo da su ispitanici svjesni svoje posebnosti ne samo na prirodnom već i na kulturnom planu i da su je spremni dalje poticati te da od nje očekuju i najveće razvojne dobiti. Ovaj nalaz držimo značajnim jer je sukladan suvremenim trendovima u europskoj ruralnoj politici i strategiji. Kao potporu tome navodimo citat iz već spomenute *Strategije za ruralnu Europu*: "... stanovništvo sela i kultura svake ruralne zajednice – glazba, pjesma, ples, narodne nošnje, običaji, festivali, jezik, religija – odraz su baštine te zajednice... To krajobrazno i kulturno naslijeđe predstavlja velik dio našega kolektivnog pamćenja."⁴

To je ujedno i odgovor na "opći trend centralizacije trgovine, industrije i uprave i standardizaciji kulture". Lonjskom polju, u tom smislu, otvaraju se razvojne mogućnosti u kontekstu suvremenih strategija razvoja koje, po Župančiču, "uključuju različite planove i akcije obnove i oživljavanja ruralnih prostora, podrazumijevajući pritom određene tehnološke i ekonomske parametre napretka, ali i sve veće poštivanje njihovih povijesnih, sociokulturnih i ekoloških posebnosti."⁵

Tablica 4.
Koliko su, po mišljenju ispitanika, pojedini problemi prisutni na Lonjskom polju (%)

Prioritet djelovanja pak nalažu problemi, a oni su ocijenjeni vrlo velikima. Niti jedan ponuđeni odgovor (tablica 4) u prosjeku nije ocijenjen "neproblematičnim" (u rangu od 1 = nikakav problem do 5 = vrlo izražen problem, a srednja ocjena označuje indiferentnost stava).

	Uopće nije problem	Uglavnom nije problem	Nemam stava	Uglavnom izražen problem	Vrlo izražen problem	Srednja ocjena	Bez odgovora
Nebriga o mladima i njihovoj budućnosti	0,0	4,6	5,6	26,5	62,7	4,5	0,7
Neodržavanje i/ili neasfaltiranje starih i nedovoljna izgradnja novih prometnica	0,2	12,8	5,4	32,8	48,6	4,2	0,2
Komunalna neopremljenost (nedostatak vodovoda, kanalizacije, plina i sl.)	1,1	13,2	4,6	31,7	49,2	4,2	0,2
Manjak društvenih sadržaja (kulturni i zdravstveni objekti, škole, vrtići i sl.)	0,9	6,3	9,8	35,8	47,3	4,2	0

Propadanje kulturne baštine	0,0	10,8	10,2	35,1	43,4	4,1	0,4
Nedovoljno čuvanje specifičnosti lokalne poljoprivrede	0,7	10,2	16,1	38,0	35,1	4,0	0
Nestajanje specifičnog lokalnog načina života	0,0	9,3	17,1	39,7	33,4	4,0	0,4
Neuređenost i nedostupnost vodotokova	0,9	15,8	11,5	35,1	36,4	3,9	0,2
Zagađivanje okoliša	4,6	28,6	10,8	27,1	28,9	3,5	0
Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	1,3	23,6	28,9	30,4	15,4	3,4	0,4
Nedovoljna zaštita stanovništva (od kriminala, terorizma i sl.)	9,1	54,9	13,0	12,8	9,1	2,6	1,1

Najviše je, po mišljenju ispitanika, pogođena populacija mladih. Negativni trendovi u demografskoj strukturi prvi su znak upozorenja da ni najbolja strategija neće uspjeti jer je, najjednostavnije rečeno, neće imati tko provoditi. Demografska ravnoteža preduvjet je i, držimo, najveća zapreka za razvitak Lonjskog polja. Ovo pitanje potvrđuje da su i sami stanovnici toga svjesni i da prve konkretne poteze očekuju na tom planu.

Drugi veliki problem po njima, jest problem sveukupne infrastrukture i opremljenosti. Unatoč činjenici da je prostor Lonjskog polja geografski vrlo povoljno smješten, što se posebno očituje u (relativnoj) blizini glavnoga grada i položaju u "Središnjoj Hrvatskoj", on je u percepciji stanovnika prometno izoliran, a manjkaju mu i svi drugi potrebni sadržaji koji bi ga učinili pogodnijim za život, pa tako utjecali i na smanjenje negativnih demografskih trendova.

Tablica 4.
(nastavak)

	%
Turistički i ugostiteljski objekti	19,3
Zdravstveni objekti/ustanove	13,2
Uslužne ustanove (trgovina, banka, pošta...)	9,5
Objekti za društveni život	9,1
Komunalna infrastruktura	8,5
Sve ili većina	3,7
Ništa	3,7
Škole	2,8
Javni prijevoz	2,6
Ribarske i lovačke kuće	2,4
Vrtići, igraonice za predškolsku djecu	2,0
Bunari za stoku, hranilice za divljač	2,0
Veterinarske službe/stanice	1,3
Skloništa, poljske nastambe, čeke	1,1

Tablica 5.

Koji objekti, ustanove ili javni sadržaji najviše nedostaju Lonjskom polju (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Tablica 5.
(nastavak)

Lugarnice	0,9
Crkve	0,7
Organiziran odvoz smeća (kontejneri i sl.)	0,7
Ustanova za zaštitu prirode	0,7
Javni WC-i	0,4
Pročistači	0,2
Ustanova za plasman stoke	0,2

Premda je evidentan nedostatak objekata u komunalnoj, prometnoj i društvenoj infrastrukturi, na prvom mjestu "potrebnih objekata, ustanova i sadržaja" našli su se (tablica 5) oni za turističku namjenu. Premda smo kategoriju odgovora nazvali "turizam i ugostiteljstvo", po drugim odgovorima i stavovima vidljivo je da se zapravo radi o turizmu, s kojim računa i spominjano ugostiteljstvo i poljoprivredna proizvodnja. Napominjemo da je i ovo pitanje bilo "otvorenog tipa", ostavljajući ispitanicima da samostalno artikuliraju najvažnije potrebe. Ovakav izbor govori da su stanovnici mišljenja kako će u budućnosti turizam i ugostiteljstvo biti oslonac za razvitak Lonjskog polja, ali i njihovu osobnu opredijeljenost za te djelatnosti.

Položaj i uloga tradicionalnih djelatnosti: poljoprivrede i obrta

Nakon modernizacijskih procesa koji su socijalno, demografski, gospodarski i kulturno izmijenili selo posljednjih nekoliko desetljeća (vidi u: Štambuk, 1997.) udaljivši ga od njegove tradicionalne strukture i uloge, danas se ponovno osnažuje mišljenje kako je za ukupni razvitak, pa i opstanak presudno razvijanje ruralnih područja temeljeno na upravo tradicionalnim djelatnostima. Taj svojevrсни povratak tradiciji značio bi retradicalizaciju društva u najširem opsegu. Ovaj proces podrazumijevao bi pronalaženje optimalne kombinacije korištenja tehnološkog napretka s jedne, i tradicionalnog načina života, proizvodnje i gospodarenja, s druge strane. Za razvitak prostora kao što je Lonjsko polje, ključnu ulogu u primjeni retradicalizacije kao mogućeg razvojnog modela imale bi dvije djelatnosti: poljoprivreda i obrt afirmirajući se s jednom novom: turizmom. Takva orijentacija potvrđena je i Statutom Parka prirode kojim je on utvrđen kao ustanova koja "u okviru osnovne djelatnosti obavlja i djelatnosti:

- promicanje održivog razvitka tradicionalne poljoprivrede,
- proizvodnja, prerada i priprema mesa, mlijeka, kruha i drugih proizvoda tradicionalne poljoprivrede
- ugostiteljsko-turističku djelatnost" (Gugić, 1999.)

Retradicionalizacija sela, dakle, ne predstavlja “korak ili više unatrag” i vraćanje razvitka na pozicije predmodernih društava, već se ostvaruje kroz drugačije vrednovanje ruralnog prostora i tradicionalnih djelatnosti. Prva prepreka za revitalizaciju poljoprivrede na Lonjskom polju, koja se daje iščitati iz tablice 6 jesu “skupa ulaganja u poljoprivredu” koja više od 2/3 ispitanika drži izrazitim problemom. Iz iste tablice vidljivo je visoko rangiran i problem loše organizacije za plasman proizvoda.

	Uopće ne	Donékle	Izrazito	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Skupa ulaganja u proizvodnju	2,2	14,1	70,7	6,7	6,3
Neorganizirana prodaja i nesređeno tržište	3,0	14,3	69,0	7,2	6,5
Udaljenost od tržnica	13,0	23,9	51,4	5,2	6,5
Nema tko raditi	15,4	29,9	44,9	3,5	6,3
Slaba opremljenost strojevima	12,1	36,9	37,7	6,7	6,5
Mali posjedi, rasparceliranost	19,1	35,4	26,9	11,3	7,4
Nedostaju stručnjaci	21,9	44,0	21,5	6,3	6,3
Visoki porezi	37,3	20,4	20,4	15,2	6,7
Nepovoljni prirodni uvjeti	56,0	26,9	5,4	5,0	6,7

Tablica 6.

Koji su, po mišljenju ispitanika, najveći problemi poljoprivrede na Lonjskom polju (%)

Ostali problemi također su naglašeni, ali držimo da bi rješavanje ovih dvaju značajno utjecalo na povoljan rasplet ostalih. Ispitanici ocjenjuju da postoje preduvjeti ali i potreba za proizvodnjom “zdrave hrane”.⁶ Takva stajališta bliska su suvremenim razmišljanjima o odnosu perifernih ili ruralnih prostora spram globalnog tržišta i njihovim izgledima u odnosima ponude razmjene i potražnje, o kojima je pisao Lay: “Proizvodnja zdrave hrane pretpostavlja organsku poljoprivredu, a ona je pak, po logici stvari, moguća samo na periferijama. Sličan je slučaj s ekoturizmom, turizmom prijateljskim prema okolišu, te s agroturizmom. Oni resursi koje nudi periferija, a to je i sačuvana priroda i kulturna baština, temelj su novih oblika turizma.”⁷ Temeljem iskustava u ovom, ali i drugim istraživanjima perifernih i ruralnih sredina (Lika, tzv. “područja od posebne državne skrbi” i sl.) uočavamo tendenciju da je lokalno stanovništvo tih područja skloni, u očekivanjima, razvojno se “osloniti” na državne subvencije i potpore. U tom smislu mogućnost da se “periferija pojavi na tržištu”, o kojoj govori Lay, daje ruralnim sredinama, pa i posebno zaštićenima, novu i

“zdraviju” perspektivu te ostavlja nadu da će, nakon prvih koraka oslonjenih na državnu pomoć, ova područja jednom biti sposobna za samostalan razvitak.

Slično kao poljoprivredu, i obrt bi kao tradicionalnu djelatnost trebalo vezati uz turističku djelatnost. U tablici 7 prikazani su odgovori na otvoreno pitanje o postojanju/preživljavanju nekih lokalnih zanata na Lonjskom polju. Prije nego što se upustimo u pregled navedenih, ne možemo ne upozoriti na visok položaj odgovora “niti jedan”. Među 14,6% ispitanika koji su tako odgovorili nisu ušli ispitanici koji se uopće nisu izjasnili (“bez odgovora” ili “ne znam”). Popis još uvijek “živih” lokalnih zanata kojih su se stanovnici za vrijeme anketiranja prisjetili raznovrstan je i svjedoči o bogatstvu (mogućih) djelatnosti koje bi našle uporište u lokalnoj tradiciji. Slijedeći preporuke *Strategije za ruralnu Europu* da “oživljavanje i jačanje seoskoga gospodarstva mora koristiti suvremene trendove i udružiti ih s baštinjenim izvorima, kulturama i vještinama”⁸ ovaj popis zanata može biti dragocjena polazna točka za razmišljanje o poticanju nekih djelatnosti.

Tablica 7.
Koji stari lokalni zanati još
žive na Lonjskom polju

	%
Drvodjelac, stolar	16,1
Niti jedan	14,6
Kovač	8,9
Bačvar	2,2
Graditelj drvenih kuća	1,5
Pletač mreža	1,1
Tkalac	1,1
Košaraš	0,9
Krovopokrivač slamom	0,9
Kožar	0,9
Postolar, opančar	0,9
Sepetar	0,7
Bravar	0,7
Izrađivač narodnih nošnji	0,7
Tesar	0,4
Kolar	0,4
Graditelj drvenih čamaca	0,2
Pčelar	0,2

Odnos spram Parka prirode

Uspješnost provedbe neke razvojne strategije i vjerojatnost za njezin uspjeh najčešće ovise o dobroj suradnji i koordinaciji više zainteresiranih aktera. U slučaju Lonjskog polja, kojim kao zaštićenom prirodnom i kulturnom cjelinom, sukladno zakonskim obvezama upravlja posebna ustanova, suradnja institucija i stanovništva znači usklađivanje posebnih interesa i mogućnosti. Svaki akter procjenjuje poteze i uspješnost drugoga s kojim je neizbježno povezan dijeleći isti prostor i sudbinu. Sukladno tome kako stanovnici procjenjuju rad i ulogu ustanove Parka prirode, može se očekivati i njihova spremnost za suradnju i zajedničke aktivnosti, a poznavanje njihovih želja, stajališta i mogućnosti preduvjet je za uspješno planiranje i provođenje razvojne strategije. U tom smislu značajan je i nalaz, prikazan u tablici 8, koji pokazuje da je čak 68,1% od svih ispitanih zamjerilo gospodarenju/upravljanju Parkom “nebrigu, nepažnju, loše održavanje”. Može se pretpostaviti kako su ovakvi odgovori najvjerojatnije posljedica većih ili naprosto drugačijih očekivanja stanovnika, što i nije čudno ako je samo 27,5% ispitanika izjavilo da je bilo (ili jest) dovoljno informirano o pripremama za proglašenje Parka prirode. Ovakvi odgovori također mogu ukazivati na diskrepanciju u rangu prioriteta i uopće mišljenja o tome što bi Park prirode trebao biti i što su njegove primarne funkcije.

	%
Nebriga, nepažnja, loše održavanje	68,1
Nedovoljno poznato široj javnosti	40,1
Prirodne atrakcije nedovoljno istaknute, slabo označene	25,6
Vodi se više računa o životinjama i biljkama nego o stanovnicima	14,8
Čuvanje graditeljske baštine na štetu poboljšanja životnog standarda	12,4
Nešto drugo	6,6

Tablica 8.

Što ispitanicima posebno smeta u gospodarenju/upravljanju Lonjskim poljem (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Jesam, dovoljno	27,5
Jesam, nedovoljno	35,4
Nisam	36,0
Bez odgovora	1,1
Ukupno	100,0

Tablica 9.

Jesu li ispitanici bili informirani o pripremama za proglašenje Parka prirode Lonjsko polje

Ne ulazeći u problematiku zaštite prirodnih bogatstva i raznovrsnosti Lonjskog polja, čini se da stanovništvo još uvijek ne osjeća nikakve efekte “posebnosti” koja im je i institucionalno priznata. U tom smislu valja zajedno čitati odgovore u tablici 10 i 11.

Tablica 10.
Utjecaj Parka prirode na svakodnevni život ispitanika

	%
Olakšava život	11,9
Otežava život	6,1
Ne utječe bitno	81,1
Bez odgovora	0,9
Ukupno	100,0

Tablica 11.
Je li proglašenje Parka prirode 1990. godine potaknulo (%)

	Uopće nije potaknulo	Djelomično je potaknulo	Izrazito je potaknulo	Nemam mišljenje	Bez odgovora	Djelomično + izrazito potaknulo
Poboljšanje komunalnog standarda	67,9	21,7	2,6	6,7	1,1	24,3
Bogatiji kulturni i društveni život	71,8	19,1	0,4	7,2	1,5	19,5
Poboljšanje prometne infrastrukture	74,4	16,7	1,5	6,5	0,9	18,2
Porast cijena kuća i građevinskog zemljišta	70,3	13,4	2,0	13,0	1,3	15,4
Gradnju vikendica	72,7	13,9	1,1	11,3	1,1	15,0
Doseljavanje stanovnika	70,5	12,8	2,2	11,5	3,0	15,0
Usporavanje procesa iseljavanja stanovnika	73,5	11,3	1,3	12,4	1,5	12,6
Otvaranje novih radnih mjesta	80,3	11,9	0,2	6,5	1,1	12,1
Porast cijene poljoprivrednog zemljišta	72,9	11,1	0,9	13,9	1,3	12,0
Proširenje tržišta za poljoprivredne i zanatske proizvode	79,0	10,6	0,9	8,2	1,3	11,5
Zaradu od iznajmljivanja soba	79,2	8,0	0,2	11,5	1,1	8,2

Sudeći po odgovorima, ispitanici vide (uglavnom) djelomične pozitivne rezultate na području komunalne infrastrukture i društvenog života, dok se neki značajniji razvojni pomaci koji bi izravno utjecali na životni standard gotovo i ne primjećuju. “Otvaranje radnih mjesta”, “for-

miranje tržišta poljoprivrednih proizvoda”, “zarada” i slične dobiti koje stanovnici očekuju prednjače na popisu pozitivnih posljedica koje proglašenje Parka prirode “uopće nije potaknulo”.

Ovi podatci govore da je u dosadašnjem radu Parka prirode došlo do nekih ulaganja u infrastrukturu koja, međutim, nisu bila dovoljan poticaj za značajniji razvojni zamah. Posredno možemo zaključiti i da nije riječ samo o “subjektivnoj procjeni” lokalnog stanovništva. Izostanak “doseljavanja novih stanovnika” i “porast cijene zemljišta” indikatori su koji pokazuju da niti “objektivno” još nije porasla tzv. privlačna moć prostora.

MIŠLJENJA STANOVNIKA O RAZVOJNIM PERSPEKTIVAMA LONJSKOG POLJA

Očekivanja od Parka prirode

Rezimirajući dosadašnje posljedice koje je za domaće stanovništvo imalo proglašenje Parka prirode (tablica 12), ispitanici su iskazali “umjereni optimizam” koji se naslućuje iz procjene “mogućnosti gospodarskog razvitka i zapošljavanja” te najčešćeg negiranja mogućnosti “loših” posljedica. Sami odgovori i njihovi rangovi govore u prilog percepcije dobrih razvojnih perspektiva, no vrlo male frekvencije odgovora navode nas na oprez pri zaključivanju. Ova suzdržanost u davanju ocjene vjerojatno je prisutna zbog toga što se još nisu pokazali svi efekti proglašenja, već se oni tek naslućuju. Drugim riječima, mogućnosti su još otvorene, sudbina “neizvjesna”, a ocjena će biti konačna kad se proklamirani ciljevi počnu ostvarivati. Za početak odgovore možemo interpretirati kao “dobru vjeru” lokalnog stanovništva i pozitivna očekivanja. Bojazan je prisutna zbog ograničavanja pojedinih aktivnosti, no ona se može (a nadamo se i hoće) “poništiti” ili nadoknadi u konačnoj bilanci pozitivnih i negativnih posljedica.

Tablica 12.

Koje su, po mišljenju ispitanika, dobre a koje loše posljedice proglašenja Parka prirode za domaće stanovništvo (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Dobre	%	Loše	%
Mogućnosti gospodarskog razvitka i zapošljavanja	13,5	Ništa loše	10,4
Mogućnosti razvitka turizma	9,8	Ograničavanje aktivnosti domaćeg stanovništva (ispaša, ribolov i sl.)	8,2
Zaštita i očuvanje prirodne i kulturne baštine	7,6	Graditeljska ograničenja zbog zaštite graditeljske baštine	2,4
Razvitak poljoprivrede	7,2	Ostala ograničenja	2,4
Promocija ovoga kraja	4,0		
Ništa dobro	0,7		

Kriteriji i prioriteti

Svi navedeni kriteriji za izbor modela razvitka pojedinih djelatnosti na Lonjskom polju poželjni su i važni i namjera nam nije bila dovoditi ih u pitanje, već ih rangirati po važnosti koju im, na temelju svoga iskustva i potreba, pripisuju lokalni stanovnici. I ovdje se potvrdilo da nasušnu potrebu za (minimalnom) egzistencijalnom sigurnošću (mogućnost za rad) prati i svijest o važnosti ekološke prihvatljivosti i "čistoće" djelatnosti koje će se obavljati na Lonjskom polju. Možemo pretpostaviti da ovakva stajališta jamče spremnost stanovnika i na neke "ustupke" koje u gospodarskom razvitku moraju učiniti da bi se očuvala kvaliteta i raznolikost prirode u kojoj žive te da će se u tom smislu amortizirati i nezadovoljstvo ograničenjima o kojima je bila riječ u prethodnom poglavlju. To objašnjava i nalaz da je "dobra zarada" niže rangirana od potrebe za očuvanjem prirodne i tradicijske baštine (tablica 13).

Tablica 13.
Koji bi, prema mišljenju ispitanika, trebali biti najvažniji razlozi za izbor razvoja pojedinih djelatnosti na Lonjskom polju (postotci za svaki odgovor računani su u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Mogućnost zapošljavanja domaće radne snage	55,5
Ekološka prihvatljivost i "čistoća" djelatnosti	40,8
Iskustvo stanovnika u tradicionalnim djelatnostima	33,0
Zainteresiranost mladih za dotičnu djelatnost	27,0
Dobra zarada	24,1
Zainteresiranost poduzetnika i mogućih ulagača za djelatnost	12,4
Privlačenje novih stanovnika	10,2
Nešto drugo	2,0

Ova načelna opredjeljenja testirali smo i pitanjima o konkretnim potezima usmjerenim na razvitak Lonjskog polja. Prva tri mjesta u tablici 15 s epitetom najvažnijih potvrđuju dvije pretpostavke. Prvo, da je riječ o području čije socijalno i gospodarsko stanje zahtijeva intervenciju "odozgo", koja postaje "nužan uvjet" za pokretanje razvitka. To i nije neka novina, pa ni specifičnost u odnosu na druga ruralna područja, premda su ograničenja (demografska, gospodarska i sl.) potencirana.

Drugo, potvrđuje se povjerenje i opredjeljenje za razvitak poljoprivrede i turizma.

I u odgovorima na ovo pitanje iskrsava problem opremljenosti komunalnom infrastrukturom u čemu se također računa na pomoć "odozgo", pa je neizbježan opći dojam o bespomoćnosti lokalnog stanovništva da samostalno svlada bilo koju razvojnu prepreku. Relativno mala zainteresiranost za povećanje broja osnovnih škola vjero-

jatno je samo posljedica nepovoljne demografske strukture. Stoga bi intervencija u demografsku strukturu, kao veći priljev stanovništva, bez kojeg je uostalom i teško zamisliti daljnji razvitak, na listi prioriteta pomaknula i ovaj za sada “učahureni” problem.

Tablica 14.
Što ispitanici smatraju važnim za daljnji razvitak Lonjskog polja (%)

	Sasvim nevažno	Uglavnom nevažno	Nemam stava	Uglavnom važno	Osobito važno	Srednja ocjena	Bez odgovora
Veća državna potpora poljoprivredi	1,3	0,4	4,3	19,5	72,9	4,6	1,5
Veća potpora razvitku turističke ponude seljačkih gospodarstava	1,5	0,7	5,9	20,6	70,3	4,6	1,1
Poticanje ukupnog turističkog razvitka kraja	1,3	0,9	5,0	20,0	71,8	4,6	1,1
Izgradnja kanalizacije ili nekog drugog sustava odvodnje	1,1	2,2	2,8	31,2	61,2	4,5	1,5
Bolje prometnice	2,0	2,6	2,8	36,7	54,7	4,4	1,3
Bolji javni prijevoz (veze s okolnim selima i gradovima)	4,1	3,7	3,5	39,0	48,6	4,3	1,1
Zaštita graditeljske baštine	2,8	2,4	8,9	43,0	40,6	4,2	2,4
Omogućivanje stanovnicima što bolje korištenje voda	1,7	2,8	12,1	34,7	46,9	4,2	1,7
Poštivanje karakteristika lokalnog načina izgradnje u gradnji novih kuća i gospodarskih objekata	3,7	6,7	16,3	39,5	31,0	3,9	2,8
Izgradnja vodovoda	6,1	12,6	7,6	31,5	40,8	3,9	1,5
Veći broj ambulanta primarne zdravstvene zaštite	7,2	10,6	5,6	40,8	34,3	3,9	1,5
Osiguranje kvalitetnije struje	5,6	13,9	15,2	34,7	29,1	3,7	1,5
Razvoj trgovine i usluga	9,1	13,4	9,3	50,3	16,7	3,5	1,1
Veći broj osnovnih škola	10,2	31,0	13,9	28,2	15,2	3,1	1,5

Poželjne/perspektivne djelatnosti

Najpoželjnije su, po mišljenju ispitanika, tradicionalne djelatnosti i turizam. To su i djelatnosti u kojima stanovnici mogu vidjeti i osobnu perspektivu. Ovaj odgovor ne otkriva ništa novo. Ipak, za ovu priliku držimo korisnijim posvetiti se niže rangiranim odgovorima. U toj skupini našle su se i neke djelatnosti čije bi uvrštavanje u “poželjne” svakako zaslužilo barem razmatranje.

Anka Mišetić, Maja Dragun
**Mišljenja stanovnika o stanju
i razvojnim mogućnostima
Lonjskog polja**

Tablica 15.
Kakva razvojna perspektiva za
sljedeće djelatnosti postoji na
Lonjskom polju (%)

	Nikakva	Dobra	Iznimna	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Stočarstvo	5,9	32,8	57,0	4,1	0,2
Turizam	6,1	38,0	49,9	5,4	0,6
Ribarstvo	7,4	37,1	49,0	5,9	0,7
Ratarstvo	12,4	39,0	43,4	4,8	0,4
Ugostiteljstvo	11,3	41,6	39,0	7,2	0,9
Vrtlarstvo, voćarstvo	22,3	36,7	35,4	4,8	0,9
Riječni prijevoz	31,0	35,6	19,3	13,4	0,7
Sport	21,0	43,6	18,2	16,5	0,7
Trgovina	18,4	55,3	16,5	9,1	0,7
Promet	29,1	43,8	13,2	13,2	0,7
Uslužne djelatnosti	25,8	47,3	13,2	12,4	1,3
Zanatstvo	33,4	39,9	12,1	13,7	0,9
Kultura	27,1	41,4	11,1	19,7	0,7
Zdravstvo	33,2	38,2	8,2	19,5	0,9
Naobrazba, znanost	30,2	40,3	6,1	22,3	1,1
Industrija	63,1	18,9	1,7	15,4	0,9

U razvojnoj strategiji Lonjskog polja nema argumenata koji bi priječili poticanje sporta, kulture, obrazovanja ili zdravstva. Naprotiv, držimo da je raznovrsnost djelatnosti koje neće biti u sukobu s naglašenim očuvanjem prirodne i kulturne posebnosti – poželjna. Činjenica da su ove djelatnosti, ipak, na začelju popisa poželjnih, upozoruje da bi bilo korisno proširiti komunikaciju sa stanovništvom u smislu rasprave i razmatranja prijedloga različitih poželjnih modela razvitka, koji bi mogli komplementarno funkcionirati uz tradicionalne djelatnosti i osigurati “dodatne” izvore zarade ili “dodatna” radna mjesta. U tom smislu jedna od preporuka iz *Strategije za ruralnu Europu* kaže: “Poljoprivrednike, osobito one s manjim imanjem, koji možda ne mogu živjeti samo od poljoprivrede, trebalo bi poticati i pomagati im da ostvaruju dohodak baveći se različitim aktivnostima na gospodarstvu i/ili izvan njega” (str. 8). Pišući o procesu rekonstrukcije seoskog socijalnog sustava i Štambuk uočava potrebu za što raznovrsnijom kombinacijom djelatnosti: “S obiteljskom poljoprivredom kombinira se lepeza različitih izvora prihoda, pa je klasični primjer kombinacije u liku seljaka-radnika danas us-

tupio mjesto vrlo raznovrsnoj kombinaciji poljoprivrede i nepoljoprivrede u djelatnom i financijskom smislu.” Stoga smatramo da bi se mnoge od navedenih djelatnosti mogle pojaviti kao poželjne u optici stanovnika Lonjskog polja ako bi bile dobro osmišljene i prezentirane. U njima bi se, napose, mogle pronaći mlađe generacije (školovane za razna nepoljoprivredna zanimanja) koje su važne i sa stajališta tzv. demografske obnove.

RAZVOJNE ASPIRACIJE STANOVNIKA LONJSKOG POLJA

Naglasili smo da projekti koji se ne oslanjaju na domaće stanovništvo, koji nemaju njihovu potporu, redovito, ne uspijevaju.⁹ Zato jest jedno od osnovnih načela razvitka ruralnog prostora traženje i uvažavanje mišljenja i poticanje inicijativnosti domaćeg stanovništva. Svaki zahvat ondje neposredno se njih tiče, i onda kad se radi o ponašanju koje, u najširem smislu, remeti njihov život i onda kada na nj pozitivno utječe, kad im poboljšava kvalitetu života.

Procjena “isplativosti” pojedinih djelatnosti

Prvo pitanje kojim smo željeli steći uvid u razvojne aspiracije ispitanika bilo je “Kad biste imali dovoljno novaca, u što biste ga najradije uložili?” (tablica 1). Dobiveni odgovori na ovo pitanje sukladni su s hrvatskom strategijom razvitka ruralnog turizma kao i s europskim i svjetskim trendovima, a mogli bi se podijeliti u tri grupe:

Prva bi se odnosila na primarne djelatnosti u najširem smislu: uključuje poljoprivredu, stočarstvo, ribolov. Druga bi se odnosila na turističke djelatnosti i u nju bi spadali seoski turizam, lov i lovišta, sportski objekti. Treća grupa odnosi se na poboljšanje životnih uvjeta i infrastrukture.

Indikativno je da vrlo mali broj ispitanika ne bi ulagao na Lonjskom polju.

	%
Seoski turizam	31,5
Stočarstvo	10,2
Ulaganje u zaštitu i poboljšanje životnih uvjeta	10,2
Poljoprivreda	8,5
Ne bih uložio novac na Lonjskom polju	4,6
Ribolov	3,7
Lov i lovišta	0,9
Sportski objekti	0,7
Pčelarstvo	0,4

Tablica 16.

Kada biste imali dovoljno novaca, u što biste ga najradije uložili na Lonjskom polju (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Iz tablice je vidljivo da stanovnici percipiraju turizam kao najisplativiju granu ulaganja. No, na popisu su i turizmu komplementarne djelatnosti: lov, ribolov i sportske aktivnosti, pa te "postotke" možemo, uvjetno, pribrojiti interesu koji vlada za seoski turizam.

Očekivano, stočarstvo je na drugom mjestu, a visok rang odgovora "zaštita i poboljšanje životnih uvjeta" (10,2%) može se tumačiti dvojako - kao poboljšanje uvjeta života domicilnog stanovništva i također kao nužna pretpostavka turističkog razvoja.

Odlazak ili ostanak

Provjeravajući aspiracije stanovnika vezane uz mjesto stanovanja postavili smo pitanje: "Planiraju li stanovnici Lonjskog polja u skoroj budućnosti promijeniti mjesto stanovanja?" (tablica 2). Najveći broj ispitanika želi ostati na Lonjskom polju (88,3%), ali iz toga se, nažalost, ne može zaključivati o (dobroj) perspektivi života na Lonjskom polju. Skloniji smo takve odgovore tumačiti zbiljskom nemogućnošću da se "negdje ode".

Tablica 17.
Planiraju li u skoroj budućnosti
promijeniti mjesto stanovanja

	%
U drugo naselje na području Županije	3,5
U neki drugi dio Hrvatske	2,4
U inozemstvo	0,9
Namjerava se preseliti ali još ne zna kamo	2,6
Ne namjerava se preseliti	88,3
Došao je privremeno i odselit će se čim bude mogao	1,1
Došao je privremeno ali će ostati	0,7
Bez odgovora	0,7

Većina potencijalnih iseljenika ipak ne bi otišla daleko, tek do drugog naselja u županiji (3,5%). Odgovor "Namjerava se preseliti ali ne zna kamo" potvrđuje da ne postoji realan plan odlaska, već samo želja za odlaskom. Taj odgovor prvi je indikator nezadovoljstva životom na Lonjskom polju.

Odgovori: "Došao sam privremeno ali mislim ostati" i "Došao sam privremeno i odselit ću se čim budem mogao" pojavljuju se također rijetko. Ipak upozoravamo na razliku koja postoji u "korist" odlaska i tih privremeno doseljenih.

Sklonost životu na selu

Hipotetskim pitanjem “Gdje bi ispitanici radije živjeli kad bi mogli birati?” (tablica 3) i ponuđenim izborom provjerali smo sklonost ispitanika prema seoskom, odnosno gradskom životu.

	%
U gradu	5,9
Na selu	89,8
Nisam siguran	3,2
Bez odgovora	1,1

Tablica 18.

Gdje bi ispitanici radije živjeli kad bi mogli birati

Odgovori su neupitno na strani sela i seoskog načina života. Čak 90% ispitanika izabralo bi selo.

Odlazak ili ostanak djece ispitanika

Pitanje “Misle li ispitanici da će njihova djeca ostati ovdje živjeti ili će se odseliti?” (tablica 4) više posredno otkriva mišljenje ispitanika o perspektivi života na Lonjskom polju nego što neposredno govori o namjerama (sadašnje) djece. U tom smislu i predviđanja roditelja uokviruju lošu sliku stanja.

	%
Mislim da će ostati	22,1
Mislim da će se odseliti	14,1
Već se je jedno ili više djece odselilo	23,6
Ne znam, ne mogu ocijeniti	22,1
Nemam djece	15,6
Bez odgovora	2,4
Ukupno	100,0

Tablica 19.

Misle li ispitanici da će njihova djeca ostati ovdje živjeti ili će se odseliti

Na kraju, dobivene odgovore možemo sažeti u nekoliko zaključaka o razvojnim aspiracijama stanovništva Lonjskog polja:

1. Većina stanovništva najisplativijim smatra ulaganje u ruralni turizam, nakon toga u poljoprivredne djelatnosti i na koncu u infrastrukturu;
2. Stanovništvo je vezano uz kraj u kojem živi, i ne želi se iz njega seliti;
3. Stanovništvo je uglavnom vezano uz poljoprivrednu djelatnost, vjerno je seoskom načinu života te ne pokazuje sklonost prema životu u gradu;
4. Perspektive da djeca ispitanika ostanu u kraju (ili se onamo vrate) veoma su male.

ZAKLJUČCI

Respektirajući stajalište o potrebi uključivanja svih relevantnih aktera na projektu održivog razvitka prostora kao što je Lonjsko polje, nastojali smo što preciznije dobiti mišljenja lokalnog stanovništva o stanju ovog područja i problemima s kojima se odmah valja suočiti. Da bismo izbjegli eventualne sugestije i uopćavanja neka pitanja ostavili smo otvorenima. Odgovori su pokazali čitav spektar problema s kojima se stanovništvo Lonjskog polja suočava kao i očekivanja koja imaju od novoustanovljenog Parka prirode.

1. Ono što smatramo najvrednijom spoznajom i jamcem dobrih početnih uvjeta jest podudarnost, istovjetnost u postavljanju osnovnih razvojnih ciljeva, zbog čega se može realno očekivati “partnerski” odnos između stanovništva i institucije Parka. Ovaj “početni kapital” koji se očituje kroz svijest o vrijednosti prirodnog prostora i potrebi njegove zaštite i očuvanja, te svijest o vrijednosti i potrebi za očuvanjem tradicijske kulture valjalo bi stoga što prije “učvrstiti” konkretnim projektima.
2. Prvi veći propust koji smo uočili jest loša “komunikacija” sa stanovništvom i nedovoljna informiranost, što je uvijek potencijalna opasnost za nerazumijevanje i “pogrešno interpretiranje” poteza. Na tom planu, svakako bi trebalo više raditi. Dosadašnja aktivnost ustanove Parka prirode percipirana je od lokalnih žitelja kao vrlo ograničena i bez značajnijeg utjecaja, premda su neki pomaci uočeni na području poboljšanja infrastrukture.
3. Očuvanje raznolikosti prirodnih resursa koja karakterizira ovo područje svakako nije jedini aspekt života koji zaslužuje posebnu brigu. Pristup koji prihvaća lokalno stanovništvo kao jednog od ključnih aktera razvitka, svakako bi trebao voditi računa i o često malim, ali značajnim razlikama u tradiciji, potrebama i mogućnostima pojedinih mikropodručja ili seoskih zajednica, jer su oni glavni nositelji tradicijskih posebnosti.
4. Valja ponoviti da ispitanici ocjenjuju trenutačno stanje problematičnim, ali unatoč tome smatraju da su sačuvani osnovni preduvjeti (čista priroda, tradicionalna poljoprivreda) za održivi razvitak ovog prostora. Već i kroz ocjenu stanja naziru se i njihova očekivanja i procjene da bi se budućnost prostora i stanovnika, kao i dosadašnje tradicionalne djelatnosti, mogli uspješno (i s gospodarskog i s ekološkog stajališta) osloniti na turizam.
5. Kriteriji za odabir djelatnosti nedvosmisleni su i za stanovnike Lonjskog polja, a mogu se sažeti u jednostavnoj formuli: očuvanje prirodne kvalitete i raznovrsnosti

Lonjskog polja uz osiguravanje egzistencijalnih uvjeta stanovništva. Ispitanici su, može se zaključiti, uvjereni u opravdanost, mogućnost i dobru razvojnu perspektivu te kombinacije. Ono što, čini se, u percepciji stanovništva nije dovoljno izraženo i na čemu je, držimo, potrebno više inzistirati jest, uz poštivanje svih potrebnih ograničenja, i orijentacija na djelatnosti i proizvode za koje ima više tržišnog opravdanja. To bi pomoglo razvojnou "osamostaljenju" područja i umanjilo ovisnost spram "državnih financijskih intervencija".

6. Turizam, za koji se zalažu ispitanici, našao bi uporište u potvrđenoj vrijednosti i posebnosti ovog područja (Ramsarska konvencija), a umnožio bi i potrebe za tradicionalnim poljoprivrednim i obrtničkim proizvodima i uslugama. Čini se da lokalno stanovništvo drži da za njega već sada postoji minimum materijalnih pretpostavki te da je njegovo ostvarenje tek pitanje dobre organizacije. Iz ovakvih realnih, ali ipak stereotipnih odgovora ipak je uočljiva stanovita "neinventivnost", a možda i "neinformiranost". U tom smjeru držimo korisnim pokrenuti na lokalnoj razini raspravu i o nekim drugim prihvatljivim djelatnostima za koje bi se vjerojatno našlo zainteresiranih i "osposobljenih" žitelja – posebno u skupini "mlađih" ili obrazovanijih koji su do sada uglavnom napuštali Lonjsko polje. Važnost tih djelatnosti kao što su npr. zdravstvo, obrazovanje, kultura, sport itd. jest u mogućnosti "dodatnih" izvora prihoda u poljoprivrednim ili mješovitim domaćinstvima.
7. Uočena je suzdržanost u ocjenjivanju dosadašnjeg razvitka "pod kapom" ustanove Parka prirode. Čini se da su svi pozitivni aspekti još uvijek više percipirani kao "mogućnosti" nego kao svakodnevna zbilja. No, najveći broj ispitanika ipak ne vidi nikakvu "lošu posljedicu" u upravljanju Lonjskim poljem. Svakako, za davanje ocjena još je prerano.

¹ O ovim procesima kojima je bilo izloženo i hrvatsko i europsko selo, posebno nakon Drugog svjetskog rata vidi opširnije u: Župančić, 2000.

² Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije.

³ ECOVAST, Strategija za ruralnu Europu, dokument je Europskog vijeća za sela i male gradove, čija sekcija postoji i u Hrvatskoj kao nevladina organizacija.

⁴ ECOVAST, str. 9.

⁵ Župančić, 2000., str. 24.

⁶ "Nazivi za ovaj oblik poljoprivrede različiti su: na engleskom govornom području prihvaćen je naziv organsko gospodarenje, a na nje-

BILJEŠKE

mačkom biološka poljoprivreda, a taj naziv rabi se i u Hrvatskoj... Ta poljoprivreda oslanja se na plodored, recikliranje organskih materijala nastalih na farmi, tj. biljnih ostataka, i na razne nekemijske metode za kontrolu štetnika, bolesti i korova.” (Alexandra Carol Horvat: “Prilika za hrvatsko selo” u: *Okoliš, Glasilo Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uređenja*, broj 99, Zagreb, 2000.)

⁷ Lay, 1998., str. 27.

⁸ ECOVAST, str. 5.

⁹ Cernea, M. M. (ed.): *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*. Oxford, Oxford University Press, 1991., 575 str.

LITERATURA

- Cernea, M. M. (ed.), (1991.), *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*, Oxford, Oxford University Press.
- ECOVAST, (1998.), *Strategija za ruralnu Europu*, Hrvatska sekcija ECOVAST-a, Europskog vijeća za sela i male gradove, Zagreb.
- Gugić, G., (1999.), Tradicionalno pašarenje u parku prirode kao turistička atrakcija?, *Bilten parka prirode Lonjsko polje*, Jasenovac, no. 1, str. 17-20.
- Horvat, A. C., (2000.), Prilika za hrvatsko selo, *Okoliš, Glasilo Ministarstva zaštite okoliša i prostornog uređenja*, broj 101, Zagreb, str. 25-27.
- Lay, V., (1998.), Teorijske, društvene i političke neprilike s periferijom, u: Rogić, I., Štambuk, M. (ur.), *Duge sjene periferije*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, str. 13-43.
- Milinković, B., (2000.), Istraživanja sela i agrara u Hrvatskoj u vrijeme tranzicije 1990.-1999. godine, *Sociologija sela* 1/2, Zagreb, str. 169-245.
- Prostorni plan Sisačko-moslavačke županije - Konačni prijedlog plana*, (2001.), Županijski zavod za prostorno uređenje i CPA, Sisak.
- Rogić, I., Štambuk, M. (ur.), (1988.), *Duge sjene periferije*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.
- Štambuk, M., (1997.), *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*, Disertacija, Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Župančić, M., (2000.), Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela, *Sociologija sela* 1/2, Zagreb, str. 11-79.

Vladimir
LAY

ODNOS
STANOVNIŠTVA
PREMA OKOLIŠU I
PRIRODNIM RESURSIMA
LONJSKOG POLJA

UMJESTO UVODA: ČIST OKOLIŠ I PRIRODNA BAŠTINA KAO POLAZIŠTE ODRŽIVOG RAZVOJA ZAŠTIĆENIH PODRUČJA U HRVATSKOJ U 21. STOLJEĆU

U konceptualizaciji modernog razvitka 21. stoljeća vladajuća paradigma jest **koncept održivog razvoja**. Najkraće rečeno, to je razvoj koji smjera unapređenju kvalitete življenja ljudi, ali uz uvjet da se pri proizvodnji materijalnih dobara i usluga i njihovoj raspodjeli ne prelazi “nosivi kapacitet” prirodnih sustava. Dakle, održivi se razvoj brine za biofizičke temelje društvenog razvoja. Materijalni rast “pogonjen” ljudskim potrebama ali i “ropstvom konzumerizma” (papa Ivan Pavao II.), koji ugrožava prirodne osnove života, ljudsko zdravlje i živi svijet, naprosto prestaje biti razvojem i postaje nečim što svim ljudima, i bogatima i siromašnima, i bijelima i crnima, i ženama i muškarcima dugoročno može donijeti štetu, bolest i smrt.

U tom smislu priroda, okoliš i prirodna baština u cjelini postaju kriterij i uporište održivog razvoja. Na tragu toga i konceptualizacija gospodarskih djelatnosti, bilo da se radi o industriji, poljoprivredi, bilo o turizmu, traži nove, strože kriterije u odnosu prema prirodi i okolišu. To je osobito slučaj kada je riječ o djelatnostima na tzv. zaštićenim područjima kao što su parkovi prirode i nacionalni parkovi.

ODRŽIVI RAZVOJ ZAŠTIĆENIH PODRUČJA I GOSPODARSKE DJELATNOSTI

Djelatnosti koje su u žarištu u zaštićenim područjima u Hrvatskoj, a u njih spada i Lonjsko polje kao područje koje je dobilo status parka prirode, jesu poljoprivreda, i to ne bilo kakva već ekološka; stočarstvo, i to ne bilo kakvo već tradicionalno i organsko koje čuva i pospješuje bioraznost; turizam, i to ne masovni i destruktivni, već održivi turizam ili, još preciznije, eko-turizam koji se brine o prirodnoj i kulturnoj baštini. Osim toga tu su još lov i ribolov koji također mogu biti “ekološki”, obzirni i obnavljajući a ne destruktivni, te eksploatacija drveta i drugih pri-

rodnih resursa (ljekovito bilje, plodine i sl.) koji postoje na zaštićenim područjima.

Jedan od primarnih kriterija za ocjenu adekvatnosti postupaka i posljedica gospodarskih djelatnosti na zaštićenim područjima jest tip utjecaja na biološku raznolikost na tom području. Sve djelatnosti koje doprinose nestajanju staništa: onečišćenje voda, zraka i tla, unošenje neautohtonih vrsta, klimatske promjene, industrijalizirani, strojni i kemijski oblici šumarstva i poljoprivrede, štetno djeluju na bioraznolikost (Tacconi, L., 2000.).

U okviru novog koncepta "prirodnog kapitalizma" (Hawken, P., 1999.) gospodarske djelatnosti u cjelini suvremenih društava valja postupno i sustavno ustrojivati na način: a.) da doprinose očuvanju okoliša i prirode; b.) da rade na saniranju do sada učinjene štete i, što je zanimljivo; c.) da rade na sustavnom investiranju u zaštitu okoliša i prirode, odnosno na takvom uključivanju prirodnih resursa u razvoj da se ovi čuvaju ali istodobno i dohodovno kapitaliziraju.

Ako pri konceptualizaciji razvoja Lonjskog polja primijenimo spoznaje iz navedenih promišljanja, onda je nedvojbeno: a.) da bioraznolikost Lonjskog polja i njezino očuvanje treba biti stožerni kriterij za sve djelatnosti koje se tamo odvijaju ili planiraju odvijati; b.) da prirodnu i kulturnu baštinu Lonjskog polja treba čuvati, ali i iskoristiti za prihode izgradnjom infrastrukture i razvojem programa aktivnosti, ponuda posjetiteljima.

OSNOVNE FUNKCIJE ZAŠTIĆENIH PODRUČJA

Prema Svjetskoj udruzi za očuvanje prirode (IUCN) osnovne kategorije zaštićenih površina jesu: 1. strogi rezervati prirode; 2. nacionalni parkovi; 3. parkovi prirode (spomenici prirode); 4. staništa; 5. zaštićeni krajolici; zaštićene površine za upravljanje resursima. Budući da je Lonjsko polje park prirode, korisno je navesti koja je funkcija toga statusa ovog područja.

Osnovne funkcije zaštićenih područja jesu:

1. doprinose očuvanju ekoloških procesa, biološke raznolikosti i genetskih varijacija unutar vrste;
2. čuvaju ekosustave i specifična staništa raznih vrsta;
3. omogućuju znanstvena istraživanja i poduku;
4. održavaju produktivnost ekosustava i njegovu upotrebu za rekreaciju i turističke svrhe;
5. doprinose održanju ekoloških funkcija susjednih ekosustava;
6. mogu pomoći očuvanju kulturne baštine lokalnog stanovništva.

Iz sljedećih razmatranja konkretnih prirodnih resursa Lonjskog polja te problema onečišćenja i destrukcije okoliša i prirode koja se tamo pojavljuju bit će razvidno kako ove opće spoznaje o zaštićenim područjima i gospodarskim djelatnostima povezati s unapređenjem i razvojem područja Lonjskog polja.

RAZVOJNO DRAGOCJENI ELEMENTI OKOLIŠA I PRIRODNE BAŠTINE NA LONJSKOM POLJU

Područje Lonjskog polja, na kojem je u našem istraživanju anketiran 461 stanovnik u 18 sela, jedinstven je spoj kulturne i prirodne baštine. Prema nekim mišljenjima (Gugić, 2000.) ovo je posljednji “živi” primjerak jednog tipa kulturnog krajolika koji je bio rasprostranjen cijelom srednjom Europom sve do završetka 19. stoljeća. Riječ je o prostoru koji je sadržajno satkan od velikih područja nizinskih poplavnih šuma, prostranih pašnjaka, sjenokoša, starih rukavaca i dvadesetak tradicionalnih naselja s drvenim kućama. Uzgred, veći dio ovih kuća danas je zapušten, a jedan dio na očigled i propada.

Ovo poglavlje ima u žarištu pitanje odnosa lokalnog stanovništva prema okolišu i prirodnim resursima. Ocijenili smo da su okoliš i prirodna, te donekle i kulturna baština, temeljni razvojni resursi ovog područja. Dragocjeni elementi kvalitete okoliša i prirodne baštine jesu:

- a) Obilje prirode i prirodne sredine posebne kvalitete te pogodna klima;
- b) Flora - bogati travnjaci, raznovrsno poljsko cvijeće, ljekovito bilje, gljive, staro drveće, šume, vodena i podvodna flora;
- c) Fauna - divlje ali i domaće (posebno autohtone) životinje, sisavci ali isto tako - što je posebno naglašeno - ptice, i to močvarne, te žabe, ribe i druga vodena fauna;
- d) Krajolici i ambijenti - vezani uglavnom za vodu: riječni rukavci, močvare, lokve i slično - koliko su lijepi za gledanje toliko su i ugodni za boravak;
- e) Raznovrsne i “dinamične” vodene površine (promjenjive po opsegu, a pogodne za ribolov i izlete čamcem);
- f) Čist okoliš, prije svega zrak, donekle i tlo. Vode su povremeno onečišćene.
- g) Mir i tišina, obilje zvukova prirode.

Ovakvi prirodni resursi i kulturna baština bile su osnova za proglašenje Lonjskog polja parkom prirode. Park prirode je kao najveće zaštićeno močvarno područje u Hrvatskoj na popisu Ramsarske konvencije o močvarama, a nalazi se na području nizinsko-poplavnog područja Sred-

nje Posavine, između Siska i Stare Gradiške. Ova lokacija ima međunarodno značenje kao prebivalište ptica močvarica, a selo Čigoć proglašeno je europskim selom ptica roda. Sustavna briga za zaštitu okoliša i razvoj održivog načina upravljanja prirodnim resursima u ovome zaštićenom području započela je tek 1998. godine, kada je javna ustanova započela s radom.

VREDNOVANJE OKOLIŠA I PRIRODNIH RESURSA KAO TEMELJA UGODNOG ŽIVOTA I RAZVOJNIH MOGUĆNOSTI LONJSKOG POLJA

Temeljne karakteristike okoliša Lonjskog polja osnova su za procjenu naših ispitanika o ugodnom životu i glavnim prednostima života na Lonjskom polju. Bez takvog okoliša, bez lokalne prirodne i kulturne baštine, a s obzirom na pretežno nisku razinu komunalne i svake druge opremljenosti sela u ovom području – ovdje ne bi bilo niti prednosti življenja niti osjećaja kulturalnog identiteta. Prirodna i kulturna baština ekološki su i kulturalni “magnet” koji zadržava preostalo stanovništvo i privlači posjetitelje iz urbanih i ostalih sredina.

Dvije petine (41,2%) ispitanika iz 18 sela navodi da je “nezagađena priroda (čist zrak, život u netaknutoj prirodi i sl.)” najveća prednost života na Lonjskom polju. Osim ovog razloga navode se u manjoj mjeri i drugi, a od onih koji se tiču okoliša i prirode to su još : “sačuvano i zaštićeno blago životinjskog i biljnog svijeta” (9,8%); “mir i tišina” kao element u okviru seoskog života (10%); “plodna zemlja i mogućnost bavljenja poljoprivredom” (8,0%); “velike i sačuvane šume” (2,6%) te “sačuvana mrijestilišta i staništa” (1,1%). Najsazetije, ukupno dvije trećine razloga na kojima se temelji stav o prednostima života u ovim prostorima oslanja se izravno na prirodne vrijednosti ovoga kraja. I ostali razlozi (“slobodna ispaša na velikim pašnjacima” – 20,0%) oslanjaju se na prirodne resurse, ali su oni ovdje više ekonomski i gospodarstveno obilježeni.

Na pitanje “zbog čega je vrijedno živjeti na Lonjskom polju” na prvom je mjestu u kategoriji “izuzetno” odgovor koji glasi “zato jer se živi uz vodu” (49%), a zatim slijede “zato jer se živi od zemlje” (46%) i negdje u drugom planu, ali po učestalosti ipak na visokom mjestu odgovor “zato jer je to prostor zaštićen kao prirodna i kulturna baština” (38%).

Dakle, krajolik i prirodni resursi temelj su opstanka i kvalitete življenja na Lonjskom polju. I na razini opstanka (podloga za svakodnevni život gledano gospodarski), i na razini ekološki shvaćene ugone i boravišnog identiteta

kao važnih elemenata kvalitete življenja u nekom lokalnom prostoru.

Uz ovog, krajolik i okoliš se pokazuju kao temelj razvojnih mogućnosti. Na pitanje o "osobito karakterističnim naseljima, objektima i prirodnim i povijesnim znamenitostima koje bi, po mišljenju ispitanika, trebalo preporučiti posjetiteljima Lonjskog polja", što bi bila osnova za neki eko-turizam, navedeni su, glede okoliša i krajolika, odgovori: A. životinjski svijet (ptice, rodina gnijezda, ribe...) - 26,3%; B. močvarna staništa (14,8%); a manji broj sugovornika naveo je solucije "vodeni tokovi (stara Sava, Strug)", "biljni svijet (staro drveće, šume)", "park prirode u cjelini" te napokon i pojedine lokacije kao "Krapje dol", "Mlačko polje", "Mokro polje" i tako dalje.

I još: na pitanje "Što bi bilo najbolje učiniti s naseljima koja propadaju?" odgovor koji dominira jest: "obnoviti ih kao turistička naselja, za prijam i stanovanje turista" (54,9%). Dakle, cijeli ambijent kojeg su kuće smještajno stožerni dio - shvaća se kao razvojni potencijal za turizam.

Priroda, šume i polja, vodeni tijekovi, flora i fauna, s jedne strane te drvene kuće i karakteristična seoska naselja, s druge, shvaćaju se i kao razvojni potencijal kraja.

NAČIN ODNOŠENJA SPRAM OKOLIŠA I PRIRODNIH RESURSA U SVAKODNEVNOM ŽIVOTU LOKALNOG STANOVNIŠTVA

U postojećoj situaciji, koju karakterizira posvemašnja zapuštenost naselja i kuća, ekonomsko siromaštvo stanovništva i općina na području Lonjskog polja, nizak stupanj zaposlenosti i odsutnost suvremenih i unosnih oblika gospodarskih aktivnosti, stanovništvo se oslanja na vjekovno poznate, tradicionalne oblike proizvodnje hrane, ogrjeva i dohotka kroz poljoprivredu, stočarstvo te lov i ribolov.

Bilo nam je važno rekonstruirati način odnošenja lokalnog stanovništva spram prirodnih resursa u svakodnevnom životu, i to posve empirijski. Pri tome razlikujemo dvije osnovne grupe praksâ odnošenja spram ovih resursa: a. praksa korištenja prirodnih resursa za produktivne svrhe (proizvodnja hrane, ogrjeva i sl.) i b. praksa (nekontroliranog) odlaganja krutog otpada i ispuštanja otpadnih voda. Sljedeći podaci pokazuju rang listu odgovora prema učestalosti, s napomenom da su postotci računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika.

Vladimir Lay
**Odnos stanovništva prema
okolišu i prirodnim resursima
Lonjskog polja**

Tablica 1.
Oblici odnošenja spram
lokalnih prirodnih resursa

1. Koristi šume, drvo (za ogrjev, za prodaju)	74,2%
2. Koristi zajedničke pašnjake za ispašu	63,1%
3. Koristi sijeno za stoku	61,2%
4. Baca smeće u prirodu	53,6%
5. Koristi bunare s pojilima za stoku	41,6%
6. Koristi vodene tijekove za promet čamaca	41,6%
7. Pušta otpadne vode i baca krupno smeće u vodene tijekove	40,6%
8. Koristi životinje (lov, ribolov)	29,5%
9. Koristi biljke	21,7%

Učestalo odnošenje spram prirodnih resursa rezervirano je za sječu (privatne) šume za vlastiti ogrjev ili ogrjev za prodaju te za tradicionalno korištenje zajedničkih pašnjaka za ispašu. Zamislimo na tren svakodnevni život bez šuma i pašnjaka na Lonjskom polju! Nemoguće, bez toga ne bi bilo života a niti ove male i skromne ekonomije koja tamo sada postoji i reproducira se. Zatim tu je, od oblika i svrha odnošenja spram prirodnih resursa, i korištenje vode za stoku, korištenje vodenih tijekova za prometanje čamcima te korištenje životinja putem lova, ribolova (i krivolova!) te bilja (ljekovito bilje, jestive samonikle biljke, cvijeće i sl.).

“Drugu stranu medalje” čini “bacanje smeća u prirodu” i “puštanje otpadnih voda i bacanje krupnog smeća u vodene tijekove”. Valja uzgred napomenuti kako se zbog poplave Save jednom ili dva puta godišnje, a rjeđe i češće, cijeli slijev Lonjskog polja onečisti samom Savom koja u sebi donosi otpadne vode Zagreba. O bistrim i čistim vodama Lonjskog polja neće biti moguće govoriti dok se to makropitanje zaštite od otpadnih voda Save i lokalnih onečišćenja ne riješi. S druge strane, poplavljanje održava postojeću bogatu bioraznolikost, kao što to uostalom čine i postojeća tradicionalna poljoprivreda i stočarstvo.

Zaključno, priroda je danas za lokalno stanovništvo Lonjskog polja izvor opstanka (hrane, ogrjeva) i direktnih ili indirektnih prihoda, ali i veliko priručno smetlište.

LJUDSKE AKTIVNOSTI KOJE UGROŽAVAJU OKOLIŠ I PRIRODNE RESURSE

Aktivnosti koje ugrožavaju prirodne resurse u prvom planu jesu:

- a. Lov
- b. Onečišćenje tla i voda
- c. Krivolov
- d. Sječa šuma
- e. Ispaša

U lovu divljači sudjeluju domaći i strani lovci, najčešće talijanski. Lovišta su regulirana, pravila lova također, no sa stajališta lokalnog stanovništva u 18 sela, ovo je najučestaliji oblik ugrožavanja ambijenta, mira i flore Lonjskog polja. U tijeku je i sukob domaćeg lokalnog stanovništva, "seljaka", i lovaca, osobito u nekim selima (vidjeti dokumentaciju u upravi Parka prirode Lonjsko polje). Naime, seljaci jesu i lovci, ali nisu "ovlaštenici" na lovištima. Događa se da domaće svinje, navikle na slobodan boravak u šumama, ulaze dakako u lovišta. Lovci se žale na to. A neki slučajno ili namjerno pucaju (i povremeno ubiju) u domaće životinje. Do sada su zabilježeni slučajevi ubijanja svinja, ždrebeta, junice. U situaciji kada gospodarstva imaju 2,5 grla u prosjeku, gubitak jednoga grla je "drama". Ukratko, iz svega navedenog razumljivo je da je lov za lokalno stanovništvo na prvom mjestu destruktivnih pojava, s tim da se pod prirodnim resursima koje lov ugrožava prije svega misli na domaće životinje, a donekle i mladice šumskog pokrova.

Navedenome valja pridodati i krivolov. Pri tome se misli na načine i oblike koji nisu dozvoljeni. Sječa šuma i ispaša navedene su kao štete, ali, kao što smo vidjeli, istodobno i izravni izvori za zadovoljavanje potreba za hranom i ogrjevom te za prihodom.

Valja uzgred napomenuti da je održavanje tradicionalne poljoprivrede i ispaše (cijelo polje je bogati neograđeni pašnjak!) vrlo značajno za održavanje bogate bioraznolikosti. Konji danas slobodno trče pašnjacima, domaća stoka bez ograničenja pase na livadama, u stilu "sretnih životinja" (o kojima se često govori na Zapadu gdje iz profitnih razloga veliku većinu životinja drže u zatvorenom od rođenja do smrti).

Povijesno, pašnjaci su bili komunalni, zajednički. Danas su ili privatni ili državni. Tko danas upravlja pašnjačkim površinama? Uprava Parka prirode može državni dio prepustiti ljudima na upotrebu pod određenim uvjetima. Ali kako održati situaciju da privatno vlasništvo ne blokira stari način komunalnog korištenja pašnjaka? To tim više što svoju stoku na ove pašnjake dovode ljudi iz daljine (Varaždin, Novska i sl.). U tijeku je izrada Pravilnika o unutrašnjem ustrojstvu Parka prirode Lonjsko polje, pri čemu se iz svakog sela nastoji dobiti po jednog predstavnika kako bi se ovi problemi dogovorno rješavali.

Učestali oblik ugrožavanja prirodnih resursa odnosi se na bacanje otpada i ispuštanje otpadnih voda. Naplavine smeća u vodenim rukavcima, hrpe komunalnog smeća na mnogim mjestima, što sve djeluje vrlo ružno i ostavlja izuzetno loš dojam, uobičajena je pojava u naseljima Lonj-

skog polja. “Stvaratelji” ovog stanja lokalni su stanovnici koji do sada nisu pronašli drugi način rješavanja ovog problema i nisu ostvarili onaj stupanj ekološke svijesti koji bi ih onemogućavao da pribjegavaju takvom načinu rješavanja problema.

MOGUĆNOSTI LOKALNOG SUDJELOVANJA STANOVNIŠTVA U ZAŠTITI OKOLIŠA ZAŠTIĆENOG PODRUČJA LONJSKOG POLJA

Vidjeli smo da su “bacanje smeća u prirodu” i “puštanje otpadnih voda i bacanje krupnog smeća u vodene tijekove” redovite aktivnosti. Gotovo polovina ljudi sudjeluje u takvim radovima, i to vjerojatno po načelu “smeće tamo malo dalje, a ne u mom dvorištu”.

Postojeći sustavi zbrinjavanja otpada i odvodnje otpadnih voda (javna kanalizacija) ili su nedostatni po opsegu obuhvata ili ih uopće nema. Priroda je stoga na Lonjskom polju naprosto danas lokalno smetlište.

Prema nekim samokritičkim mišljenjima koje smo dobili na terenu, Posavci, “muži”, čekaju da im probleme riješi netko drugi, ukratko “država”. Ljudi ovoga kraja uvijek su se osjećali zapuštenima i zaboravljenima. Samoorganizacija u rješavanju problema nije česta pojava. Čini se da je tako i u pitanjima otpada. Ovo dakako nije nikakav znanstveni stav, već zapis s terena koji navodimo kao jedan od priloga razumijevanju teško uhvatljivih varijabli stanja odgovora na pitanje “zašto je stanje takvo kakvo jest?” Poticaji “odozdo” teško da mogu doći i zbog toga što je lokalna uprava razvlaštena, nema niti ovlasti niti novaca.

U adekvatnom zbrinjavanju otpada mnogo bi se već moglo učiniti bez velikih investicija, samo da se promijeni odnos lokalnih ljudi prema zbrinjavanju otpada u prirodi, da im se edukativnim i promidžbenim akcijama podigne ekološka svijest glede toga problema. No, socijalnih aktera koji bi na tome radili do sada nije bilo. Možda će uprava javne ustanove Park prirode Lonjsko polje kao novi lokalni socijalni akter, jedini postojeći uz općine Sisak i Jasenovac, te marginalno Novska i Popovača, kojima naselja Lonjskog polja pripadaju, proraditi u tom smjeru i u tom smislu.

PRIJEDLOZI ZA ODRŽIVI RAZVOJ ZAŠTIĆENOG PODRUČJA LONJSKOG POLJA

Iz navedenog odnosa spram prirodnih resursa i okoliša Lonjskog polja može se izvesti nekoliko zaključaka.

1. Priroda i okoliš su potka opstanka, kvalitete življenja, razvojnih mogućnosti te identiteta lokalnog življa na Lonjskom polju. Bez postojećih elemenata prirodne ba-

štine i relativno čistog okoliša – posebno zraka – kao i kulturne baštine, ovaj kraj ne bi imao niti razvojne šanse niti poseban i atraktivan identitet.

2. Način odnošenja prema prirodi i okolišu istodobno je i produktivan i destruktivan. Produktivni oblici očituju se u adekvatnom korištenju livada za ispašu, održavanju bioraznolikosti pomoću tradicionalne, komunalno organizirane ispaše, adekvatnom korištenju i čišćenju šuma za ogrjev, obazrivom korištenju bilja i životinja za hranu i prihod. Destruktivni oblici očituju se u bacanju krutog komunalnog otpada u prirodu, ispuštanju otpadnih voda u tokove. Osim ovoga glavnog štetnog djelovanja lokalnog stanovništva spram lokalnog okoliša, na djelu su krivolov i neke loše prakse u lovu (ubijanje domaćih životinja). Pretjerana i neadekvatna sječa šuma također donosi destruktivne posljedice.
3. U zaštitu okoliša od otpada na Lonjskom polju planirano i dugoročno valja investirati. Investicije u zaštitu okoliša u ovome su kraju izravno razvojne investicije budući da su sačuvana čista priroda i okoliš razvojni resursi cijelog kraja. U očuvanje bioraznolikosti također valja investirati u smislu uspostavljanja onih oblika poljoprivrede i korištenja šuma koji je održiv i obziran spram te iste bioraznolikosti. Ekološka proizvodnja poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda i eko-turizam kao perspektivne grane djelatnosti temeljno se generiraju i reproduciraju na bogatoj prirodi i čistom okolišu.
4. Paralelno s investiranjem u prirodnu baštinu valja investirati u kulturalnu baštinu. Ministarstvo kulture RH već desetak godina vrlo sporo radi na inventuri i valorizaciji zgrada i naselja na Lonjskom polju. Posebna pozornost je usmjerena na sela Krapje dol i Čigoč. Uzgred, njemački stručnjaci su u ljeto 2000. godine inventarizirali 550 drvenih kuća u području Lonjskog polja i nude preko njemačke vlade stručnu pomoć za njihovu hitnu obnovu. Kuće su razvrstane u tri klase. U prvoj su kategoriji arhitektonski i ambijentalno najvredniji objekti. Paralelno s tim podignute su tužbe protiv ljudi koji su stare kuće, spomenike kulture srušili, a i sami su se vlasnici – kako se podiže ukupni interes za ovo područje – počeli zanimati za mogućnosti obnove. Teškoća je u tome, kažu nam u Upravi Parka prirode Lonjsko polje, što banke ne žele davati kredite samo za obnovu ovakvih kuća već žele vidjeti gospodarske programe.

Kako god okrenemo, najuvjerljiviji pravci gospodarskog razvoja Lonjskog polja danas su u smjeru: a.) očuvanja tradicionalne poljoprivrede (koja neće donijeti mnogo posebne dobiti) te ekološke proizvodnje prehrambenih i

poljoprivrednih proizvoda; b.) razvoja ekološkog turizma koji će promicati aktivnosti vožnje biciklom, jahanje na konjima, vožnju čamcima i slično; oslanjat će se u smještaju na drvene kuće i naselja, a u prehrani na gastronomsku baštinu i lokalnu proizvodnju i specijalitete.

Ovdje valja napomenuti da na području Parka prirode Lonjsko polje ima svega dvadesetak turističkih nestandardiziranih postelja (Jasenovac, Lonja, Mužilovčica) te dvije-tri gostione (Jasenovac, Čigoč, Mužilovčica). Planovi i snovi o razvoju eko-turizma i sadašnje stanje, a posebno niz pretpostavki glede kanalizacije, opremljenosti naselja određenim sadržajima i slično, u golemom su raskoraku. Kako bilo, preostali ljudi ovoga kraja, misleći posebno na one koji nisu odviše ostarjeli i koji mogu biti nositelji aktivnosti, trebaju razvojne programe iz ekološke poljoprivrede i eko-turizma. Standardi i programi moraju biti artikulirani uz pomoć države, budući da lokalna sredina trenutačno nema socijalnih snaga za tako nešto. To pokazuje i postojeće poduzetništvo, i glede ponuđene kvalitete, i glede shvaćanja kako to ubuduće valja raditi. Isto se odnosi na investicije u zaštitu prirodne i kulturne baštine kao potku razvoja spomenutih djelatnosti u ovom razvojno zapuštenom kraju.

ZAKLJUČAK

Lonjsko polje je biser hrvatske prirodne i kulturne baštine, a u postojećem trenutku osim statusa parka prirode nema na raspolaganju niti razvijen sustav upravljanja, niti kapital kojim bi se u njegov razvoj investiralo, a ni država nema jasnu sliku što bi učinila s ovim zaštićenim područjem. Štititi ga, čuvati bioraznolikost i slično!? Da, naravno! Ali samo to neće biti dovoljno za demografski i gospodarski razvoj ovoga područja.

Dvije osnovne šanse razvoja ovog područja jesu ekološka poljoprivreda i održivi, atraktivni kopneni turizam te održiva eksploatacija prirodnih resursa, o čemu je detaljnije bilo riječi u ovome poglavlju. To je osnovni poželjni smjer razvoja. Kako je s pretpostavkama za realizaciju?

Ekološka poljoprivreda je početkom 2000. godine prvi put u Hrvatskoj dobila zakonske okvire. Donesen je Zakon o ekološkoj proizvodnji poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Provedbenih akata još nema. Razvijenog tržišta za proizvode ove vrste nema. Nema sustavnog institucionaliziranog širenja znanja o ekološkoj poljoprivredi. Nema financijskih poticaja, bilo u obliku državne subvencije, bilo u obliku povoljnih bankovnih kredita.

Održivi turizam ili eko-turizam gotovo su u povojima. Događaju se prvi stručni simpoziji na tu temu u nas

(Plitvice, prosinac 2000.), a pojedini entuzijasti, uza sve rizike ali oslanjajući se na bogatu prirodnu baštinu, organiziraju eko-turističke aktivnosti diljem Hrvatske. Posebnog zakona nema, kredita nema, standardi za odvijanje ovih djelatnosti u smislu očuvanja okoliša i prirode tek se naslućuju.

Dakle, djelatnosti koje su Lonjskom polju poželjne imaju osnovu u prirodnim i kulturalnim resursima. Istodobno društvena i ekonomska infrastruktura za odvijanje ovih djelatnosti, za investiranje u njih, nisu razvijene.

Ovo najbolje osjete i malobrojni pojedinci koji se na području Lonjskog polja pokušavaju baviti eko-turizmom i eko-poljoprivredom, odnosno nastavkom za bioraznolikost poželjne tradicionalne poljoprivrede i stočarstva.

Zaključimo, u ovome zaštićenom području koje oskudijeva ljudima, znanjima i kapitalom - država je na potezu! Ne napravi li država za Lonjsko polje indirektno ali važne te direktne adekvatne poteze u iduće dvije-tri godine, ovo će područje (i dalje) životariti i stagnirati. Bez pomoći "sa strane", bez razvijanja pravne, gospodarske i fiskalne potpore države i mjera koje su njezinoj nadležnosti, ovdje nema razvoja! Slično je i s nekim drugim zaštićenim područjima u Hrvatskoj, kao što je velebitsko područje u Lici i mnoga druga.

- Hawken, P., (1999.), *Natural Capitalism, The Next Industrial Revolution*; Earthscan, London.
- Gugić, G., (2000.), Kojim putem voditi ekoturizam u Parku prirode Lonjsko polje? Mogućnosti-opasnosti-smjernice, *Turizam*, vol. 48. br. 4.
- Lay, V., (1998.), *Održivi razvoj i obrazovanje*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Lay, V., (1994.), *Obrazovanje za održivi razvoj: prilozi konceptualizaciji ulaganja u promjenu razvojnog horizonta*, *Sociološki ogledi*, Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta.
- Tacconi, L., (2000.), *Biodiversity and Ecological Economics; Participation, Values and Resource Management*; Earthscan, London.

LITERATURA

III.

ZAKLJUČCI

Maja
ŠTAMBUK

Saša
POLJANEC-BORIĆ

SOCIJALNA UPORIŠTA
REVITALIZACIJE
LONJSKOG POLJA
– ZAKLJUČCI I
PREPORUKE

Istraživački projekt socijalne i gospodarske revitalizacije sela na Lonjskom polju trebao bi pridonijeti, za početak, *identifikaciji problema*, postavljanju *strateških ciljeva* razvojnih projekata i identifikaciji socijalnih *razvojnih aktera*.

Područje Parka prirode Lonjsko polje rijetko je naseljen kraj, s dvadesetak uglavnom malih sela, smještenih oko velikih poplavnih polja, zaštićen kao park prirode. Prometno je lako dostupan do samih granica Parka, ali je unutar područja loša prometna povezanost javnim prijevoznim sredstvima, a i ceste su loše održavane. Nalazi se blizu Zagreba i u blizini nekoliko manjih gradova: Siska, Petrinje, Kutine i Novske.

Obilježava ga nekoliko hendikepa:

1. Ljudi se pretežno bave poljoprivredom:
 - na tradicionalan (ekstenzivan) način,
 - poljoprivredni proizvođači su nedovoljno organizirani,
 - ne postoji proizvodna marka.
2. U krajevima poput istraživanog, gdje među djelatnostima kojima se stanovnici bave dominira (ekstenzivna) poljoprivreda:
 - niski su prihodi kućanstva,
 - stanovništvo je starije,
 - lošija je razina obrazovanja,
 - rijetki su pojedinci s poduzetničkim mentalitetom, vlada pasivnost,
 - mladi odlaze.
3. Većina nepoljoprivrednih radnih mjesta nalazi se izvan područja, uglavnom u industrijskim pogonima u Sisku, Kutini, Popovači; zaposlenost u udaljenim mjestima obilježava:
 - gubitak vremena na putovanje do posla i natrag,
 - povećani troškovi,
 - niske plaće (niska razina obrazovanja),

- ograničen broj radnih mjesta (zbog recesije i skromnog stupnja školovanosti tražitelja izvanpoljoprivrednog posla).
4. Ruralni turizam još nije ni izdaleka dosegao svoje mogućnosti:¹
- a. jer u Hrvatskoj još nije razvijena potražnja za “ruralnim turističkim proizvodom”, i
 - b. jer Lonjsko polje nema, zasad, niti minimalni standard nužan za tržišno eksploatiranje “rekreativnih ruralnih sadržaja”. Ove činjenice su, dakako, utemeljene u spoznaji da lokalna populacija nije u stanju sama oblikovati i proizvesti turistički proizvod.
- Imajući u vidu sve navedeno, jasno je da u oporavku Lonjskog polja valja krenuti od početka. Zbog toga je nužno ponajprije odrediti ciljeve revitalizacije.

CILJEVI REVITALIZACIJE I NJIHOVA SOCIJALNA UPORIŠTA

Koji su strateški ciljevi revitalizacije² i razvitka ovako specifičnog zaštićenog ruralnog manjeg područja?³ I što su socijalna uporišta tog zahtjevnog, dugotrajnog i skupog procesa?

a) Ciljevi

1. Optimalno *valoriziranje i očuvanje prostora*, a time i prirodnog, gospodarskog, kulturnog, naseobinskog i svakog drugog naslijeđa;
2. *Socijalno održiv razvitak* koji se temelji na konceptu svestrane afirmacije ruralnog. To je razvitak koji bi seosku socijalnu zajednicu učinio i održao sposobnom da preuzme ulogu ravnopravnog razvojnog aktera.⁴ Istodobno, to mora biti model koji ne proizvodi negativne ekološke i druge posljedice (kao što je to slučaj s konceptom intenzivnog industrijskog razvitka);
3. Stvaranje povjerenja domaćeg stanovništva u iznimnu vrijednost naslijeđenog prostora, proizvodnih praksa, materijalne i duhovne kulture, ekoloških okolnosti, povijesnih iskustava; *izgraditi pozivnu identitetsku sliku*;
4. Interpretacija svih *razvojnih mogućnosti* kraja i stvaranje povoljnijih *uvjeta razvitka*;⁵
5. Poticanje i usmjeravanje *obrazovanja* mladih i starijih;
6. Poboljšanje *drugih uvjeta* uspješnog razvitka (društveni i komunalni standard);
7. *Poticanje investicija* domaćih ljudi i vanjskih investitora, smanjivanje troškova otvaranja novih radnih mjesta.

Zbog kompleksnosti revitalizacijskog projekta razvojnog zapuštenog ruralnog prostora, a ovdje prije svega mislimo na mnoštvo aktera i uporišta koji se u takav projekt

uključuju⁶ ili se s njima računa, mnogi se takvi projekti oslanjaju na suvremeni koncept ruralne integracije (jer sve se, uostalom, integrira). Ruralna integracija podrazumijeva proces koji će ruralni kraj mrežom realnih interesa i potreba povezati s bližim i udaljenijim gradovima i ostalim ruralnim područjima. Takav pristup, nužno, nameće potrebu određenog zaokreta u načinima razmišljanja i ponašanja socijalnih razvojnih aktera: od onih na nacionalnoj razini pa sve do malih grupa na lokalnoj razini. Taj koncept ponajprije znači:

- napuštanje koncepta vatrogasnih i necjelovitih razvojnih akcija u ruralnom području, koje su išle za tim da izolirano riješe neki gorući problem;
- strateški dugoročan i cjelovit pristup ruralnom razvitku s ciljem da ga se, ako je ikako moguće, osposobi za samostalni razvitak, oslonjen uglavnom na domaće ljude, lokalne razvojne resurse i dominantna baštinjena načela i iskustva;
- kroničan manjak socijalne razvojne energije valja potražiti prije svega u iseljenom stanovništvu, ali i u drugim skupinama kojima bi život u tom kraju bio bliži njihovu sociokulturnom usmjerenju;
- bez obzira na potrebu i razumljiv razvojni zahtjev da stanovništvo Lonjskog polja sačuva najvažnije sastavnice tradicionalnog načina gospodarenja i života, nužno je omogućiti relativno brzo osuvremenjivanje svih ostalih dijelova života i zapošljavanja.⁷ Valja prepoznati sve što nije nužno očuvati u tradicionalnom obliku kao i sve novo što je moguće primijeniti bez opasnosti za očuvanje temeljnog zaštićenog fenomena. Razvitak gospodarskih djelatnosti nije moguć bez svestrane povezanosti s bližim i udaljenijim prostorima.

Zaštita prirodnog okoliša i podizanje kvalitete života stanovnika na (naseljenom) zaštićenom području neodvojive su i jednako važne sastavnice razvitka, odnosno razvojnih projekata. Zato je prijeko potrebno da se stanovništvo koje stalno živi na području Parka prirode upozna s projektima i cijevima zaštite, da se od početka uključi u poslove zaštite, da im se prizna da su upravo oni, odnosno njihovi prethodnici na tom području sačuvali glavne prirodne i gospodarske resurse Parka, i da, s pravom, očekuju određenu korist od “svoje” prirodne baštine. Istraživanjem smo utvrdili njihova konkretna očekivanja. Značenje prirodne baštine Lonjskog polja u svjetskim, europskim i nacionalnim okvirima može biti dodatni motiv za “pridobivanje” lokalnog stanovništva za sudjelovanje u aktivnostima koje im, na prvi pogled, suzuju slobodu djelovanja, jer

uvode red u ponašanju, nužan na zaštićenu području. Iskustva ruralnih razvojnih projekata pokazuju da su uspješno realizirani oni projekti koji su od samog početka uključivali lokalno stanovništvo i organizirali njihovu dobru informiranost i aktivno sudjelovanje u razvitku kraja.⁸ Druga je razina problema promjena u ponašanju domaćih ljudi, koja je nužna radi zaokreta prema razvojno zanimljivim i prostoru primjerenim projektima.

U skladu s prije navedenim pitanjima evo i odgovora na koja *socijalna razvojna uporišta* može računati revitalizacija Lonjskog polja?

STANOVNIŠTVO

Najvažniji ali i najdugoročniji zadatak unutar projekta revitalizacije i kontinuiranog razvitka kraja jest ulaganje u stanovništvo i pomoć domaćim ljudima da sudbinu uzmu u svoje ruke, u nekom prihvatljivom i motivirajućem roku. To je moguće postići školovanjem mladih, barem do razine završene srednje škole. Ostalima koji žele napredovati u postojećem poslu ili se uključiti u neki novi posao trebalo bi organizirati stručno usavršavanje putem tečajeva, predavanja, instrukcija i ostalih načina izobrazbe odraslih. Poljoprivrednike treba intenzivnije povezati s Javnom poljoprivrednom savjetodavnom službom i omogućiti im ostale izvore informiranja o novostima u poljoprivrednoj proizvodnji.

Prvi cilj ulaganja u stanovništvo jest postići stabilnu demografsku situaciju, odnosno uravnotežiti migracijsku bilancu. Bez stabilne populacije svaki je razvojni program upitan.

Najveću odgovornost za vlastiti razvitak ima domaće stanovništvo. Prvi do njih na svoj način svakako jesu odseljeni. U odnosu između onih koji su ostali u selima i odseljenih sa svim njihovim potencijalima velika je neiskorištena energija koja često manjka ruralnoj zajednici, pa su stoga odseljeni važna potpora razvojnih procesa, koje valja primjereno aktivirati i usmjeriti.⁹ Pritom se ne pretpostavlja da se oni (svi) moraju vratiti.

OBITELJ

O obitelji kao razvojnom uporištu već smo rekli da je nezabilazna upravo za djelatnosti na koje će se bez sumnje oslanjati revitalizacijski program naselja na Lonjskom polju – poljoprivredu i seoski turizam. U tim djelatnostima usamljenom pojedincu gotovo je nemoguće nešto postići. Međutim, kako se radi o obitelji koja se većinom oslanja na

(ekstenzivnu) poljoprivredu na obiteljskom gospodarstvu, a takvu se upravo želi sačuvati, nužno je u razvojnim ciljevima (i načelima) visoko postaviti zahtjev da se omogućiti nekim članovima poljoprivredne obitelji i izvanpoljoprivredni izvor prihoda. Na taj način bi se olakšalo preživljavanje obitelji, jedan broj članova bi (vrlo vjerojatno) ostao u kućanstvu, a moguće je da bi i dio izvanpoljoprivrednog prihoda bio investirano u poljoprivrednu proizvodnju.¹⁰

SEOSKA ZAJEDNICA

Selo je osnovna socijalna jedinica u mreži naselja i za mnoge stanovnike jedini dobro poznati socijalni okvir života i rada. Na Lonjskom polju ono je u prepoznatljivoj *dekompozicijskoj fazi*: opada ukupan broj stanovnika, sve manje je i seljaka, iako razmjerno prevladavaju, sve više je starijih ljudi, sve manja je aktivnost preostalog stanovništva i u temeljnoj djelatnosti, pa se zapuštaju polja, šume, pašnjaci, vodeni tijekovi, ali i neke stare sorte biljaka i domaćih životinja itd.¹¹ Ujedno, zapuštaju se i napuštaju kuće, gospodarski objekti, vrtovi pred kućama. Polako nestaju stare sorte cvijeća iz cvjetnjaka. Zaboravljaju se i ruralni zanati na kojima počiva materijalna tradicija kraja, ali i otežava njezina obnova, rekonstrukcija.¹² Organizacija života je na niskoj razini, udaljene su i osobito za stare ljude teško dostupne zdravstvene službe, općinske i županijske službe, katastar, sud. Za preostalu djecu prijevoz do škole je organiziran. Preostalo je još svega par četverogodišnjih i osmogodišnjih škola u naseljima na području Parka prirode. Djeca se odmalena uče odlasku. Škole se zatvaraju, učitelji nestaju iz naših sela, sve školske zgrade nisu našle novu razvojnu namjenu. Na Lonjskom polju živi se substandardno u svakom pogledu. I to se ne smije faksimilizirati. Budućnost ovih sela ne smije počivati na projektu čuvanja i “prodaje” bijede. Čak i ono što ostavlja dojam bijede i siromaštva, valja što prije sanirati. (Za sve akcije koje pridonose boljoj i uređenijoj slici sela nisu potrebne velike svote novca.)

Jer sela, takva kakva su danas, neće sačuvati postojeće stanovništvo, a neće ni privući druge. Pritom mislimo na sve kategorije “dolazećih” stanovnika: na stalne nove stanovnike, na povremene goste, na vlasnike sekundarnih rezidencija, odnosno stanovnika koji će ondje boraviti preko vikenda i godišnjih odmora. Poznato je da povremeno, sezonsko stanovništvo može podići socijalnu dinamiku u ruralnim područjima i pomoći stvaranju razvojne energije; oni mogu pretočiti u ruralnu sredinu poneko dobro, korisno i prihvatljivo gradsko iskustvo.

Stoga je nužno u obnovi sela:

1. odrediti *minimalni društveno-komunalni standard* koji valja uskoro dostići;
2. *organizirati život na višoj uslužnoj razini*;
3. *aktivirati lokalno stalno stanovništvo i općine, odnosno gradove*, oko ideje *razvitka na podlozi lokalnih resursa*; organizirati sastanke, uključiti lokalne radiopostaje i lokalnu TV u promicanju malih razvojnih ideja na temelju stručnih analiza;
4. *aktivirati lokalno stalno i privremeno stanovništvo na uređenju* okućnica, putova, javnih prostora sela.

GOSPODARSTVO

U vremenima kad se prestrukturira gospodarstvo jakih europskih zemalja i kad nastupa razdoblje postfordističkog načina proizvodnje, dakle prestanak dominacije golemih sustava, za očekivati je da će se i hrvatsko gospodarstvo, u kojem još uvijek dominiraju “kapaciteti” iz paleoindustrijskog razdoblja, restrukturirati prema *fleksibilnijim organizacijskim oblicima*. To znači da će neke proizvodne ili logističke dijelove poduzeća alocirati u neka druga područja koja će ondje biti poželjnija i isplativija, a moguće je da ih država financijski podrži zato što su na tragu nekih temeljnih strateških razvojnih ciljeva.¹³

Kad je u pitanju selo, poznato je da ono oskudijeva radnim mjestima izvan poljoprivrede, a osobito tzv. *ženskim radnim mjestima*, što je sigurno važan uzrok veće migracije žena iz seoskih u gradska područja i spolna neravnoteža u aktivnoj i fertilnoj kohorti, a koja je naglašeno negativnih učinaka. O tome bi u demografski recesijskoj situaciji, kakva vlada na Lonjskom polju, bilo nužno voditi računa.

U slučaju Lonjskoga polja, obrubljenog većim ili manjim gradovima u kojima postoji nekoliko industrijskih divova i kojima predstoji organizacijska i vlasnička preobrazba, za dio manjih čistih proizvodnih ili drugih djelatnosti (primjerice računovodstvenih) mogla bi se ponuditi lokacija unutar područja.

Dakako, sela bi valjalo infrastrukturno osposobiti da mogu i tehnički “podnijeti” nova radna mjesta.

POLJOPRIVREDA

U poljoprivredi Lonjskog polja prevladava samoopskrbna i ekstenzivna proizvodnja. A kako je poljoprivredno stanovništvo dominantno, tako njihov obrazac potrošnje ut-

ječće na ukupnu potrošnju i značajno usporava i usmjerava razvitak lokalne trgovačke djelatnosti. Kontinuirani dotok turista djelovao bi na stabilizaciju nešto šire i bogatije opskrbljene mreže različitih trgovina, a potaknuo bi i pripremu (ambalaža!) za prodaju lokalnih proizvoda.¹⁴

Kako dakle sve ove ciljeve i njihov socijalni kontekst organizirati u projekt? Odgovor je jasan. Projekt revitalizacije Lonjskog polja nemoguć je bez aktivnog sudjelovanja svih triju danas postojećih razina uprave u Hrvatskoj: države, županije, općine/gradova.

Zbog toga se, u nastavku, donose obrisi *razvojnog okruženja koje omogućuje revitalizaciju Lonjskog polja*.

Obilje analitičkog teksta koji prethodi ovom, sintetičkom, poglavlju studije bez sumnje upućuje na jedno: autentična socijalna uporišta revitalizacije Lonjskog polja nalaze se, u najvećoj mjeri, u *identitetskim obilježjima* lonjskopoljskog prostora, jer upravo ona omogućuju ono što na ovom prostoru kritično nedostaje, naime, *tercijarizaciju i kvartarizaciju ovog područja*

Budući da je prethodni tekst u više navrata ukazao da je aktualna – marginalna – životna situacija na Lonjskom polju kumulativni rezultat: “makro-”, “mezo-” i “mikro-” procesa koji su obilježili hrvatsko društvo u proteklih 50–60 godina, nužno je, pri definiranju uporišta revitalizacije na ovom prostoru, njihove distinktivne sadržaje “rasporediti” tako da odgovaraju prije navedenim razinama kriznih procesa koji su obilježili današnju stvarnost Lonjskog polja. Pritom valja imati na umu da: a) ova podjela prije služi u metodološke nego u teorijske svrhe (naime, organizacijom razvojnih uporišta lakše se upravlja procesom i postupcima revitalizacije) i b) ova podjela, u načelu, označuje razinu države (*makro*), regije (*mezo*) i općine/grada (*mikro*). U tom smislu će se, u nastavku, uporišta razvoja tretirati upravo s obzirom na ovdje navedene tri razine izvršne vlasti.

Krene li se od početka, tj. od države, valja reći da stvaranje nacionalne za razliku od karakterne (socijalističke) države, predstavlja *univerzalnu razvojnu priliku* naprosto stoga što, po samoj svojoj metafizičkoj odrednici, nacionalna država mora odgovarati na potrebe *svih društvenih aktera*, dok “karakterna” država mora odgovarati isključivo na potrebe “ideoloških” aktera. Budući da se u “karakternim” državama državni proračun, kao ključni instrument središnje države, oblikuje isključivo sukladno socijalnim interesima društvenih grupa koje tvore “karakter” države, jasno je da se takva država restriktivno ponaša prema društvenim grupama koje nisu “identitetski” vezane za karakter države.

Nasuprot tome nacionalna država, koja je po svojoj naravi odgovorna i za pitanja identiteta, mora zbog toga oblikovati “alokativne” mehanizme za sve vrste *socioekoloških* zajednica koje postoje na nekom nacionalnom teritoriju, kako bi: a) opravdala svoj nacionalni politički habitus, b) osigurala ravnomjernu percepciju nacionalnog političkog habitusa *na cijelom svom državnom teritoriju*, što predstavlja temeljni uvjet njezina intergeneracijskog trajanja.

U tim i takvim uvjetima koji samom svojom “metafizikom” nalažu načelo poštivanja identiteta, *socioekološke* odrednice nekog prostora predstavljaju temeljnu razvojnu prednost jer njihov “oblikovni predložak” predstavlja dio mozaika koji tvori sliku o cjelini nacionalnih resursa. U tom smislu činjenica da je Lonjsko polje *socioekološki* prostor nastao u/po rubovima močvara te da stoga dijeli resursni identitet s ostalim močvarnim područjima u Hrvatskoj (delta rijeke Neretve, Crna Mlaka, Kopački rit) predstavlja podlogu za formiranje jedinstvenog identitetskog sklopa koji traži/zahitjeva svoje mjesto kako u nacionalnoj razvojnoj strategiji tako i u shemi alokativnih obveza središnjeg državnog proračuna prema tim socioekološkim identitetskim cjelinama.

Zna li se da je osnovno identitetsko obilježje tih i takvih cjelina činjenica da se one “bitno ne razlikuju od prirodne zbiljnosti” te su, u tom smislu, “samo priroda rođena s pomoću nešto drukčijih pomagala” jasno je da financijski tijekovi proračuna središnje države pritom moraju biti usmjereni na one funkcije koje “društvena zbiljnost” ovih sredina ne može samostalno podržavati, a koje su zbog potrebe identitetskog utemeljenja i intergeneracijskog trajanja od primarnog interesa za nacionalnu državu, a to su:

- Obrazovanje
- Zdravstvo
- Sigurnost
- Zaštita
- Kultura.¹⁵

U tom smislu je suboptimalno ono što je upravo sada slučaj na Lonjskom polju: da se državna intervencija temelji isključivo na zaštiti biogenih i antropogenih faktora – dakle faune i arhitekture – kroz male proračunske transfere Ministarstva prostornog uređenja i zaštite prirode te Ministarstva kulture, a ne i na poticajima za razvoj i održavanje “socioekoloških zajednica” – dakle stanovništva – koje je svojim načinom života omogućilo stvaranje antropogenih i biogenih faktora koji se štite.

Zbog toga bi uloga države na ovom području morala biti pojačana i u ostala tri ključna elementa državnog in-

tervencionizma, i to na način da se na teritoriju “acentriranih” područja, koja su u svojoj osnovi “rubna/periferna” te posjeduju nisku “socijalnu gustoću” zbog koje u njihovim zajednicama ne postoji “stabilna snaga za mobilizaciju stanovništva na posebne oblike djelovanja” što su sociološki atributi kojima se slika “sociogram” lonjskog područja – osigura kvalitetna prisutnost: školske i zdravstvene mreže te policijske i pogranične zaštite.

Ovo posljednje postaje osobito aktualno u situaciji u kojoj se, u sjeni stvaranja Europske unije, pojačavaju aktivnosti tzv. *traffikinga*, u nas poznatijeg kao “šverca ljudima”. S obzirom na to da će ovo ponajprije tištiti Hrvatsku kao zemlju koja neposredno graniči s još uvijek nestabilnim i neuređenim područjem Bosne i Hercegovine te Srbije, dakle državama čiji će unutrašnji organizacijski problemi prebacivati “odgovornost” za nekontroliran prolaz ljudima upravo na uređeniju i stabilniju Hrvatsku, nužno je rješavanje ovog problema promatrati u svjetlu pristupa koji stimulira “ruralnu integraciju pograničnih područja”. Za vjerovati je, naime, da razvijene i komunalno opremljene ruralne sredine neće “hazardirati” svojom sudbinom kao što je to slučaj u prostorima gdje ne postoji odgovarajuća socijalna kohezija te gdje velik dio komunalnog teritorija zbog depopulacije uopće nije pod nadzorom domicilnog stanovništva – što je upravo situacija u kojoj se nalazi područje Lonjskog polja.

Želi li se, na ovome mjestu, dodatno sistematizirati uloga države na ovom području, u svjetlu već iznesenih prijedloga, jasno je da ona mora biti proaktivna, alokativna i inovativna, i to osim u zaštiti, i u razvoju. A biti proaktivan i alokativan i inovativan u razvoju znači da država mora na tim područjima početi davati ponajprije na razini *odgoja i nastave* zbog činjenice da time barem pokušava pozitivno utjecati na negativne poticaje koji mlađim naraštajima u vezi s vrijednosnim statusom lonjskog zavičaja dolaze već iz samih lonjskih obitelji. Što, pak, znači davati na razini odgoja i nastave u uvjetima mršavog središnjeg državnog proračuna? To znači odabirati alternativna i jeftinija rješenja koja, primjerice, za škole i dječje vrtiće otkupljuju napuštene drvene kuće koje se uređuju te u koje se uvodi kompjuterska tehnologija te se tako stvaraju alternativni “centri izvrsnosti” sa sinergijskim demonstracijskim efektom. Ovakav pristup školstvu vjerojatno predstavlja više organizacijsko-psihološki a manje financijski problem, ali on je nuždan da bi se u kratko vrijeme vratilo samopouzdanje lokalnim sredinama te se stvorio prostor za povratak/dolazak mlađeg stanovništva, sposobnog za prokreaciju, u ovo područje. Također, time bi se u socijalnom smi-

slu povećao broj aktivnih partnera u zaštiti, jer bi se nje osim samih zaštitara, posredno, bavile i odgojno-nastavne institucije. Nakon takvog – pozitivnog – djelovanja države lokalno partnerstvo lakše bi “uspijevalo” jer bi zaštitari u nastavi našli svog prirodnog interesnog saveznika.

Osim odgojno-nastavnog programa proaktivnih intervencija, država na ovom području mora osigurati i *primarnu zdravstvenu zaštitu* na teritorijalnom a ne numeričkom načelu, osiguravši dovoljan broj i raspoloživost liječnika i ljekarni u određenom teritorijalnom rasponu, kako je to uobičajeno i u “gusto” naseljenim područjima. Ne postoji, naime, danas mlada obitelj u Hrvatskoj, pri postojećoj razini prosvijećenosti, u čije životne aspiracije ne spada pružanje odgovarajuće zdravstvene zaštite svom potomstvu. Zbog toga je okretanje negativnih trendova koji su u socio-ekonomskom smislu prisutni na lonjskom području nemoguće prije negoli država pokaže “dobru volju” da u njihovim rješavanjima sudjeluje.

Napokon, pojačavanje elemenata *sigurnosne zaštite* znači prije svega iskazivanje senzibiliteta države za probleme područja koje pritišće sustavna depopulacija te koja su zbog toga izložena raznim vrstama nezakonitog ponašanja. U tom bi smislu država morala, uz cijelu nacionalnu granicu, poticati “komunalno graničarsko partnerstvo” senzibilizirajući lokalno stanovništvo na rastuće probleme. U tom i takvom pristupu pogranični dio Lonjskog polja bilo bi samo jedno od područja za koje bi bilo vrijedno razviti – međunarodni projekt. Time bi se lokalnom stanovništvu u pograničnim dijelovima Hrvatske (dakle i na Lonjskom polju), izgradio novi osjećaj suvremene “korisnosti” – osjećaj – koji je lokalno stanovništvo odavno izgubilo u razdoblju polustoljetne urbanizacije/industrijalizacije.

Nema nikakve sumnje u to da bi ova tri elementa vidljivog državnog interesa za ovo područje koja još nisu na djelu (ili ih barem ovo istraživanje nije registriralo) sinergijski djelovala na državnu “misiju” zaštite koja je već pod pritiskom “međunarodne” javnosti ustanovljena na ovom prostoru. Ovakvo bi ponašanje države, naime, omogućilo da se “tlak odozgo” tj. zaštita prirode i tradicijske baštine poveže i s tlakom “iz sredine”, tj. brigom države za opstanak socijalnih zajednica u zavičajima s jakim identitetom, što bi zasigurno urodilo sustavom partnerskih mreža na komunalnoj razini u kojima bi: poljoprivreda s pozitivnim organskim predznakom tvorila jednu interesnu grupu, uslužni sektor utemeljen na atraktivnoj i rekreativnoj vrijednosti lonjskog prostora drugu komplementarnu interesnu grupu, dok bi naobrazba i zaštita tvorile treći interesni par komplementaran s prethodna dva.

U tom bi okruženju proaktivne i inovativne državne intervencije sada zaštitna funkcija Parka prirode Lonjsko polje dobila novu funkciju “razvojnog partnera” koji bi koordinirao zaštitne i razvojne interese ovog prostora. Na taj način bi se redefinirala sada ograničena poslovna misija Parka prirode, čime bi se jedna isključivo zaštitna institucija preokrenula u “razvojnog agenta”.

Valja imati na umu da usvajanje razvojne funkcije Parka sugerira i povećanje same institucije Parka, jer ona se danas – poznato je – svodi na samo dva stalno zaposlena i jednog honorarnog djelatnika. Zašto, dakle, valja povećati samu instituciju Parka? Zato što teorijska analitika ovog istraživanja pokazuje da razvoj ovog prostora mora imati svog “multipraktičnog agenta” koji je sposoban razumjeti i operacionalizirati “tlak odozgo” i “tlak iz sredine”, dakle alokacije iz međunarodnog i nacionalnog okruženja, te zato što stanje na terenu sugerira da lokalne zajednice nemaju resursa za potpuno preuzimanje tog “tlaka”.

Upravo zbog toga postojeću instituciju Parka valja, po uzoru na postojeća i djelatna međunarodna iskustva, obogatiti još barem stručnjakom za razvoj poljoprivrede, stručnjakom za zbrinjavanje otpada te, napokon, osobom zaduženom za razvoj turizma.

Uporišta za ovakav prijedlog nalaze se u konkretnim nalazima provedenog istraživanja iz kojih proizlazi da poljoprivreda na Lonjskom polju mora biti utemeljena na:

- očuvanju “tradicionalnog oblika poljoprivredne proizvodnje” koju karakterizira “... arhetipski način stočarenja s miješanim krdima svinja, stadima konja, krava, gusaka i drugih vrsta ... koje više nije moguće nigdje pronaći...”;
- povećanju proizvodnje, kojem aspirira najmanje 20% anketiranih domaćinstava te koje treba uskladiti sa zaštitnim zahtjevima Parka;
- obogaćenju marketinškim konceptom dodane vrijednosti koja proizlazi iz fenomena slobodne/arhetipske ispaše, koja danas na tržištu nosi konotaciju “zdrave”, pa se prema tome i više cijeni;¹⁶
- intervenciji institucija (Parka) u situacijama gdje u određenim razdobljima, zbog smanjenja broja članova u obitelji, dolazi u pitanje upravljanje nekim imanjem koje je, primjerice, smješteno unutar važne turističke zone u parku, pa stoga ne smije izgledati zapušteno.

Nadalje, čuvanje okoliša s obzirom na nuždu brze i značajne tercijarizacije i kvartarizacije ovog područja valja utemeljiti na:

- edukaciji lokanog stanovništva i kapitalnim ulaganjima koja će omogućiti napuštanje “prakse (nekontroliranog) odlaganja krutog otpada i ispuštanja otpadnih voda”. Ovo znači da nekontrolirano odlaganje otpada zapravo predstavlja lonjski *modus vivendi*, pa će stoga trebati strpljiv rad institucija Parka da bi se taj problem riješio;
- sprečavanju i reorganiziranju nesustavnog interveniranja u okoliš kao što su: lov, krivolov, sječa šuma i ispaša.

Napokon, turizam, kao najpoželjnija razvojna orijentacija ovog prostora mora se utemeljiti na:

- razvoju atrakcija jer na prostoru Lonjskog polja još nema pravih uvjeta niti za razvoj izletničkog a kamoli stacionarnog turizma. Nedostaju, naime, kako objekti atrakcije tako i objekti rekreacije. Zbog toga je jasno da park mora poslužiti kao agent “interpretacije okoliša”, jer taj posao nadilazi domete općinskih uprava, s jedne strane dok je previše “usko profesionalan” za županijske strukture izvršne vlasti, s druge. Posao “interpretiranja okoliša” valja, s obzirom na resursnu osnovu Lonjskog polja, organizirati po modelima “putova: baštine, povijesti i prirode”, o čemu u Hrvatskoj već postoje određena iskustva kako u nevladinim udrugama tako i u sveučilišnim institucijama;
- razvoju marketinga Parka; to je posebna aktivnost koju valja razviti kako na nacionalnoj tako i na međunarodnoj razini. Pritom je cilj marketinga prije svega povećati priljev izletnika u Park kako bi se time: a) povećao autonomni prihod Parka, b) povećalo tržište za poljoprivredne proizvode Parka te za rad lokalnog ugostiteljstva. Također, cilj marketinga mora biti i senzibiliziranje međunarodne javnosti na opstanak, atraktivnosti i probleme ovog Parka, kako bi se otvorio prostor da na ovo područje dođe veći broj inozemnih “rekreativaca” i ljubitelja prirode;
- razvoju ugostiteljskih i stacionarnih kapaciteta;
- razvoju edukativnih sadržaja radi prihvatanja i organiziranja međunarodnih projekata.

S obzirom na to da, po svom sadržaju, razvojne funkcije Parka pridonose jačanju ekonomske i atraktivne moći županija u kojima se Park nalazi, jasno je da bi financiranje razvojnih funkcija Parka moralo biti na teret županija u onom proporcionalnom dijelu u kojem Park sudjeluje u teritoriju županije. U tom bi smislu sama institucija Parka bila u partnerskom odnosu kako s državom (što je opisano na prethodnim stranicama) tako i sa županijama.

Kako bi se, napokon, u cijelosti ocrtili obrisi partnerske mreže nacionalne države, koja je nužna da bi instituci-

ja Parka doista postala “razvojnim agentom” ovog područja, nužno je na ovome mjestu upozoriti i na ulogu općina i gradova u ovom kompleksnom pothvatu.

U tom smislu se uloga jedinica lokalne samouprave vidi prije svega u senzibiliziranju lokalnog pučanstva na pozitivne aktivnosti Parka, ali i u aktivnom moderiranju i kritičkom reagiranju na one aktivnosti Parka koje ambicijama nadilaze aspiracije lokalne populacije ili su pak s njom u potpunoj suprotnosti. Tako se upravo razina općina/gradova smatra stvarnim demokratskim temeljem razvojne institucije Parka, jer ona, u neposrednom dosluhu i po logici stalne političke ovisnosti o zadovoljstvu lokalnim prilikama, na najbolji način može utjecati na veličinu i intenzitet “tlaka odozgo i iz sredine” koji se u moderno doba šalje prema lokalnim sredinama s “jakim identitetskim nabojem”. Upravo zbog toga se može reći kako općine predstavljaju treći nezaobilazni partnerski faktor – nuždan za poticanje revitalizacije ovog područja.

Na kraju je važno istaknuti da ovako shvaćena uporišta revitalizacije predstavljaju prijedlog koji valja raspraviti na svim spomenutim razinama državne uprave. Upravo stoga će poziv na raspravu o ovom istraživanju biti dokazom da se o projektu počinje razmišljati operativno.

BILJEŠKE

¹ Nekoliko primjera razvitka ruralnog turizma u ekološki osjetljivim područjima opisano je u časopisu *Turizam*, br. 4 (2000.).

² Pojedine pojave u ruralnoj i periferijskoj Hrvatskoj (s jedne strane agrarna depopulacija i deruralizacija, a, s druge, urbana industrijalizacija i urbana koncentracija) nužan su, koristan i poželjan prateći fenomen modernizacijskih procesa, ali trajali su predugo i nisu dosegнули onu (pravu) mjeru kojom bi ruralnu periferiju osposobili koliko-toliko za samorazvitak, već su tu granicu prešli bez zaustavljanja i umjesto nastanka povoljnih okolnosti, započeli su negativni trendovi. Međusobna neusklađenost procesa (osobito deagrarizacije i prekasne i nedovoljno intenzivne industrijske decentralizacije) rezultirala je degradacijom ruralnih područja i slomom nekadašnje gospodarske osnovice. Područja u kojima je poljoprivreda ostala jedinim gospodarskim osloncem zaostajala su u svakom pogledu. Pojedini nekoć isključivo poljoprivredni krajevi zamijenili su tradicionalnu djelatnost nekom drugom “isključivom” djelatnosti. Primjerice, u priobalju i otočnim mjestima uz more turizam je istisnuo sve, pa i turizmu komplementarne djelatnosti. Tek krizna faza tranzicijskog razdoblja osvijestila je prednosti heterogenizirane gospodarske strukture malih ruralnih društava i, iako još uvijek nedovoljno radikalno, donekle izmijenila poglede na strategiju ruralnog i agrarnog razvoja.

³ Vidjeti neke primjere razvojnih projekata u ruralnoj Europi. Npr.: L'evaluation globale d'un projet LEADER: Western Isles, Skye and Lochalsh (Ecosse, Royaume-Uni). *Rural Europe*. European Commission – AEIDL 1997.

⁴ M. Štambuk: *Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama*. Disertacija. Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u

Zagrebu, 1997., str. 274. Taj je kriterij bio strukturalno ne-imanentan bivšoj razvojnoj matrici i u tome leži jedan od razloga ruralnog zaostajanja.

⁵ Dobar je primjer Ličko-senjske županije (na “planskoj” razini), koja je predviđjela sljedeće mjere i aktivnosti u funkciji razvitka: a. osnivanje Županijske razvojne agencije, b. utemeljenje razvojnog fonda Ličko-senjske županije i c. financijsku potporu provođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave.

Županijska razvojna agencija bila bi infrastrukturni temelj i logistička potpora poduzetnicima. Prethodno bi trebalo osigurati trajno osposobljavanje stručnjaka koji će se baviti razvitkom i koji će stvarati potpornu mrežu na razini lokalne samouprave. Njezini najvažniji zadaci bit će: pomoć u osnivanju i razvoju malih poduzetnika (iniciranje projekata, pružanje savjeta vezanih za pripremanje projekata), unapređenje okoline u kojoj posluju mala poduzeća, pronalaženje financijskih sredstava za razvojne programe i poduzetničke projekte, uspostavljanje veza na regionalnoj, državnoj i međunarodnoj razini, promocija lokalne industrije i obrtništva itd. U početku bi Agenciju financirali osnivači, a nakon dvije do pet godina pretpostavlja se da bi mogla opstati (neprofitno) od naplate svojih usluga.

Razvojni fond u jednom dijelu osiguravao bi financijska sredstva (inicijalna bi se osigurala iz proračuna) novim i već postojećim poduzetnicima, skraćivao i pojednostavljivao zamršene i dugotrajne administrativne poslove oko dobivanja kredita, savjetovao pri pripremi dokumentacije vezane uz zahtjeve za financijskom potporom.

Razvojnim fondom usmjerivala bi se potpora točno određenim djelatnostima i tako utjecalo na preobrazbu ličkoga gospodarstva. Prednost je predviđena za sljedeće djelatnosti: proizvodna ili prerađivačka trgovačka društva i obrti, poljoprivreda, građevinarstvo, rudarstvo, turizam i osobne uslužne djelatnosti. Dakle, radi se o djelatnostima koje se oslanjaju ponajprije na endogene razvojne resurse, čime se osigurava određena gospodarska neovisnost i stabilnost.

Financijska potpora provođenju Programa poticanja razvoja gospodarstva jedinica lokalne samouprave. Ličke općine i gradovi nisu imali takav program poticanja svojega gospodarstva. Ponegdje nije bilo kadrova, ponegdje nije bilo novca, negdje nije bilo ljudi. Iz proračunskih županijskih sredstava financirat će se izrada programa i njegova realizacija.

⁶ Neki su na vodoravnoj, a neki na okomitoj ravni.

⁷ Osobno računalo doista ne narušava tradicionalnu ravnotežu između ljudi i prirode.

⁸ Predlažemo da se to načelo primijeni i u pristupu razvitku Lonjskog polja. To bi podrazumijevalo izradu prijedloga načina komuniciranja i oblika uključivanja domicilnog stanovništva. (Postojeće radiopostaje dobra su početna infrastrukturna pretpostavka.)

⁹ Radni emigranti velika su potpora svojim obiteljima u domovini, iako u općem razvojnom smislu ne moraju imati veću ulogu. Neka istraživanja međunarodne migracije pokazala su, naime, da se novac koji šalju emigranti koristi prije svega za gradnju kuća i druge vrste potrošnje, a manje za poslovne investicije. Stoga je važno da država različitim mjerama taj novac usmjeri prema ruralnom razvitku. (Reichert, C.: Labour migration and rural development in Egypt: a study of return migration in six villages. *Sociologia ruralis*, br. 1/1993., str. 42–60)

¹⁰ Samo usput spomenimo da se socijalni programi u mnogim zapadnim državama temelje na stvaranju uvjeta da u obitelj “uđu” dva pri-

hoda. To daje stabilnost obitelji i omogućuje prosperitet (školovanje djece, viši stambeni standard itd.).

- ¹¹ Ovaj proces poseljačenja sela završen je u većini zapadnoeuropskih zemalja 50-ih godina 20. st. Kao što se vidi na primjeru sela u Lonjskom polju, taj je proces još uvijek na djelu u nekim ruralnim područjima u Hrvatskoj.
- ¹² Na pitanje u Upitniku “Postoje li u Vašem mjestu ljudi koji se razumiju u stare lokalne zanate i proizvode i koji su to?” spomenuti su sljedeći zanati: kovač, stolar, drvodjelac, tesar, košaraš, pletač mreža, graditelj drvenih čamaca, krovopokrivač slamom, tkalac, graditelj drvenih kuća, kožar, bačvar, postolar, izrađivač narodnih nošnji, bravar, kolar, sepetar, pčelar.
- ¹³ Pretpostavljamo da će jedan od glavnih ciljeva nacionalne razvojne strategije biti prostorno ujednačen razvitak Hrvatske.
- ¹⁴ Priprema za prodaju proizvoda kućanstva, poljoprivrednih kao i nepoljoprivrednih, jedna je od mogućnosti samozapošljavanja.
- ¹⁵ Ovo, ukratko, znači da bi prostor Lonjskog polja morao osjećati državnu “intervenciju” i kroz Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo kulture, Ministarstvo zdravstva i Ministarstvo unutarnjih poslova.
- ¹⁶ Koncept je u svijetu poznat kao “Danish hen” (Danska kokoš) koja zoba na slobodnim neograničenim površinama te je stoga “sretna” dok proizvodi jaja. Takva jaja u širokoj prodaji postižu 50% veću cijenu od onih izašlih u “peradarnicima”.

SAŽETAK

BUDUĆNOST NA RUBU MOČVARE: RAZVOJNI IZGLEDI NASELJÂ NA LONJSKOM POLJU

U kontekstu društvenih i gospodarskih promjena u ruralnom prostoru i dubokih, dalekosežnih transformacija sela, Lonjsko polje nastoji živjeti i oživjeti svoj tradicionalni svijet i u tome pronaći okvir za budućnost. Impregniranost tradicijom, u razvojnom smislu, može biti temelj oblikovanju mobilizirajućeg socio-kulturnog i gospodarskog identiteta, izvrstan razlog za porast samosvijesti o vrijednostima koji su domaći ljudi uspjeli sačuvati do danas i na kojemu mogu planirati svoju budućnost.

Lonjsko polje nekad je živjelo intenzivnijim gospodarskim i socijalnim životom. I broj stanovnika je prije stotinjak godina bio znatno veći. Hrvatski tip industrijskog i urbanog razvitka, koji nije vodio računa o specifičnostima seoskoga socijalnog prostora, niti o poljoprivredi na obiteljskom posjedu, niti o obitelji bez koje nema uspješne obiteljske poljoprivrede, rezultirao je degradirajućim procesima koji nisu zaustavljani i koji se danas očituju u demografskom i gospodarskom nazadovanju naselja na Lonjskom polju. Tome su, kad je u pitanju ovo područje, pridonijeli i neki drugi razlozi (primjerice, premještanje nekih važnih prometnih smjerova koji su igrali važnu ulogu u životu cijelog područja današnje županije).

S druge strane, nesumnjive su razvojne mogućnosti koje taj prostor pruža, a koje su zanimljive i ostvarive lokalno, ali i mnogo šire. Iznimna prirodna bogatstva i neki specifični, prirodnim uvjetima prilagođeni načini (polu)slobodnog uzgoja autohtonih vrsta stoke te drugi oblici suživota preostalog stanovništva i prirode važni su razlozi zaštite i kontroliranog razvitka područja uz rijeku Lonju. Uostalom, područje je zbog svih tih vrijednosti proglašeno parkom prirode. Između ostalog, naselja obiluju vrijednim graditeljskim naslijeđem koje ubrzano propada i koje također valja zaštititi i obnoviti. Dakle, osim prirodnog naslijeđa, na Lonjskom polju štiti se socijalna, kulturna i gospodarska baština.

Taj prostor s niskom gustoćom naseljenosti, dugotrajnim egzodusnim trendom i svim posljedicama koje taj proces za sobom ostavlja (na razini pojedinca, obiteljske grupe i seoske zajednice) te prometnom i socijalnom izoliranosti i sve manjom poljoprivrednom aktivnošću, sačuvao je vrlo kvalitetan i prepoznatljivi pejzaž, zdrav i uglavnom nezagađen; sačuvane su neke gospodarske djelatnosti i iskustva, osobito neke poljoprivredne tehnike i kulture koje su specifične za plavno područje. Zbog prirodnih uvjeta koji vladaju u tom kraju, daleko je pojačana neizvjesnost koja i inače prati poljoprivrednu proizvodnju. Dje lom i zbog toga na Lonjskom i Mokrom polju nije se razvila intenzivna poljoprivreda, što je pridonijelo očuvanju prirodnog i socijalnog okoliša.

U biološki iznimno raznovrsnom Lonjskom polju, a takvih područja sve je manje u Europi, prepoznala se u razvojnog smislu mogućnost specifične turističke ponude. U tome se svakako može naći i temelj za ožvljavavanje područja, za povećanje interesa za ostanak ili povratak mlađih ljudi. Jer, obiteljska poljoprivreda i po svom gospodarskom efektu, i po zahtjevnom radnom angažmanu, i po socijalnom statusu seljaka u hrvatskom društvu, već je dugo posve neatraktivna mladim seoskim stanovnicima.

Zaštita prirodnog okoliša i podizanje kvalitete života stanovnikâ na (naseljenom) zaštićenom području neodvojive su i jednako važne sastavnice razvitka, odnosno razvojnih projekata. Stanovništvo koje stalno živi na području parka prirode valja što bolje upoznati s projektima i cijevima zaštite i što prije ih uključiti u poslove zaštite. Uostalom, oni su, odnosno njihovi prethodnici na tom području, sačuvali glavne prirodne i gospodarske resurse današnjeg parka, i s pravom očekuju određenu korist od "svoje" prirodne baštine. Značaj prirodne baštine Lonjskog polja u svjetskim, europskim i nacionalnim okvirima može biti dodatni motiv za "pridobivanje" lokalnog stanovništva za sudjelovanje u aktivnostima koje im, na prvi pogled, suzuju slobodu djelovanja jer uvode red u ponašanje, nužan na zaštićenu području. Iskustva ruralnih razvojnih projekata pokazuju da su uspješno realizirani oni projekti koji su od samog početka uključivali lokalno stanovništvo, dobro ih informirali i animirali da aktivno sudjeluju u razvitku kraja.

Lonjska naselja se u prostoru razvijaju po predlošku izduženog, "ušorenog" tipa, što je, u pravilu, povezano s dvije činjenice. Prvo, to su relativno "mlada" naselja nastala u 17–18. stoljeću. Drugo, za njihovo oblikovanje zaslužne su izvanjske, doseljeničke skupine. Obje osobitosti utječu na pomanjkanje "duha mjesta" u kojem bi se moglo

iščitavati razlikovanje/odvojenost od drugih, susjednih, ili naselja sličnog tipa. U oblikovnom predlošku prednjači pravilo imaginarnog ponavljanja riječne obale, a ekološka činjenica da su to naselja u/po rubovima močvara, nije ostavila značajnijeg traga. Naime, čini se da je na Lonjskom polju (kao i u iskustvu ostalih "močvarnih zajednica" u Hrvatskoj) izostalo učvršćivanje centripetalne mreže identitetskih etiketa potrebne za oblikovanje osobitog simboličkog poretka. Označiteljski manjak prisutan je i u percepciji lokalnog stanovništva. Ovaj nedostatak pak nadoknađuje se u simboličnu savezu s prirodnom zbiljom zbog kojeg i raznovrsne prirodne zajednice ova naselja drže svojim - prirodnim staništima. Stoga je, i po tradicionalnom predlošku na kojem se oblikuje, lonjsko naselje unutar granica zaštite.

Sva lonjska naselja, pa i općinska središta, u shemi: središte - rub pripadaju rubnom području i za sva je karakterističan deficit socijalne gustoće dostatne za razvojnu mobilizaciju stanovništva. Razdioba djelatnosti lonjskih žitelja upućuje na dva oslonca socijalne integracije: obitelj i vjersku zajednicu (župu). Ali i na asimetriju u razdiobi djelatnosti nastalu kao posljedica nekomplementarnog razvitka seoskog svijeta u razdoblju 1950.-1990., koja je seljake preobrazila u specifične ovisnike o industrijskom poretku. Rezultat je hibridna skupina seljaka-radnika. Još uvijek dominantna djelatnost - poljoprivreda - u svijesti stanovništva (posebno onog mlađeg) opterećena je martirskim označiteljima (muka, nesigurnost, uzaludnost, manjak socijalnog priznanja, manjak životne autonomije i dr.). U prevelikom broju manjkova koji su se ugnijezdili u lonjska naselja, demografski manjak je najteži, a povlačenje mladih iz Lonjskog polja prva je razvojna teškoća s kojom se sudaraju i sadašnjost i budućnost.

Prostor Lonjskog polja nalazi se, prema nalazima istraživanja, u socioekonomskom smislu, u fazi umiranja. Tri negativna društvena procesa: depopulacija, ekonomska involucija i akulturacija uvjetuju ubrzano propadanje jakog identitetskog socio-kulturnog sklopa koji još postoji na ovom području. Razvoj je ograničen lokalnim (suboptimalnim) mogućnostima te lošim stanjem regionalne ekonomije. Od države, koja se na prostoru Lonjskog polja angažira kroz proračunske prijenose jedinicama lokalne samouprave i, neposredno, u podržavanju novostvorenog parka prirode, očekuje se više u procesima revitalizacije ovog zanemarenog ruralnog područja. Naravno, i lokalna razvojna uporišta mogu više, prije svih Park prirode, koji, osim zaštitne, mora uključiti i razvojnu funkciju u svoju "poslovnu misiju", želi li se na prostoru Lonjskog polja

poboljšati uvjete života stanovništva i time omogućiti očuvanje zatečenog bogatstva bioraznolikosti.

Sav taj prirodni i humani svijet nastao je i očuvao se zahvaljujući posebnom režimu voda. Relativno niska gustoća naseljenosti pridonijela je očuvanju takva ekosustava. Promjene u društvenoj i gospodarskoj stvarnosti globalnog društva prijete ili neadekvatnim tipom razvitka toga kraja ili, nastave li se postojeći trendovi, odumiranjem kraja. Stoga valja u određenom opsegu sačuvati tradicionalne načine poljoprivredne proizvodnje, koja je jedna od osnovica održanja zaštićenog sustava, jer će se tako, osim vrijednog prirodnog okoliša, očuvati razvojni resurs za još nekoliko djelatnosti. Na tim razvojnim resursima – poljoprivredi i vrijednom prirodnom i kulturnom naslijeđu, koje na prikladan način treba predstaviti zainteresiranim posjetiteljima, temelji se prosperitetnija budućnost ovoga kraja. Za skladan razvitak odabranih djelatnosti potrebno je ispuniti mnoge pretpostavke. Jedna je svakako temeljna, a to je da se sačuva poljoprivredna obitelj. Očuvanje i revitalizacija tradicionalnog lonjskog poljoprivrednog gospodarstva nezaobilazna je pretpostavka zaokruženog razvojnog projekta, osobito želi li se očuvati kvalitetan krajolik i proizvodnja kvalitetnih poljoprivrednih proizvoda i na tim osnovama razvijati seljački i seoski turizam. Iako u mnogo manjoj mjeri nego prije, poljoprivreda je još uvijek važan izvor prihoda za mnoge obitelji. Njezino daljnje zapuštanje neposredno bi ugrozilo mogućnosti razvitka turističke djelatnosti, jer i krajolik i ponuda domaćih proizvoda jesu razvojni resurs.

Budući da je poljoprivreda na Lonjskom polju pretežno ekstenzivna i da se upravo takva u većem dijelu područja planira sačuvati, prihod koji se može očekivati jest očekivano malen. Znajući to, svaki projekt oživljavanja poljoprivredne proizvodnje na tradicionalni način mora predvidjeti neke od mogućih oblika potpore poljoprivrednim obiteljima.

Iako s oprezom, možemo iz prikupljenih podataka naslutiti određen zaokret prema obiteljskoj poljoprivredi i, osobito, stočarstvu. Skloni smo te podatke pročitati kao "povratak" lokalnog stanovništva obiteljskom poljoprivrednom posjedu, odnosno sve većem gospodarskom i radnom značenju posjeda za obitelj. Tome pridonose različiti uzroci: od općih socijalnih i ekonomskih prilika u zemlji do specifičnih perspektiva koje nesumnjivo otvara činjenica da žive u parku prirode. Sigurno je da određen utjecaj na okretanje stočarstvu ima i pozitivan i poticajan odnos upravo prema lokalnom tipu uzgoja i ponos da su svemu usprkos uspjeli sačuvati nekoliko vrijednih autohtonih ži-

votinjskih pasmina. To se osobito odnosi na gospodarstva koja uzgajaju konje. Povećanje broja domaćih životinja ne bi ugrozilo zaštićeno područje, jer ondje ih je некоć živjelo mnogo više, a povećanje tog broja bitno bi pridonijelo revitalizaciji poljoprivrednih obitelji. Tim prije što su prirodni uvjeti kvalitetni i izdašni. Nažalost, na mnogim se imanjima još ne zna tko će ih naslijediti. Tamo gdje se zna, nasljednici su većinom u kućanstvu. Među njima dvostruko je više nepoljoprivrednika nego poljoprivrednika.

Polazeći od uvjerenja da je za razvitak nekog područja od ključne važnosti angažiranje i motivacija lokalnog stanovništva, u istraživanju smo analizirali stavove lokalnog stanovništva o sadašnjem stanju i problemima Lonjskoga polja te procjene domaćeg stanovništva o razvojnim mogućnostima ovog zaštićenog prostora. Osim ocjena stanja i perspektiva razmatrale su se i neke općenite razvojne aspiracije stanovništva. Žitelji Lonjskoga polja navedene stavove oblikuju pod pritiskom dvostrukog utjecaja: prvi proizlazi iz proklamirane obveze države da se brine o tom zaštićenom području i podrazumijeva obećanje konkretnih poticaja (dobiti) lokalnim stanovnicima, a drugi se iskazuje kroz umnožena ograničavanja poljoprivrednih (i ostalih) djelatnosti.

Istraživanje je pokazalo visoki stupanj spremnosti za suradnju i odricanje kako bi se sačuvalo ovo jedinstveno područje, ali i očekivanja stanovništva da im se eventualni gubitci proizašli iz takve razvojne politike nadoknade i amortiziraju.

Stanovnici su se najviše priklonili razvitku seoskog turizma i promicanju tradicionalne poljoprivrede, prihvaćajući kao najvažniji kriterij: očuvanje prirodne i kulturne kvalitete i raznovrsnosti Lonjskog polja, ali i rješavanje egzistencijalnih pitanja (posebno) mlađe populacije, kao što su mogućnost zapošljavanja i zarade.

Dosadašnji propusti najizraženije su se pokazali u slaboj komunikaciji ustanove Parka prirode i stanovništva, pa je za očekivati da bi se boljim informiranjem, pa i edukacijom, lokalna zajednica mogla dodatno mobilizirati. Najveća prepreka, nepovoljan demografski sastav stanovnika, dodatno se učvršćuje procjenama ispitanika da će njihova djeca u najvećem broju napustiti Lonjsko polje. Svakako bi to bio najnepovoljniji ishod, jer i najveća vrijednost ovoga područja proizlazi iz skladnog suživota i međuovisnosti prirode i čovjeka.

Temeljne prirodne vrijednosti ovog područja u studiji se interpretiraju kao razvojni resursi prve klase unutar konceptualnoga konteksta održivog razvitka, posebice unutar konteksta održivog razvitka zaštićenih područja u Hr-

vatskoj. U tom okviru posebice je važan stvaran odnos lokalnog stanovništva prema prirodi i prirodnim resursima, ali i njihova stajališta o tome. Istraživali su se postojeći načini korištenja prirodnih resursa kao i problemi onečišćenja okoliša te neadekvatnog i štetnog "trošenja" prirode na zaštićenom području Lonjskog polja.

Sociologijsko istraživanje valjalo bi pomoći u traženju odgovora na problem uravnoteženja zahtjeva za zaštitom prirodne cjeline Lonjskog polja i nužnosti razvitka malih seoskih društava na tom području. Skladan, izbalansiran razvitak socijalne i prirodne sastavnice u temelju je revitalizacije cijeloga kraja.

Pitanje koje su društveni istraživači postavili nije može li se u tome uspjeti, već na koja i kakva razvojna uporišta, prije svega, u vlastitim snagama, mogu računati i na koje se razvojne aktere iz okoline ovog časa stanovnici Lonjskog polja mogu osloniti.

ABSTRACT

FUTURE AT THE OUTSKIRTS OF A MARSHLAND: THE DEVELOPMENTAL PERSPECTIVES OF SETTLEMENTS IN LONJSKO POLJE

Lonjsko Polje strives to live and revive its traditional world and seeks to find a framework for the future within the context of social and economic changes in rural space as well as the profound, far-reaching transformations of the village. The impregnation of tradition, in a developmental sense, can be the basis for the formation of socio-cultural and economic identity. It can also be a splendid reason for an upsurge of self-confidence about values that the local people have managed to preserve until today, on which they can plan their future.

Lonjsko Polje once had a more intensive economic and social life. For instance, about a hundred years ago, the number of inhabitants was considerably higher. Croatian industrial and urban development, which was not concerned with the specific qualities of rural social space, nor agriculture on the family farm, nor about the family without which there is no successful farming, resulted in degrading processes. These have not been stopped and today can be read in the demographic and economic deterioration of settlements in Lonjsko Polje. With regard to this area, some other reasons have contributed to this regression (for example, the repositioning of some important traffic directions that played an important role in the life of the whole county).

On the other hand, the developmental possibilities that this space offers, which are interesting and achievable at both the local level and more widely are unquestionable. The exceptional natural wealth and special natural conditions suited to the free-range breeding of an autochthonous type of livestock as well as other forms of coexistence of the remaining population and nature, are important reasons for the protection and controlled development of the area along the Lonja river. In any case, the area was proclaimed a nature park because of all of these

assets. Among other things, the community abounds in valuable architectural heritage which is rapidly deteriorating and which also should be protected and renewed. Consequently, besides natural heritage, there is a need to protect social, cultural and economic heritage in Lonjsko Polje.

This area has a low density settlement, a long-term exodus trend and all the consequences that this process leaves behind (at the level of the individual, family group and rural community) as well as communication and social isolation and a decrease in agricultural activity. Despite all of these drawbacks, Lonjsko Polje has managed to preserve a high-quality and more recognizable landscape that is healthy and mainly unpolluted. Moreover, some economic activities and experiences have also been preserved, especially some agricultural techniques and culture that are typical for marshland areas. The uncertainty that usually accompanies agricultural production is more intensified in this area due to the natural conditions that dominate. Thus, an intensive agriculture was not developed in Lonjsko and Mokro Polje partly because of this, which has in turn contributed to the preservation of a natural and social environment.

Since Lonjsko Polje is exceptionally diversified in a biological sense and is an ambient that is more and more difficult to find in Europe, the possibility of it being presented as a specific tourist attraction has been recognized. By all means, in this way the area can be revived. For instance, young people may be encouraged to stay or return. This is especially appealing because family farming, in terms of its economic benefits and according to the work demands and social status of the peasant in Croatian society has been unattractive to young rural inhabitants for some time.

The protection of the natural environment and the raising of the quality of life for inhabitants in (settled) protected areas are inseparable and equally important components of development, that is of developmental projects. The inhabitants that live in the area of the nature park should be more familiar with the projects and aims of protection, and should be included as soon as possible in conservation work. At any rate, they, that is, their predecessors in that area, preserved the main natural and economic resources of the present-day park, and rightfully expect specific benefits from "their" natural heritage. The significance of the natural heritage of Lonjsko Polje in international and national frameworks can be an additional motive for "winning over" the local population for participation in activities which, at first sight, constrict the free-

dom of activity because they introduce rules of behaviour, required in a protected area. Experience from rural developmental projects indicate that the projects that included and informed the local population from the beginning, that is, made them disposed to actively participate in the development of the area were successfully realized.

Lonjsko settlements have developed according to an elongated “village street” pattern type, which as a rule is linked to two facts. First, they are relatively “young” settlements that established in the 17th and 18th centuries. Second, with regard to their form, much credit goes to external, immigrant groups. Both of these features contribute to a lack of “community spirit” which could be interpreted as differentiation/separateness from other, neighbouring settlements or settlements of a similar type. With regard to the appearance of the village, a river bank imagery dominates. Moreover, it is a fact that the marshland has not left significant traces on communities that are on/at the edges of it. Namely, it seems that in Lonjsko Polje (as is the experience of other “marshland communities” in Croatia) a network of identity features necessary for the shaping of a particular symbolic order is missing. Subsequently, the local population does not identify with this marshland community. However, this drawback is compensated in a symbolic union with nature, since the diversified communities in wildlife recognise this marshland area to be their natural habitat.

All Lonjskom settlements, as well as district-level centres, according to the scheme: centre-outskirts, belong to the outskirts areas. Moreover, in a characteristic way, all of them lack the social density sufficient for developmental mobilisation of the population. The division of activities among Lonjsko inhabitants suggests two support props of social integration: family and religious community (parish). However, the asymmetry in the division of activities came about as a consequence of the uncomplementary development of the rural world between the period 1950–1990 that transformed peasants into specific dependents on industry. The result is a hybrid group of peasant-workers. Still, the dominant activity – agriculture – in the consciousness of the population (especially among youth) is burdened by characteristics of the martyr (difficulty, insecurity, futility, deficiency of social recognition, shortage of life autonomy, etc.) Undoubtedly, a great number of these disadvantages gained a foothold in Lonjsko settlements. Most certainly, the demographic one is the most difficult, and the retreat of youth from Lonjsko Polje is the first developmental difficulty with which the present and future collide.

The area of Lonjsko Polje, according to research results, in a socio-economic sense is in a dying phase. Three negative social processes: depopulation, economic involution and acculturation are determining the rapid decay of a strong socio-cultural identity framework that still exists in this area. Development is limited to local (less than optimal) possibilities as well as the poor state of regional economics. More is expected from the state in the revitalization processes of this neglected rural area. In the area of Lonjsko Polje, the state participates actively through budget transfers to units of local government and, directly, in its support for the newly created nature park. Naturally, the local development bases can do more than all nature parks, which, besides protection, must include developmental functions in its "business mission" if it wants Lonjsko Polje to improve life conditions for its inhabitants. By doing this, the preservation of its biodiversified wealth is possible.

This entire natural and humane world came about and was sustained as a result of special water regulations. The relative low density of settlement facilitated the preservation of such an eco-system. Changes in the social and economic realities of a global society run the risk of an inadequate type of development in that area, the continuation of existing trends or the withering away of that region. Thus, it is worthwhile in certain cases, to preserve the traditional modes of agricultural production, which is one of the basis for maintaining the protected system. In this way, besides the valuable natural environment, developmental resources can be preserved for a few more activities. The foundations for a more prosperous future of this region is based on these developmental resources - agriculture as well as valuable natural and cultural heritage, which in an appropriate way needs to be presented to interested visitors. For the harmonious development of the chosen activities, it is necessary to fulfill many prerequisites. By all means, one is fundamental. This entails the preservation of the family farm. The preservation and revitalization of traditional Lonjsko Polje agricultural economics is an imperative prerequisite of an integral development project. This is especially the case if an objective is to preserve a quality landscape and the production of quality agricultural products. Furthermore, on this basis, peasant and rural tourism can be developed. Even though, to a lesser extent, farming is still an important source of income for many families, its further neglect would directly threaten the development of tourist activity since the landscape and the assortment of local products are indeed a developmental resource.

Since agriculture in Lonjsko Polje is predominantly extensive and in most parts it is planned that it will stay this way, the income that can be anticipated from this is expectedly small. With knowledge of this, every revival project concerning agricultural products in a traditional way must anticipate some of the possible forms of support for family farming.

Although we can sense a specific turning-point towards family farming and especially towards livestock breeding from the collected data, we are inclined to interpret these results in the following way. Namely, they can be read as a "return" of the local population to the family farm, that is, the farm holds a greater economic and work meaning for the family. Different causes contribute to this: from general social and economic opportunities in the country to specific perspectives that undoubtedly make them aware that they live in a nature park. Unquestionably, the turn towards livestock breeding has had a positive and stimulating effect upon the local type of breeding and pride that in spite of everything they have managed to preserve a few valuable autothonous animal breeds. This is especially relevant to horse breeding. An increase in the number of domestic animals would not threaten the protected area because in the old days there were many more. Moreover, an increase would essentially bring about the revitalization of the farm family, especially since the natural conditions are of high quality and abundant. Unfortunately, it is unknown as to who will inherit many of these properties. Where this is known, the inheritors are mostly within the household. There are twice as many non-farmers among them than farmers.

Since involvement and motivation of the local population with regard to the development of some area is of key importance, we analysed the inhabitants' attitudes about the present state and problems of Lonjsko Polje, as well as their evaluation with regard to the developmental possibilities of this protected area. Besides an evaluation of the state and perspectives, some general developmental aspirations of the population were also considered. The attitudes of the inhabitants of Lonjsko Polje were influenced by two factors: the first stems from the proclaimed obligation of the state that it takes care of this protected area and implies the promise of concrete subventions for the local inhabitants and the other is indicated through the increase in number of restrictions with regard to agricultural (and other) activities.

The investigation showed that there was a high degree of readiness for collaboration and sacrifice so as to pre-

serve this unique area, as well as the expectation of the population that eventual losses follow from developmental policies of compassion.

The inhabitants were particularly interested in the development of rural tourism and the promotion of traditional agriculture, acknowledging the following as the most important criteria: the preservation of nature, cultural quality and diversity of Lonjsko Polje as well as solving existential issues (special) related to the younger population such as employment possibilities and earnings.

Past oversights were most clearly shown in the poor communication between the Nature Park and the population, so it is to be expected that with more efficient information as well as education, the local community could be more actively engaged. The greatest obstacle, that is, the inadequate demographic composition of the population, further reinforces the respondents' evaluations that their children in most cases will abandon Lonjsko Polje. In any case, this would be the most unfavourable outcome, since the harmonious coexistence and interdependence between nature and humankind is of greatest worth in this area.

The basic natural values of this area can be interpreted in this study as first class developmental resources within a conceptual context of sustainable development, especially within the context of viable development of protected areas in Croatia. Within this framework, the actual relation of the local population towards nature and natural resources in Croatia as well as their attitudes is of special importance. The existing ways of using natural resources and problems of environment contamination as well as the inadequate and harmful "consumption" of nature in the protected area of Lonjsko Polje were researched.

Sociological research could help in finding answers related to the protection of nature in Lonjsko Polje and the necessity of development of small rural societies in this area. Clearly, a harmonious balanced development of the social and natural components is basically the revitalization of the entire area.

Social science researchers have not asked whether or not this can be successful but are interested in which and what sort of developmental foothold can be counted on and which developmental actors from the environment, that is, the present inhabitants of Lonjsko Polje can be relied upon.

BILJEŠKE
○
AUTORIMA

Maja Dragun (1972.), diplomirala je na Fakultetu političkih znanosti, radi u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar kao znanstveni novak. Polazi poslijediplomski studij na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. Bavi se područjima psihologije religije i simboličke antropologije. Objavila je jedan stručni rad.

Mr. Rafaela Kovačević (1955.), diplomirala na Odjelu za geografiju Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. Magistrirala na istom fakultetu. Bavi se demografijom. Sudjelovala u više projekata i istraživanja. Zaposlena u Ministarstvu zaštite okoliša i prostornog uređenja.

Dr. Vladimir Lay (1947.), djeluje od 1971. kao sociolog-istraživač na područjima urbane sociologije, sociologije prostornog planiranja, socijalne ekologije i odgoja i izobrazbe za okoliš i održivi razvoj. Sudjelovao je kao suradnik ili voditelj na pedesetak empirijskih istraživanja te objavio šezdesetak znanstvenih i stručnih radova. Član je uredništva znanstvenog časopisa *Socijalna ekologija*. Zaposlen je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Predsjednik je Upravnog vijeća Parka prirode Velebit.

Mr. Anka Mišetić (1964.), sociologinja, zaposlena u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Magistrirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Posebno područje interesa joj je urbana sociologija. Sudjelovala ili samostalno radila u više istraživačkih projekata Instituta. Objavila desetak znanstvenih i stručnih radova.

Saša Poljanec-Borić (1961.), diplomirala je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 1985., a magistrirala na istom fakultetu 1991. godine iz područja sociologije. Izgradivši svoju profesionalnu karijeru u području turizma, posljednjih se godina sve više bavi razvojnim problemima litoralnih područja. Objavila 11 struč-

nih i znanstvenih radova i sudjelovala na tri međunarodna skupa.

Priprema doktorat na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Aktivni je prevodilac s engleskog i francuskog jezika. Zaposlena je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar.

Stanko Rihtar (1959.), stručni suradnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Bavi se problematikom javnog mnijenja s više aspekata, od teorijskog i empirijskog do uže metodološkog. Uz sudjelovanje u brojnim empirijskim studijama, objavio je, samostalno ili u koautorstvu, desetak znanstvenih i stručnih radova.

Dr. Ivan Rogić (1943.), redoviti profesor na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i znanstveni savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Posebno se bavi urbanom sociologijom, sociologijom okoliša, sociologijom razvoja i kulture te sociologijom tehnike. Objavio pet knjiga samostalno i nekoliko u koautorstvu te više od sto dvadeset znanstvenih i stručnih radova.

Dr. Maja Štambuk (1947.), od početka profesionalnog rada bavi se sociologijom sela, te je objavila pedesetak znanstvenih i stručnih članaka u časopisima (*Sociologia ruralis*, *Sociologija sela*, *Revija za sociologiju* itd.) i prilozi u knjigama i zbornicima. Vodila je nekoliko domaćih znanstveno-stručnih projekata, na mnogima je bila suradnica i sudjelovala je na dva međunarodna projekta. Višegodišnja je glavna i odgovorna urednica znanstvenog časopisa *Sociologija sela*. Na Hrvatskim studijima predaje ruralnu sociologiju. Zaposlena je u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar.

DODACI

TABLICE S
DEMOGRAFSKIM
PODACIMA

Tablica I.
Promjene broja stanovnika

NASELJA	GODINE														
	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1981.*	1991.
Drenov Bok	844	955	881	885	898	922	840	770	656	666	585	431	318	305	222
Jasenovac	2086	2355	2468	2410	2330	2365	2176	2278	1394	1486	1487	1289	1228	1191	1154
Košutarica	532	628	657	719	815	802	753	734	692	670	566	431	346	324	301
Krapje	1316	1363	1162	1217	1178	1080	957	890	847	740	617	443	362	340	251
Mlaka	518	633	661	683	706	823	688	803	160	207	426	411	355	335	358
Puska	789	866	801	832	782	832	804	746	699	675	630	510	449	438	346
Trebež															
Uštica	960	1129	1155	1216	1126	1194	968	999	754	766	744	639	554	517	464
OPĆINA JASENOVAC	7045	7929	7785	7962	7835	8018	7186	7220	5202	5210	5055	4154	3651	3488	3180
Bročice				74	179	472	318	740	501	577	819	966	957	1061	
Sigetac Novski							247	267	288	260	217	191	187	170	
GRAD NOVSKA				74	179	472	565	1007	789	837	1036	1157	1144	1231	
Donja Gračnica	673	695	695	719	880	1060	1418	1459	1147	1172	1136	1016	865	854	794
Osekovo	1070	940	935	1053	1068	1419	1491	1699	1804	1807	1701	1294	1079	1045	1015
Stružec	829	741	749	792	827	1074	1009	1098	1055	1174	1134	931	849	835	858
OPĆINA POPOVAČA	2572	2376	2379	2564	2775	3553	3918	4256	4006	4153	3971	3241	2793	2734	2667
Čigoč	314	341	347	361	369	383	384	312	288	326	274	219	159	158	127
Kratečko	654	714	707	731	723	710	667	602	563	551	486	443	348	345	282
Lonja	573	600	614	698	727	725	720	643	506	553	512	432	302	300	183
Mužilovčica	502	513	492	555	523	474	435	410	356	348	333	272	209	205	167
Suvoj	290	315	257	275	302	266	259	246	236	239	224	154	104	103	54
Veliko Svinjičko	701	773	777	843	780	831	789	786	717	687	615	516	424	412	357
GRAD SISAK	3034	3256	3194	3463	3424	3389	3254	2999	2666	2704	2444	2036	1546	1523	1170
UKUPNO PODRUČJE	12651	13561	13358	13989	14108	15139	14830	15040	12881	12856	12307	10467	9147	8889	8248

* Da bi se mogli usporediti rezultati s ranijim popisima iskazani broj stanovnika za 1981. Godinu izračunat je tako da se od broja stalnog stanovništva oduzme broj stanovnika odsutnih u trenutku popisa koji su zaposleni ili imaju radnju u drugom mjestu u Jugoslaviji i pribroji broju osoba koje nisu stalni stanovnici mjesta popisa, ali u njemu borave jer su zaposleni ili imaju radnju, a domaćinstvo im živi u drugom mjestu.

Tablica 2.
Prirodno kretanje stanovništva 1991.-1999. godine

NASELJA	1991.		1992.		1993.		1994.		1995.		1996.		1997.		1998.		1999.		1991 - 1999.								
	N	Pr	N	Pr	N	Pr	N	Pr	N	Pr	N	Pr	N	Pr	N	Pr	N	Pr	N	Pr							
Drenov Bok	0	3 -3	0	4 -4	0	5 -5	0	3 -3	1	3 -2	1	3 -2	0	5 -5	1	5 -4	4	0	4	7	31 -24						
Jasenovac	11	18 -7	8	9 -1	1	8 -7	1	9 -8	4	18 -14	13	12	1	15	16	-1	8	9	-1	7	18 -11	68 117 -49					
Košutarice	2	5 -3	3	3	0	1	7 -6	0	4 -4	0	6 -6	2	3	-1	4	0	4	7	-3	7	2	5 23 41 -18					
Krapje	1	8 -7	3	9 -6	4	10 -6	4	7 -3	2	8 -6	0	3 -3	1	8 -7	1	7 -6	2	11	-9	18	71 -53						
Mlaka	0	3 -3	0	0	0	0	0	0	0	2	-2	0	2	-2	0	0	0	0	0	0	1	-1	0	8 -8			
Puska	2	12 -10	1	4 -3	3	4 -1	3	5 -2	2	7 -5	6	1	5	5	3	2	7	4	3	4	2	2	33 42 -9				
Trebež	0	0	0	1 -1	0	0	0	2 -2	0	0	0	2	-2	0	0	0	1	-1	0	0	0	0	6 -6				
Uštica	1	9 -8	1	1	0	1	0	2 -2	0	5 -5	1	2	-1	2	3	-1	1	5	-4	3	4	-1	10 31 -21				
OPĆINA JASENOVAC	17	58 -41	16	31 -15	10	34 -24	8	32 -24	9	49 -40	23	28	-5	27	39	-12	22	38	-16	27	38	-11	159 347 -188				
Bročice	10	17 -7	4	3	1	17	11	6	12	11	1	16	12	4	5	7	-2	15	7	8	10	6	4	13	9	4	102 83 19
Sigetac Novski	0	4 -4	1	0	1	4	2	2	4	2	2	5	-3	1	1	0	2	4	-2	0	2	-2	2	4	-2	16 24 -8	
GRAD NOVSKA	10	21 -11	5	3	2	21	13	8	16	13	3	18	17	1	6	8	-2	17	11	6	10	8	2	15	13	2	118 107 11
Donja Gračenića	6	15 -9	4	11 -7	11	9	2	11	14	-3	9	12	-3	9	12	-3	11	17	-6	14	15	-1	10	13	-3	85 118 -33	
Osekovo	8	12 -4	6	18 -12	13	18	-5	4	22	-18	11	27	-16	15	25	-10	11	17	-6	11	13	-2	13	5	8	92 157 -65	
Stružec	6	13 -7	8	13 -5	5	14 -9	6	19 -13	14	6	8	9	14	-5	10	0	9	18	-9	13	9	4	80 116 -36				
OPĆINA POPOVAČA	20	40 -20	18	42 -24	29	41 -12	21	55 -34	34	45 -11	33	51	-18	32	44	-12	34	46	-12	36	27	9	257 391 -134				
Čigoč	1	3 -2	1	6 -5	1	2 -1	1	1	0	4	1	3	1	3	-2	0	3	-3	1	6	-5	1	4	-3	11 29 -18		
Kratečko	2	7 -5	1	8 -7	3	4 -1	2	11 -9	7	5	2	5	7	-2	1	5	-4	5	0	4	5	0	4	5	-1	30 57 -27	
Lonja	1	4 -3	6	5	1	2	4	-2	2	4	-2	2	0	2	5	-3	2	4	-2	1	6	-5	2	4	-2	20 38 -18	
Mužilovčica	1	4 -3	1	5 -4	1	3 -2	0	3 -3	1	2	-1	2	4	-2	1	2	-1	1	5	-4	0	7	-7	8	35 -27		
Suvaj	0	1 -1	0	0	0	1	-1	0	3 -3	2	0	2	0	2	0	0	0	0	4	-4	0	2	-2	2	13 -11		
Veliko Svinjičko	4	5 -1	0	7 -7	3	7	-4	2	6	-4	2	7	-5	0	5	-5	4	5	-1	2	7	-5	2	4	-2	19 53 -34	
GRAD SISAK	9	24 -15	9	31 -22	10	21 -11	7	28 -21	18	17	1	10	26	-16	8	19	-11	10	33	-23	9	26	-17	90 225 -135			
UKUPNO PODRUČJE	56	143 -87	48	107 -59	70	109 -39	52	128 -76	79	128 -49	72	113 -41	84	113 -29	76	125 -49	87	104 -17	624	1070	-446						

Tablica 3.

Stanovništvo prema migracijskim obilježjima 1991. godine

NASELJA	UKUPNO		DOSELJENO U NASELJE STALNOG STANOVANJA				GODINE DOSELJENJA														
	Od rođenja stanuje u istom mjestu		SVEGA		iz iste općine		iz druge općine		IZ INOZEMSTVA		1940. i prije		1941.-1945.		1946.-1970.		1971.-1985.		1986.-1991.		
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	1940. i prije	1941.-1945.	1946.-1970.	1971.-1985.	1986.-1991.	1940. i prije	1941.-1945.	1946.-1970.	1971.-1985.	1986.-1991.	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ	s podr. biv. SFRJ
Drenov Bok	222	124	55,9	98	44,1	46	25	26	24	9	7	18	18	9	18	6					
Jasenovac	1154	713	61,8	441	38,2	183	150	106	103	15	10	79	90	93	52	78					
Košutarica	301	251	83,4	50	16,6	31	11	8	8	1	5	12	6	7	11						
Krapje	251	171	68,1	80	31,9	32	22	26	26	12	13	22	12	4	6	7					
Mlaka	358	146	40,8	212	59,2	18	16	169	169	3	115	35	30	11	8						
Puska	346	161	46,5	185	53,5	31	25	126	123	12	5	47	46	32	13	18					
Trebež	84	17	20,2	67	79,8	38	12	17	17	3	1	14	9	11	5	2					
Uštica	464	361	77,8	103	22,2	36	31	36	36	9	5	28	13	18	13	17					
OPĆINA JASENOVAC	3180	1944	61,1	1236	38,9	415	292	514	506	61	49	335	229	204	125	147					
Bročice	1061	456	43,0	605	57,0	199	121	274	273	32	20	100	125	152	55	95					
Sigetac Novski	170	103	60,6	67	39,4	20	40	7	7	24	1	13	11	12	2	3					
GRAD NOVSKA	1231	559	45,4	672	54,6	219	161	281	280	56	21	113	136	164	57	98					
Donja Gračevica	794	505	63,6	289	36,4	139	129	17	16	33	6	41	41	59	43	34					
Osekovo	1015	603	59,4	412	40,6	151	176	75	73	98	8	62	38	60	49						
Stružec	858	504	58,7	354	41,3	118	159	64	60	44	11	77	65	64	39	31					
OPĆINA POPOVAČA	2667	1612	60,4	1055	39,6	408	464	156	149	175	25	180	144	183	142	114					
Čigoč	127	72	56,7	55	43,3	30	16	9	9	7	2	14	15	5	4	7					
Kratečko	282	173	61,3	109	38,7	67	21	21	21	13	4	17	43	12	10	9					
Lonja	183	88	48,1	95	51,9	47	47	1	1	8	3	33	25	8	5	9					
Mužilovčica	167	108	64,7	59	35,3	41	9	7	7	10	6	21	3	2	5	4					
Suvoj	54	33	61,1	21	38,9	14	7	-	-	2	1	8	2	3	4	4					
Veliko Svinjičko	357	288	80,7	69	19,3	39	22	8	8	5	2	8	6	22	8	15					
GRAD SISAK	1170	762	65,1	408	34,9	238	122	46	46	45	18	101	94	52	32	48					
UKUPNO PODRUČJE	8248	4877	59,1	3371	40,9	1280	1039	997	981	337	113	729	603	603	356	407					

Tablica 4.
Ženski kontingent stanovništva 1991. godine

NASELJA	Predfertilna dob 0-14	Fertilna dob 15-49	Postfertilna dob 50 i više g.
Drenov Bok	18	32	62
Jasenovac	92	254	295
Košutarica	17	60	88
Krapje	10	30	90
Mlaka	33	68	73
Puska	30	82	66
Trebež	16	19	11
Uštica	30	81	134
OPĆINA JASENOVAC	246	626	819
Bročice	112	263	158
Sigetac Novski	8	33	44
GRAD NOVSKA	120	296	202
Donja Gračenica	79	167	144
Osekovo	86	253	227
Stružec	89	173	164
OPĆINA POPOVAČA	254	593	535
Čigoč	11	21	37
Kratečko	14	54	83
Lonja	14	31	54
Mužilovčica	6	31	45
Suvoj	2	5	20
Veliko Svinjičko	23	68	99
GRAD SISAK	70	210	338
UKUPNO PODRUČJE	690	1725	1894

Tablica 5.
Dobna struktura stanovništva | 1991. godine

NASELJA	UKUPNO						DOBNE SKUPINE						koeficijent starosti	
	0-19		20-59		60 i više god.		nepoznata starost		60 i više god. / 0-19 god.					
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Drenov Bok	222	100,0	42	18,9	96	43,2	83	37,4	1	0,5	1	0,5	1,98	
Jasenovac	1154	100,0	232	20,1	603	52,3	311	26,9	8	0,7	8	0,7	1,340	
Košutarica	301	100,0	49	16,3	158	52,5	94	31,2	0	0,0	0	0,0	1,918	
Krapje	251	100,0	26	10,4	125	49,8	95	37,8	5	2,0	5	2,0	3,654	
Mlaka	358	100,0	93	26,0	185	51,7	65	18,2	15	4,1	15	4,1	0,670	
Puska	346	100,0	113	32,7	160	46,2	67	19,4	6	1,7	6	1,7	0,593	
Trebež	84	100,0	32	38,1	37	44,0	15	17,9	0	0,0	0	0,0	0,469	
Uštica	464	100,0	88	19,0	218	47,0	147	31,7	11	2,3	11	2,3	1,670	
OPĆINA JASENOVAC	3180	100,0	675	21,2	1582	49,7	877	27,6	46	1,5	46	1,5	1,299	
Bročice	1061	100,0	328	30,9	551	51,9	156	14,7	26	2,5	26	2,5	0,476	
Sigetac Novski	170	100,0	35	20,6	91	53,5	43	25,3	1	0,6	1	0,6	1,229	
GRAD NOVSKA	1231	100,0	363	29,5	642	52,1	199	16,2	27	2,2	27	2,2	0,548	
Donja Gračevica	794	100,0	252	31,7	392	49,4	139	17,5	11	1,4	11	1,4	0,552	
Osekovo	1015	100,0	249	24,5	501	49,4	244	24,0	21	2,1	21	2,1	0,980	
Stružec	858	100,0	225	26,2	422	49,2	189	22,0	22	2,6	22	2,6	0,840	
OPĆINA POPOVAČA	2667	100,0	726	27,3	1315	49,3	572	21,4	54	2,0	54	2,0	0,788	
Čigoč	127	100,0	26	20,5	60	47,2	39	30,7	2	1,6	2	1,6	1,500	
Kratečko	282	100,0	47	16,7	146	51,8	87	30,8	2	0,7	2	0,7	1,851	
Lonja	183	100,0	33	18,0	83	45,4	66	36,1	1	0,5	1	0,5	2,000	
Mužilovčica	167	100,0	25	15,0	85	50,9	52	31,1	5	3,0	5	3,0	2,080	
Suvoj	54	100,0	7	13,0	24	44,4	23	42,6	0	0,0	0	0,0	3,286	
Veliko Svinjičko	357	100,0	78	21,8	177	49,6	102	28,6	0	0,0	0	0,0	1,308	
GRAD SISAK	1170	100,0	216	18,5	575	49,1	369	31,5	10	0,9	10	0,9	1,708	
UKUPNO PODRUČJE	8248	100,0	1980	24,0	4114	49,9	2017	24,4	137	1,7	137	1,7	1,019	

Tablica 6.
Dobna struktura stanovništva | 1981. godine

NASELJA	UKUPNO						DOBNE SKUPINE						koeficijent starosti	
	0-19		20-59		60 i više god.		nepoznata starost		60 i više god. / 0-19 god.					
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Drenov Bok	318	100,0	55	17,3	141	44,3	121	38,1	1	0,3	2200			
Jasenovac	1228	100,0	258	21,0	642	52,3	312	25,4	16	1,3	1209			
Košutarica	346	100,0	77	22,2	168	48,6	100	28,9	1	0,3	1299			
Krapje	362	100,0	66	18,2	171	47,3	122	33,7	3	0,8	1848			
Mlaka	355	100,0	100	28,2	201	56,6	50	14,1	4	1,1	0.500			
Puska	449	100,0	164	36,5	209	46,5	61	13,6	15	3,4	0.372			
Trebež	39	100,0	16	41,1	21	53,8	2	5,1	0	0,0	0.125			
Uštica	554	100,0	114	20,6	321	57,9	118	21,3	1	0,2	1035			
OPĆINA JASENOVAC	3651	100,0	850	23,3	1874	51,3	886	24,3	41	1,1	1042			
Bročice	966	100,0	328	33,9	510	52,8	106	11,0	22	2,3	0.323			
Sigetac Novski	191	100,0	46	24,1	109	57,1	36	18,8	0	0,0	0.783			
GRAD NOVSKA	1157	100,0	374	32,3	619	53,5	142	12,3	22	1,9	0.380			
Donja Gračevica	865	100,0	224	25,9	464	53,6	160	18,5	17	2,0	0.714			
Osekovo	1079	100,0	237	22,0	571	52,9	261	24,2	10	0,9	1101			
Stružec	849	100,0	213	25,1	462	54,4	166	19,6	8	0,9	0.779			
OPĆINA POPOVAČA	2793	100,0	674	24,1	1497	53,6	587	21,0	35	1,3	0.871			
Čigoč	159	100,0	34	21,4	71	44,6	53	33,4	1	0,6	1559			
OKratečko	348	100,0	77	22,1	172	49,4	97	27,9	2	0,6	1260			
Lonja	302	100,0	60	19,9	145	48,0	97	32,1	0	0,0	1617			
Mužilovčica	209	100,0	38	18,2	111	53,1	58	27,7	2	1,0	1526			
Survoj	104	100,0	17	16,3	44	42,3	43	41,4	0	0,0	2529			
Veliko Svinjičko	424	100,0	85	20,0	237	55,9	100	23,6	2	0,5	1176			
GRAD SISAK	1546	100,0	311	20,1	780	50,5	448	29,0	7	0,4	1440			
UKUPNO PODRUČJE	9147	100,0	2209	24,1	4770	52,1	2063	22,6	105	1,2	0.934			

Tablica 7.
Aktivno stanovništvo 1991. godine

NASELJA	Ukupno stanovništvo		Aktivno stanovništvo		Osobe s osobnim prihodom		Udržavano stanovništvo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Drenov Bok	206	100,0	106	51,4	37	18,0	63	30,6
Jasenovac	1100	100,0	436	39,6	234	21,3	430	39,1
Košutarica	278	100,0	88	31,7	64	23,0	126	45,3
Krapje	235	100,0	143	60,9	41	17,4	51	21,7
Mlaka	329	100,0	118	35,9	43	13,1	168	51,0
Puska	320	100,0	147	45,9	27	8,5	146	45,6
Trebež	79	100,0	41	51,9	5	6,3	33	41,8
Uštica	427	100,0	132	30,9	120	28,1	175	41,0
OPĆINA JASENOVAC	2974	100,0	1211	40,7	571	19,2	1192	40,1
Bročice	971	100,0	357	36,8	175	18,0	439	45,2
Sigetac Novski	169	100,0	83	49,1	14	8,3	72	42,6
GRAD NOVSKA	1140	100,0	440	38,6	189	16,6	511	44,8
Donja Gračenica	747	100,0	272	36,4	164	22,0	311	41,6
Osekovo	971	100,0	432	44,5	136	14,0	403	41,5
Stružec	783	100,0	331	42,3	117	14,9	335	42,8
OPĆINA POPOVAČA	2501	100,0	1035	41,4	417	16,7	1049	41,9
Čigoč	120	100,0	70	58,3	6	5,0	44	36,7
Kratečko	274	100,0	160	58,4	28	10,2	86	31,4
Lonja	182	100,0	109	59,9	21	11,5	52	28,6
Mužilovčica	155	100,0	100	64,5	3	2,0	52	33,5
Suvaj	54	100,0	39	72,2	7	13,0	8	14,8
Veliko Svinjičko	357	100,0	234	65,5	21	5,9	102	28,6
GRAD SISAK	1142	100,0	712	62,3	86	7,5	344	30,2
UKUPNO PODRUČJE	7757	100,0	3398	43,8	1263	16,3	3096	39,9

Tablica 8.
Aktivno stanovništvo 1981. godine

NASELJA	Ukupno stanovništvo		Aktivno stanovništvo		Osobe s osobnim prihodom		Udržavano stanovništvo	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Drenov Bok	295	100,0	190	64,4	17	5,8	88	29,8
Jasenovac	1145	100,0	493	43,1	138	12,0	514	44,9
Košutarica	326	100,0	135	41,4	27	8,3	164	50,3
Krapje	338	100,0	204	60,4	18	5,3	116	34,3
Mlaka	342	100,0	160	46,8	23	6,7	159	46,5
Puska	389	100,0	169	43,4	14	3,6	206	53,0
Trebež	39	100,0	21	53,8	0	0,0	18	46,2
Uštica	518	100,0	179	34,6	84	16,2	255	49,2
OPĆINA JASENOVAC	3392	100,0	1551	45,7	321	9,5	1520	44,8
Bročice	867	100,0	307	35,4	93	10,7	467	53,9
Sigetac Novski	187	100,0	124	66,3	2	1,1	61	32,6
GRAD NOVSKA	1054	100,0	431	40,9	95	9,0	528	50,1
Donja Gračenica	814	100,0	300	36,9	54	6,6	460	56,5
Osekovo	1049	100,0	469	44,7	110	10,5	470	44,8
Stružec	787	100,0	284	36,1	63	8,0	440	55,9
OPĆINA POPOVAČA	2650	100,0	1053	39,7	227	8,6	1370	51,7
Čigoč	148	100,0	101	68,2	6	4,1	41	27,7
Kratečko	338	100,0	154	45,6	24	7,1	160	47,3
Lonja	283	100,0	197	69,6	16	5,7	70	24,7
Mužilovčica	198	100,0	136	68,7	9	4,5	53	26,8
Suvaj	104	100,0	82	78,8	6	5,8	16	15,4
Veliko Svinjičko	419	100,0	227	54,2	8	1,9	184	43,9
GRAD SISAK	1490	100,0	897	60,2	69	4,6	524	35,2
UKUPNO PODRUČJE	8586	100,0	3932	45,8	712	8,3	3942	45,9

Tablica 9.
Radnici prema mjestu rada 1991. godine

NASELJA	RADNICI							
	Svega	Rade u mjestu stanovanja		RADE U DRUGOM MJESTU				
		broj	%	Svega		u istoj općini	u drugoj općini Republike Hrvatske	na području bivše SFRJ
				broj	%			
Drenov Bok	26	3	11,5	23	88,5	12	11	
Jasenovac	325	175	53,8	150	46,2	97	45	6
Košutarica	61	3	4,9	58	95,1	38	20	
Krapje	40	5	12,5	35	87,5	23	11	
Mlaka	50	4	8,0	46	92,0	35	11	
Puska	48	5	10,4	43	89,6	38	5	
Trebež	13	1	7,7	12	92,3	10	2	
Uštica	112	5	4,5	107	95,5	72	33	2
OPĆINA JASENOVAC	675	201	29,8	474	70,2	325	138	8
Bročice	294	25	8,5	269	91,5	227	40	2
Sigetac Novski	37	6	16,2	31	83,8	26	5	
GRAD NOVSKA	331	31	9,4	300	90,6	253	45	2
Donja Gračenica	179	20	11,2	159	88,8	139	19	1
Osekovo	236	13	5,5	223	94,5	174	46	2
Stružec	184	55	29,9	129	70,1	83	44	
OPĆINA POPOVAČA	599	88	14,7	511	85,3	396	109	3
Čigoč	4			4	100,0	4		
Kratečko	29	15	51,7	14	48,3	13	1	
Lonja	16	9	56,2	7	43,8	1	5	
Mužilovčica	15	1	6,7	14	93,3	7	7	
Suvaj	2			2	100,0	2		
Veliko Svinjičko	43	4	9,3	39	90,7	35	3	1
GRAD SISAK	109	29	26,6	80	73,4	62	16	1
UKUPNO PODRUČJE	1714	349	20,4	1365	79,6	1036	308	14

Tablica 10.

Aktivno stanovništvo u zemlji koje obavlja zanimanje prema području djelatnosti 1991. godine

NASELJA	UKUPNO	PODRUČJE DJELATNOSTI													
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Drenov Bok	98	2	9	8		1	3	4		69					1
Jasenovac	391	82	51	35	9	17	40	23	12	32	3	4	41	14	17
Košutarica	82	15	1	1	8		27	2		22	1			1	1
Krapje	141	6	12	4	4	3	4	3		100					1
Mlaka	109	9	18	15	6	2	4	4		44		1	2	1	
Puska	135	7	51	9	3	3	3	1	1	50			2		1
Trebež	41	4	5		3		1			26			1		1
Uštica	118	31	1	2	6	12	25	8	7	9			5	1	2
OPĆINA JASENOVAC	1115	156	148	74	39	38	107	45	20	352	4	5	51	17	24
Bročice	317	93	6	10	9	38	49	22	15	24	3	4	8	4	15
Sigetac Novski	75	9	44	1		2	4	4	3	2	3	1		1	1
GRAD NOVSKA	392	102	50	11	9	40	53	26	18	26	6	5	8	5	16
Donja Gračenica	251	54	88	1	24	13	14	16	4	14	2	3	3	2	10
Osekovo	406	67	178		11	34	28	17	17	13	7	9	5	14	3
Stružec	310	65	147	4	8	22	17	9	6	1	2	2	3	10	9
OPĆINA POPOVAČA	967	186	413	5	43	69	59	42	27	28	11	14	11	26	22
Čigoč	65		62				2						1		
Kratečko	144	3	115	3	1		5	4				2	4	2	3
Lonja	105	2	93		5		3	1				1			
Mužilovčica	92	4	78	3	1	2		2		1					1
Suvoj	39		36		2					1					
Veliko Svinjičko	225	7	183		22	2	1	4		1	1		3		
GRAD SISAK	670	16	567	6	31	4	11	11		3	1	3	8	2	4
UKUPNO PODRUČJE	3144	460	1178	96	122	151	230	124	65	409	22	27	78	50	66
1. Industrija i rudarstvo															
2. Poljoprivreda i ribarstvo															
3. Šumarstvo															
4. Vodoprivreda															
5. Građevinarstvo															
6. Promet i veze															
7. Trgovina															
8. Ugostiteljstvo i turizam															
9. Obrtništvo i osobne usluge															
10. Stambeno komunalne djelatnosti i uređenje naselja i prostora															
11. Financijske, tehničke i poslovne usluge															
12. Obrazovanje, znanost, kultura i informacije															
13. Zdravstvena zaštita i socijalna skrb															
14. Tijela državne vlasti, tijela lokalne samouprave, fondovi, udruženja i organizacije															
Napomena: razlika od "ukupno" odnosi se na nepoznato područje djelatnosti															

Tablica 11.
Poljoprivredno stanovništvo 1991. godine

NASELJA	Ukupno poljoprivredno stanovništvo		aktivno poljoprivredno stanovništvo		uzdržavano poljoprivredno stanovništvo		% poljoprivrednog stanov. u ukup. stan.	% aktivno poljop. u ukup. akt. stanov.
	broj	%	broj	%	broj	%		
Drenov Bok	93	100,0	75	80,6	18	19,4	45,1	70,8
Jasenovac	89	100,0	65	73,0	24	27,0	8,1	14,9
Košutarica	16	100,0	9	56,2	7	43,8	5,8	10,2
Krapje	124	100,0	110	88,7	14	11,3	52,8	76,9
Mlaka	109	100,0	56	51,4	53	48,6	33,1	47,5
Puska	154	100,0	96	62,3	58	37,7	48,1	65,3
Trebež	34	100,0	27	79,4	7	20,6	43	65,9
Uštica	13	100,0	6	46,1	7	53,9	3	4,5
OPĆINA JASENOVAC	632	100,0	444	70,2	188	29,7	21,2	36,7
Bročice	24	100,0	13	54,2	11	45,8	2,5	3,6
Sigetac Novski	85	100,0	44	51,8	41	48,2	50,3	53
GRAD NOVSKA	109	100,0	57	52,3	52	47,7	9,6	13
Donja Gračenica	111	100,0	84	75,7	27	24,3	14,9	30,9
Osekovo	239	100,0	178	74,5	61	25,5	24,6	41,2
Stružec	210	100,0	146	69,5	64	30,5	26,8	44,1
OPĆINA POPOVAČA	560	100,0	408	72,9	152	27,1	22,4	39,4
Čigoč	98	100,0	61	62,2	37	37,8	81,7	87,1
Kratečko	154	100,0	111	72,1	43	27,9	56,2	69,4
Lonja	119	100,0	89	74,8	30	25,2	65,4	81,7
Mužilovčica	118	100,0	78	66,1	40	33,9	76,1	78
Suvoj	44	100,0	37	84,1	7	15,9	81,5	94,9
Veliko Svinjičko	229	100,0	177	77,3	52	22,7	64,1	75,6
GRAD SISAK	762	100,0	553	72,6	209	27,4	66,7	77,7
UKUPNO PODRUČJE	2063	100,0	1462	70,9	601	29,1	26,6	43

Tablica 12.
Poljoprivredno stanovništvo 1981. godine

NASELJA	Ukupno poljoprivredno stanovništvo		aktivno poljoprivredno stanovništvo		uzdržavano poljoprivredno stanovništvo		% poljoprivrednog stanov. u ukup. stan.	% aktivno poljop. u ukup. akt. stanov.
	broj	%	broj	%	broj	%		
Drenov Bok	167	100,0	130	77,8	37	22,2	56,6	68,4
Jasenovac	187	100,0	151	80,7	36	19,3	16,3	30,6
Košutarica	94	100,0	61	64,9	33	35,1	28,8	45,2
Krapje	205	100,0	154	75,1	51	24,9	60,6	75,5
Mlaka	146	100,0	101	69,2	45	30,8	42,7	63,1
Puska	190	100,0	112	58,9	78	41,1	48,8	66,3
Trebež	9	100,0	9	100,0	0	0,0	23,1	42,9
Uštica	33	100,0	21	63,6	12	36,4	6,4	11,7
OPĆINA JASENOVAC	1031	100,0	739	71,7	292	28,3	30,4	47,6
Bročice	36	100,0	19	52,8	17	47,2	4,1	6,2
Sigetac Novski	109	100,0	90	82,6	19	17,4	58,3	72,6
GRAD NOVSKA	145	100,0	109	75,2	36	24,8	13,8	25,3
Donja Gračenica	229	100,0	129	56,3	100	43,7	28,1	43
Osekovo	365	100,0	244	66,8	121	33,2	34,8	52
Stružec	233	100,0	105	45,1	128	54,9	29,6	37
OPĆINA POPOVAČA	827	100,0	478	57,8	349	42,2	31,2	45,4
Čigoč	115	100,0	93	80,9	22	19,1	77,7	92,1
Kratečko	208	100,0	118	56,7	90	43,3	61,5	76,6
Lonja	207	100,0	179	86,5	28	13,5	73,1	90,9
Mužilovčica	157	100,0	124	79,0	33	21,0	79,3	91,2
Suvaj	92	100,0	78	84,8	14	15,2	88,5	95,1
Veliko Svinjičko	307	100,0	187	60,9	120	39,1	73,3	82,4
GRAD SISAK	1086	100,0	779	71,7	307	28,3	72,9	86,8
UKUPNO PODRUČJE	3089	100,0	2105	68,1	984	31,9	36	53,5

Tablica 13.
Narodnosni sastav stanovništva 1991. godine

NASELJA	NACIONALNO SE IZJASNILI													NISU SE NACIONALNO IZJASNILI						
	Ukupno	Svega	Hrvati	Crnogorci	Muslimani	Slovinci	Srbi	Albanci	Česi	Grci	Mađari	Poljaci	Romi	Talijani	Ukrajinci	Ostali	Pr. čl. 170 Ustava	Jugoslaveni	Reg. prip.	Nepoznato
Drenov Bok	222	208	199	3	1	6	1	1	1	1	1	1				4	4			10
Jasenovac	1154	1007	632	3	3	348	13	2	1	2				3		42	88	2	1	15
Košutarica	301	299	295			4										1				1
Krapje	251	251	249			1		1												
Mlaka	358	321	10		2	304									5	12	10			15
Puska	346	342	340		1										1					4
Trebež	84	82	79			3												2		
Uštica	464	449	213	1	1	234										4	6			5
OPĆINA JASENOVAC	3180	2959	2017	4	6	900	13	3	1	3	1			3	6	63	106	3		49
Bročice	1061	1013	900		7	46										15	13	2		18
Sigetac Novski	170	162	162													4	2			2
GRAD NOVSKA	1231	1175	1062		7	46								4		19	15	2		20
Donja Gračnica	794	777	738		3	2	9	1		3			22	3		1	6			10
Osekovo	1015	1007	979		1	5	17	1												8
Stružec	858	834	817		1	12								2		5				19
OPĆINA POPOVAČA	2667	2618	2534		5	19	26	1		3			22	5		6	6			37
Čigoč	127	126	126															1		
Kratečko	282	267	266	1												2	1	1		11
Lonja	183	179	175			4											3			1
Mužilovčica	167	159	159														3			5
Suvoj	54	54	54																	
Veliko Svinjičko	357	349	348					1								1	3			4
GRAD SISAK	1170	1134	1128	1		4		1								3	11	1		21
UKUPNO PODRUČJE	8248	7886	6741	5	18	5	969	39	5	1	6	2	77	5	7	6	91	138	6	127

Tablica 14.
Stanovništvo staro 15 i više godina, prema spolu i školskoj spremi | 1991. godine

NASELJA	Spol	Ukupno	Bez školske spreme			Srednje obrazovanje							Više obrazovanje	Visoko obrazovanje	Nepoznato
			Svega	Nepismeni	1-3 razreda osnovne škole	4-7 razreda osnovne škole	Osnovno obrazovanje	škole za KV i VKV radnike i ost. kadar			Srednje škole za usmjereno obrazovanje				
								Svega	Gimnazija	školski kadar					
Drenov Bok	Sv.	191	21	10	15	100	22	28	6	7	15	2	3		
	M	87	7	5	4	42	13	18	5	4	9	1	2		
Jasenovac	Sv.	981	56	34	52	306	214	288	120	9	63	39	18		
	M	428	13	6	8	90	109	176	84	3	36	21	8		
Koštutarica	Sv.	260	14	11	37	122	39	44	8	19	17	3	1		
	M	112	2	1	10	58	15	25	5	11	9	2			
Krapje	Sv.	231	34	30	12	114	38	29	10	9	10	1	3		
	M	109	15	12	4	43	24	20	6	6	8	1	2		
Mlaka	Sv.	292	73	51	15	83	71	34	13	12	9	1	2		
	M	139	18	11	9	34	48	23	10	8	5	1	2		
Puska	Sv.	277	57	35	16	110	79	10	4	3	3		5		
	M	132	15	6	6	59	47	4	2	1	1		1		
Trebež	Sv.	60	15	8	5	23	14	3		3					
	M	30	5	1	2	13	8	2		2					
Uštica	Sv.	404	35	23	41	154	83	80	34	2	21	7	4		
	M	183	4	2	6	62	47	56	25	2	16	6	2		
OPĆINA JASENOVAC	Sv.	2696	305	202	193	1012	560	516	195	11	167	51	26		
	M	1220	79	44	49	401	311	324	137	5	99	31	13		
Bročice	Sv.	823	82	35	47	249	200	203	90	4	38	13	6		
	M	392	17	3	12	112	103	126	67	1	20	6	1		
Sigetac Novski	Sv.	144	13	10	9	71	24	26	20		2	4	1		
	M	66	4	2	4	32	12	14	11		1	2			
GRAD NOVSKA	Sv.	967	95	45	56	320	224	229	110	4	40	13	6		
	M	458	21	5	16	144	115	140	78	1	21	6	1		

Tablica 14.
(nastavak)

NASELJA	Spol	Ukupno	Bez školske spreme				Srednje obrazovanje						Visoko obrazovanje	Nepoznato	
			Svega	Nepismeni	1-3 razreda osnovne škole		4-7 razreda osnovne škole		Osnovno obrazovanje	Srednje škole za					Više obrazovanje
					Svega	Svega	1-3 razreda osnovne škole	4-7 razreda osnovne škole		Svega	škole za KV i VKV radnike i ost. kadar	Gimnazija			
Donja Gračenica	Sv.	601	82	44	37	209	139	119	64	21	34	7	2	6	
	M	282	23	9	11	89	64	88	52	13	23	2	2	3	
Osekovo	Sv.	826	56	32	69	323	202	155	39	4	61	5	2	14	
	M	397	19	11	23	134	111	101	34		30	37	2	7	
Stružec	Sv.	687	28	14	38	282	170	147	47	4	57	2	3	17	
	M	339	9	2	11	123	92	90	34		32	24	2	3	
OPĆINA POPOVAČA	Sv.	2114	166	90	144	814	511	421	150	8	139	124	7	37	
	M	1018	51	22	45	346	267	279	120		75	84	4	19	
Čigoč	Sv.	105	10	9	8	43	35	8	3		1	4	1		
	M	45			2	17	20	5	2		1	2	1		
Kratečko	Sv.	249	20	18	13	105	75	30	14		11	5	3	2	
	M	111	5	4	2	44	38	19	10		6	3	1	1	
Lonja	Sv.	162	28	25	11	85	32	6	4		1	1			
	M	77	7	6	6	39	22	3	2			1			
Mužilovčica	Sv.	151	10	6	11	75	37	13	4		9			5	
	M	73	4	3	2	35	22	8	2		6			2	
Suvoj	Sv.	51	7	6	8	22	11	3	2		1				
	M	26	1		3	12	9	1	1						
Veliko Svinjičko	Sv.	303	17	11	30	157	75	18	6		7	5	2	4	
	M	136	6	3	6	67	44	12	5		4	3		1	
GRAD SISAČ	Sv.	1021	92	75	81	487	265	78	33		30	15	1	11	
	M	468	23	16	21	214	155	48	22		17	9	2	4	
UKUPNO PODRUČJE	Sv.	6798	658	412	474	2633	1560	1244	488	23	376	357	84	105	
	M	3164	174	87	131	1105	848	791	357	2	212	216	43	50	

Tablica 15.

Domaćinstva prema posjedovanju poljoprivrednog gospodarstva i broju članova 1991. godine

NASELJA	posjed. gospodar.	ukupno domaćin.	Obiteljska prema broju članova								nisu obiteljska		
			svega	2	3	4	5	6	7	8 i više		sama- čka	više- člana
										br. dom.	ukup. čl.		
Drenov Bok	83	94	60	31	8	12	6	2		1	9	32	2
Jasenovac	255	440	321	117	85	76	28	11	4			112	7
Košutarica	104	118	78	33	14	15	7	8	1			37	3
Krapje	95	109	75	33	26	11	3	2				32	2
Mlaka	101	112	92	28	15	28	7	10	2	2	16	20	
Puska	98	114	87	27	11	28	14	3	3	1	8	24	3
Trebež	22	27	19	4	4	4	4	2		1	8	8	
Uštica	137	166	122	43	24	30	15	9	1			39	5
OPĆINA JASENOVAC	895	1180	854	316	187	204	84	47	11	5	41	304	22
Bročice	174	318	275	76	53	81	38	18	5	4	47	40	3
Sigetac Novski	54	59	48	19	10	11	3	4	1			10	1
GRAD NOVSKA	228	377	323	95	63	92	41	22	6	4	47	50	4
Donja Gračenica	197	270	207	71	40	49	24	16	4	3	27	61	2
Osekovo	288	339	249	76	44	62	36	18	6	7	57	85	5
Stružec	228	272	221	68	44	55	25	18	8	3	29	50	1
OPĆINA POPOVAČA	713	881	677	215	128	166	85	52	18	13	113	196	8
Čigoč	46	49	34	11	10	8	3	1	1			15	
Kratečko	102	110	74	31	15	14	6	4	4			35	1
Lonja	73	83	47	21	12	6	4	3	1			36	
Mužilovčica	58	65	47	24	6	8	4	4	1			18	
Suvoj	19	27	13	7	2	3	1					13	1
Veliko Svinjičko	112	122	99	37	25	18	10	4	4	1	8	20	3
GRAD SISAK	410	456	314	131	70	57	28	16	11	1	8	137	5
UKUPNO PODRUČJE	2246	2894	2168	757	448	519	238	137	46	23	209	687	39

Tablica 16.

Domaćinstva prema posjedovanju poljoprivrednog gospodarstva i broju članova 1981. godine

NASELJA	posjed. gospodar.	ukupno domaćin.	Obiteljska prema broju članova								nisu obiteljska		
			svega	2	3	4	5	6	7	8 i više		sama- čka	više- člana
										br. dom.	ukup. čl.		
Drenov Bok	109	128	83	37	18	13	7	4	4			42	3
Jasenovac	290	459	329	105	91	86	31	10	4	2	16	121	9
Košutarica	116	122	87	30	20	13	14	7	2	1	9	31	4
Krapje	131	145	100	41	22	24	8	4	1			43	2
Mlaka	101	112	95	27	21	28	10	7		2	17	17	
Puska	115	130	105	28	17	27	14	9	4	6	56	24	1
Trebež	10	16	11	4	4	1	2					5	
Uštica	162	187	148	51	30	31	20	14	2			38	1
OPĆINA JASENOVAC	1034	1299	958	325	223	223	106	55	17	11	98	321	20
Bročice	182	277	242	51	54	74	37	16	5	5	47	28	7
Sigetac Novski	57	64	55	22	12	11	5	3	1	1	8	9	
GRAD NOVSKA	239	341	297	73	66	85	42	19	6	6	55	37	7
Donja Gračenica	240	291	242	93	53	50	20	18	4	4	32	47	2
Osekovo	328	363	288	93	80	51	40	16	2	6	56	67	8
Stružec	223	273	222	77	50	37	27	18	10	3	28	46	5
OPĆINA POPOVAČA	791	927	752	263	183	138	87	52	16	13	116	160	15
Čigoč	55	57	39	14	6	9	4	3	3			18	
Kratečko	115	130	93	36	22	18	6	8	2	1	8	36	1
Lonja	112	124	85	42	17	13	7	4	2			36	3
Mužilovčica	59	68	57	18	17	10	5	3	4			11	
Suvoj	43	46	25	9	9	2	3		1	1	8	21	
Veliko Svinjičko	140	142	120	43	31	23	16	4	3			18	4
GRAD SISAK	524	567	419	162	102	75	41	22	15	2	16	140	8
UKUPNO PODRUČJE	2588	3134	2426	823	574	521	276	148	54	32	285	658	50

TABLIČNI PRIKAZ
REZULTATA
ANKETNOG
ISTRAŽIVANJA

SOCIOEKOLOŠKA ANALIZA NASELJA

Tablica 1.

Osobito karakteristična naselja, objekti, prirodne i povijesne znamenitosti koje bi, po mišljenju ispitanika, trebalo preporučiti posjetiteljima Lonjskog polja (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Naselja	%	Objekti	%	Prirodne znamenitosti	%	Povijesne znamenitosti	%
Krapje	27,1	Stare drvene kuće	43,2	Životinjski svijet (ptice, rodina gnijezda, ribe...)	26,3	Spomen područje Jasenovac	12,6
Čigoč	22,8	Stari drveni javni objekti	7,8	Močvarna staništa	14,8	Crkve, kapelice	6,3
Drenov Bok	7,8			Vodeni tijekovi (Strug, stara Sava...)	5	Rimska nalazišta	3,3
Lonja	5,4			Biljni svijet (staro drveće, šume...)	5	Folklor, narodni običaji	1,5
Mužilovčica	4,8			Park prirode u cjelini	4,6	Etnološke zbirke	1,1
Jasenovac	3,5			Krapje dol	4,4	Posavska nošnja	0,7
Osekovo	3,0			Lonjsko polje	2,8	Pojedinačni objekti (npr. Pikijina kuća...)	0,2
Puska	2,8			Mokro polje	1,7		
Trebež	2,4			Ogrinovo	0,7		
Bročice	1,5			Čeke	0,2		
Košutarica	1,3			Mlačko polje	0,2		
Suvoj	1,3						
Uštica	1,3						
Mlaka	1,1						
Kratečko	0,7						
Stružec	0,7						
Plesmo	0,7						
Kostrina	0,7						
Višnjica	0,7						
Donja Gračenica	0,2						
Veliko Svinjičko	0,2						
Jelenska	0,2						
Čeprlin	0,2						

Tablica 2.

Što bi bilo najbolje učiniti s naseljima koja propadaju (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Obnoviti ih kao turistička naselja, za prijam i stanovanje turista	54,9
Treba dati povoljne kredite za obnovu kuća vlasnicima	54,4
Kuće u naselju mogla bi država otkupiti od vlasnika, zaštititi i održavati isključivo kao spomenike kulture	29,3
Kuće u takvu naselju mogle bi se preurediti u vikendice	9,1
Naselja koja izumiru mogla bi se pretvoriti u posebna znanstvena, istraživačka, kulturna i slična središta	8,2
Kuće u naselju mogle bi se preurediti u umjetničke atelijere/radionice	6,3
Pustiti ih da izumru	1,5

Tablica 3.

Koja naselja najviše propadaju i zašto (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika, a odgovori na pitanje "zašto" nisu prikazani za pojedina naselja nego ukupno)

Naselja	%	Razlozi propadanja	%
Krapje	19,7	Nepovoljna demografska struktura	57,5
Drenov Bok	14,1	Loši životni uvjeti (zapuštenost, zagađenost, poplave...)	9,5
Čigoč	11,5	Prometna izoliranost	6,7
Suvoj	9,3	Općenito loše gospodarske prilike (nezaposlenost i sl.)	6,3
Lonja	8,2	Nedostatna opremljenost sela (škole, trgovine, pošte, ambulante...)	0,7
Puska	5,0	Posljedice rata	0,2
Mlaka	3,3	Lovište	0,2
Veliko Svinjičko	3,3	Zbog očuvanja kulturne baštine na štetu standarda stanovnika	0,2
Trebež	3,0	Nafta	0,2
Mužilovčica	2,8		
Kostrina	2,8		
Plesmo	2,4		
Jelenska	1,7		
Košutarica	1,5		
Uštica	1,3		
Jasenovac	1,1		
Kratečko	1,1		
Stružec	1,1		

Naselja	%	Razlozi propadanja	%
Donja Gračenica	0,9		
Potok	0,9		
Bročice	0,7		
Osekovo	0,4		
Bukovica	0,4		
Jablanac	0,4		
Bristig	0,2		
Tanac	0,2		

Tablica 3.
(nastavak)

Tablica 4.

Što ispitanici smatraju najvažnijim problemom naselja u kojem žive (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Nezaposlenost i loš životni standard	24,1
Kanalizacija	15,4
Loša prometna povezanost	14,8
Loše i neodržavane prometnice	13,0
Loša demografska struktura	11,5
Nedostatna opremljenost ustanovama (škole, banke, pošte...)	8,5
Zdravstvene ustanove, ljekarne	7,8
Vodovod	7,4
Nedostatak sadržaja/objekata za društveni život	5,4
Otkup poljoprivrednih proizvoda i dr. problemi vezani uz poljoprivredu	5,0
Opći problemi u društvu koji se reflektiraju na gospodarski i društveni život	4,1
Neurednost (neorganiziran odvoz smeća)	3,5
Veterinarska služba	1,3
Štete od svinja	0,9
Graditeljska ograničenja kod obnove starih kuća	0,7
Povratak i obnova	0,7
Zagađenost	0,4

Tablica 5.

Po čemu je ispitanikovo naselje posebno i prepoznatljivo u odnosu na druga naselja na Lonjskom polju (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Graditeljska baština	10,9
Kulturna, tradicijska baština (običaji, folklor, nošnja i sl.)	10,0
Nafta	9,8
Geografske osobitosti i položaj (krajolik, rijeke, vodotoci, močvare...)	9,3
Životinjske vrste	6,9
Spomen područje Jasenovac	6,9
Prosperitetno naselje ("urbanije", naprednije, povoljnija demografska struktura...)	6,7
Tradicionalne gospodarske djelatnosti	5,4
Ništa posebno	5,0
Aktivnosti mjesnih društava (vatrogasna, sportska, lovačka društva, limena glazba itd.)	3,3
Propadajuće naselje (beperspektivno, staro stanovništvo...)	2,6
Biljne vrste (i šume – općenito)	1,5
Krapje dol	0,9
Obnovljeno	0,4
Ima najviše zidanih kuća	0,2

Tablica 6.

Koliko su zadovoljni sljedećim pojedinostima u naselju u kojemu žive

	Izrazito nezadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Nema stava	Uglavnom zadovoljan	Izrazito zadovoljan	Srednja ocjena	Ne postoji u mom naselju	Bez odgovora
Pokrivenost telefonskom mrežom	1,5	1,1	2,8	49,2	43,8	4,3	0,9	0,7
Crkva	1,1	5,4	4,1	41,9	35,1	4,2	11,5	0,9
Telefonske govornice	2,8	4,8	11,3	53,6	21	4,0	5,2	1,3
Poštanski ured	3,7	2,2	1,1	15,2	6,5	3,7	71,7	0,2
Pokrivenost GSM mrežom	4,3	6,5	22,1	34,7	22,3	3,7	8,5	1,5
Održavanje čistoće i odvoz smeća	9,3	8,0	6,1	57,3	16,1	3,6	3,0	0,2
Osnovna škola	2,4	11,9	10,0	48,6	5,0	3,5	21,7	0,4
Javna knjižnica	2,4	1,3	2,2	8,7	3,5	3,5	81,3	0,7
Dnevna opskrba (trgovina mješovitom robom)	6,1	20,0	2,6	59,2	7,4	3,4	4,8	0
Sportski objekti	6,1	10,2	9,1	37,7	7,2	3,4	29,3	0,4

Tablica 6.
(nastavak)

	Izrazito nezadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Nema stava	Uglavnom zadovoljan	Izrazito zadovoljan	Srednja ocjena	Ne postoji u mom naselju	Bez odgovora
Autobusno ili željezničko stajalište	15,2	24,1	9,1	32,3	2,4	2,8	16,3	0,7
Prostor za druženje starijih ljudi	11,7	14,1	8,5	16,3	1,7	2,7	47,5	0,2
Javni prijevoz (linije i čestina)	22,1	22,1	5,6	32,8	2,8	2,7	13,9	0,7
Odvodnja	15,2	15,2	5,2	22,8	1,7	2,7	39,3	0,7
Zanatske usluge	7,2	10,4	5,4	8,5	1,3	2,6	67,0	0,2
Prostor za druženje mladih	12,1	17,6	7,6	17,4	1,5	2,6	43,4	0,4
Kanalizacija	11,7	9,8	2,2	12,1	1,7	2,5	61,6	0,9
Ambulanta (opća praksa)	6,9	7,2	0,9	7,8	0,2	2,4	76,8	0,2
Asfaltne ceste	25,8	36,4	3,0	29,9	2,2	2,4	1,7	0,9
Kulturne ustanove (muzej, kino)	5,4	5,9	2,2	2,6	0	2,1	83,5	0,4
Vrtići	4,8	2,2	1,7	0,2	0,4	1,9	90,2	0,4
Srednja škola	4,1	1,3	1,3	0,9	0	1,9	92,2	0,2
Ljekarna	4,8	1,3	0,4	0,4	0	1,5	92,8	0,2
Zubarska ambulanta	4,3	2,2	0,4	0	0	1,4	92,8	0,2

Tablica 7.
Gdje ispitanici najčešće obavljaju pojedine aktivnosti

	U svome selu	U drugom mjestu	Nigdje	Bez odgovora
Vjerski obredi	73,8	13,4	12,1	0,7
Posjete rodbini ili prijateljima	65,1	26,2	5,4	3,3
Kupovina	51,8	46,6	0,7	0,9
Radno mjesto	33,6	17,8	47,1	1,5
Odlazak u kavane, kafiće, restorane	18,9	15,8	63,8	1,5
Odlazak liječniku	10,6	82,4	6,5	0,4
Zanatske usluge	8,7	40,6	48,8	2,0
Odlazak u banku, poštu, općinske urede i sl.	7,2	86,6	5,6	0,7
Školovanje	2,0	6,1	88,3	3,7
Posjete kulturnim priredbama	0,7	20,8	76,8	1,7
Ples, diskoteklobovi	0,2	10,4	86,6	2,8

Tablica 8.

Koliko su naselja na Lonjskom polju privlačna za život mladima

	%
Vrlo privlačna	2,2
Uglavnom privlačna	20,0
Ne mogu ocijeniti	12,8
Uglavnom neprivlačna	35,4
Sasvim neprivlačna	29,5
<i>Srednja ocjena</i>	2,3
Bez odgovora	0,2

SOCIJALNOEKONOMSKA I IDENTITETSKA OBILJEŽJA ISPITANIKA I OBITELJI

Tablica 9.

Ocjena (od 1 do 5, kao u školi) nekih pojedinosti u životu ispitanika

	Srednja ocjena
Prehrana	3,9
Ugled među osobama iz bliže okolice (susjedima, prijateljima i sl.)	3,9
Uvjeti stanovanja	3,6
Zdravlje članova obitelji	3,5
Osobno zdravlje	3,2
Životna perspektiva mlađih članova obitelji	3,1
Materijalno stanje kućanstva	3,0
Radni uvjeti	2,9
Osobna životna perspektiva	2,9
Opće životne prilike u naselju	2,8

Tablica 10.

Na što bi se (ispitanici) mogli požaliti u vezi s uvjetima stanovanja

	Nimalo	Donekle	Izrazito	Bez odgovora
Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole, vrtići, pošta, banka, ambulanta i sl.)	12,6	47,3	38,4	1,7
Loši uvjeti za život djece u naselju	18,2	43,8	36,4	1,5
Loši uvjeti za život starijih osoba	19,5	43,6	35,4	1,5
Ružan izgled i slabo održavanje naselja	18,7	56,0	24,3	1,1
Slaba opremljenost kuće (neriješeno grijanje, nedostatak vode, plina, telefona i sl.)	52,3	32,1	14,3	1,3
Premalen stambeni prostor	66,4	24,9	8,2	0,4
Vlažnost ili oronulost kuće	68,1	22,1	8,2	1,5
Neprikladan stambeni raspored	64,0	27,5	7,2	1,3
Teška pristupačnost kuće (blatna ulica, opasnost od poplave...)	82,6	11,3	4,8	1,3

Tablica 11.

Je li se njihovo kućanstvo od 1991. godine mijenjalo (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika, a odgovori na pitanje "zašto" nisu prikazani za pojedina naselja nego ukupno)

	%
Netko se rodio ili doselio	28,0
Neko se iselilo	14,8
Netko je umro	30,2
Ostalo je isto	39,7

Tablica 12.

Kako često ispitanici obavljaju pojedine aktivnosti

	Rijetko ili nikad	Ponekad	Često	Bez odgovora
Gledanje televizije	8,9	28,2	62,7	0,2
Rad u vrtu, voćnjaku	13,0	24,1	62,3	0,7
Slušanje radija	18,4	39,5	41,9	0,2
Posjete i druženje s rođacima i prijateljima	9,8	47,9	41,4	0,9
Aktivnosti "uradi sam" (izrada i popravak predmeta, šivanje, pletenje, vezenje...)	25,4	33,2	39,7	1,7
Čitanje novina	31,2	39,5	28,6	0,7
Odlazak u ribolov	71,4	16,9	11,1	0,6
Čitanje knjiga	63,8	27,3	7,8	1,1
Odlazak u kafiće, kavane	74,2	19,1	6,1	0,7
Rekreacija i bavljenje sportom	77,4	16,5	5,4	0,7
Gledanje videokaseta	72,9	20,6	5,2	1,3
Honorarni rad, rad u "fušu"	85,0	10,2	3,9	0,9
Odlazak u lov	89,6	7,4	2,6	0,4
Odlazak na ručak/večeru u restorane ili gostionice	85,0	12,6	1,7	0,7
Odlazak u diskotekove, na plesnjake	90,9	6,7	1,7	0,7
Odlasci u kino	88,7	9,3	1,3	0,7
Dopunsko školovanje ili usavršavanje	91,5	6,9	0,7	0,9
Odlasci u kazalište, na koncerte, izložbe	91,5	7,2	0,7	0,7

Tablica 13.

Jesu li ispitanici osobno ili je netko iz njihove uže obitelji stradao u ratnim sukobima (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Netko nije stradao	85,2
Smrtno je stradao netko iz uže obitelji	5,4
Netko iz uže obitelji, teže tjelesne povrede	4,1
Netko iz uže obitelji, lakše tjelesne povrede	3,0
Ispitanik je imao teže tjelesne povrede	2,0
Ispitanik je imao lakše tjelesne povrede	0,7
Ispitanik je bio u zatočeništvu	0,2
Bio je zarobljen netko iz uže obitelji	0,2
Nestao je netko iz uže obitelji	0,2

Tablica 14.

Je li njihova obiteljska imovina stradala u Domovinskom ratu

	Ne	Manji dio	Veći dio	Potpuno	Bez odgovora
Materijalna dobra (kuća, gospodarska zgrada, automobil)	58,6	10,0	9,3	15,8	6,3
Stoka	71,1	3,0	2,2	16,9	6,7
Ljetina	71,1	1,7	2,4	17,8	6,9

Tablica 15.

Ako je imovina stradala, je li do sada obnovljena/nadoknađen

	%
U potpunosti	6,7
Veći dio	8,7
Manji dio	12,6
Uopće ne	9,8
Imovina nije stradala	55,1
Bez odgovora	7,2
Ukupno	100,0

Tablica 16.

Koje sve prihode ostvaruje ispitanikovo domaćinstvo (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika) i koji su im prihodi najvažniji

	%	Ostvaruje kao najvažniji	Ostvaruje kao drugi po važnosti
Od poljoprivrednog gospodarstva	40,1	28,9	8,9
Iz radnog odnosa	45,8	36,4	9,5
Od rada u inozemstvu	1,3	0,9	0,2
Od usluga poljoprivrednom mehanizacijom	2,0	0,7	0,9
Od povremenog i sezonskog rada	3,5	1,3	2,0
Od iznajmljivanja poslovnog prostora, kuće, gospodarskih objekata, imanja i sl.	0,2	28,4	15,0
Od mirovine	45,1	0,9	0,9
Socijalna pomoć	1,7	0,7	0,2
Pomoć roditelja, djece, rodbine i sl.	1,5	0,2	1,1
Nešto drugo	2,2	0	0

Tablica 17.

Procjena životnog standarda vlastitog kućanstva u odnosu na ostala kućanstva u naselju

	%
Znatno viši od prosjeka	7,2
Nešto viši od prosjeka	19,3
Prosječan	65,9
Nešto niži od prosjeka	4,6
Znatno niži od prosjeka	0,9
Srednja ocjena (1-5)	2,7
Ne mogu ocijeniti	1,1
Bez odgovora	1,1
Ukupno	100,0

Tablica 18.

Što od navedenoga posjeduje ispitanikovo kućanstvo, što nema, a što bi željeli imati

	Ima	Nema	Željeli bi imati	Bez odgovora
Hladnjak	96,1	3,3	0,7	0
Telefon	90,5	7,4	2,0	0,2
Vodovod	74,0	14,1	11,7	0,2
Kupaonicu	79,6	11,3	8,9	0,2
Televizor u boji	94,6	4,8	0,4	0,2
Stroj za pranje rublja	86,1	10,2	3,5	0,2
Stroj za pranje posuđa	3,0	79,8	16,9	0,2
Sanduk za zamrzavanje	92,2	6,3	1,1	0,4
Video uređaj	46,4	49,0	4,3	0,2
Hi-fi uređaj, glazbena linija	42,5	50,1	6,9	0,4
Osobno računalo	8,0	75,3	16,3	0,4
Video kamera	3,9	82,2	13,2	0,7
Automobil	58,6	36,7	4,6	0,2
Motocikl	24,7	70,7	4,3	0,2
Bicikl	83,9	15,4	0,4	0,2
Čamac	16,3	76,4	7,2	0,2
Vikendica	7,6	75,5	15,6	1,3

Tablica 19.
Godina izgradnje ispitanikove kuće

	%
Do 1900.	3,9
1901.-1940.	10,2
1941.-1950.	9,1
1951.-1960.	7,6
1961.-1970.	16,7
1971.-1980.	20,6
1981.-1990.	16,1
Nakon 1991.	6,5
Bez odgovora	9,3
Ukupno	100,0

Tablica 20.
Jeste li proširivali ili rekonstruirali kuću nakon izgradnje

	%
Jesam	39,5
Nisam	55,1
Bez odgovora	5,4
Ukupno	100,0

Tablica 21.
Površina kuće (sve etaže)

	%
Do 50 m ²	11,7
51-75 m ²	28,2
76-100 m ²	28,6
101-150 m ²	12,2
151-200 m ²	6,7
više od 200 m ²	2,4
Bez odgovora	10,2
Ukupno	100,0

Tablica 22.
Broj soba u kući

	%
1 soba	2,8
2 sobe	20,8
3 sobe	28,6
4 sobe	19,7
5 soba	10,0
6 soba	7,2
7 i više	6,9
Bez odgovora	3,9
Ukupno	100,0

Tablica 23.

Materijal od kojeg je kuća sagrađena

	%
Uglavnom drvo	15,0
Uglavnom cigla	70,7
Uglavnom betonski blokovi	3,0
Kombinacija cigle i drva	7,2
Ostale kombinacije materijala	3,7
Bez odgovora	0,4
Ukupno	100,0

Tablica 24.

Spol ispitanika

	%
Muški	53,8
Ženski	46,0
Bez odgovora	0,2
Ukupno	100,0

Tablica 25.

Dob ispitanika

	%
do 20 g.	2,0
21-30	8,5
31-40	21,5
41-50	23,9
51-60	13,0
61-70	18,4
71-80	10,6
91-90	1,7
90 i više	0,4
Ukupno	100,0

Tablica 26.

Bračno stanje ispitanika

	%
Oženjen/udana	73,1
Neoženjen/neudana	11,5
Udovac/udovica	11,1
Neformalna bračna zajednica	1,5
Razveden	2,0
Bez odgovora	0,8
Ukupno	100,0

Tablica 27.
Školska sprema ispitanika

	%
Bez škole	4,6
1-3 razreda OŠ	4,1
4-7 razreda OŠ	23,6
Potpuna OŠ	25,6
Srednja škola	39,0
Viša škola, fakultet	2,6
Bez odgovora	0,4
Ukupno	100,0

Tablica 28.
Nacionalnost ispitanika

	%
Hrvatska	95,7
Srpska	2,4
Ostalo	0,4
Bez odgovora	1,6
Ukupno	100,0

Tablica 29.
Zanimanje ispitanika

	%
Poljoprivrednik	15,6
Industrijski ili zanatski radnik	17,1
Radnik u trgovini, ugostiteljstvu i sl.	5,2
Administrativni, financijski i srodni radnik	6,1
Stručnjak	2,4
Rukovodeće osoblje	0,9
Vlasnik zanatske radionice, trgovine i sl.	1,3
Umirovljenik	23,0
Domaćica	17,4
Učenik srednje škole	0,7
Student	0,2
Nezaposlen	8,5
Bez odgovora	1,7
Ukupno	100,0

Tablica 30.
Djelatnost u kojoj radi ispitanik (samo aktivni)

	%
Poljoprivreda	25,6
Šumarstvo	1,7
Prosvjeta	0,9
Trgovina	2,6
Uslužna djelatnost	9,3
Vojska, policija	0,7
Državni službenik	4,8
Industrija	5,4
Elektroprivreda	0,4
Promet	1,1
Obrt, privatno poduzetništvo	1,5
Ostalo	13,4
Bez odgovora	32,6
Ukupno	100,0

Tablica 31.
Udaljenost od radnog mjesta (za ispitanika)

	%
Radi u mjestu stanovanja ili do 5 km	30,6
5–10 km	2,2
10–20 km	4,3
više od 20 km	6,1
Bez odgovora	56,7
Ukupno	100,0

Tablica 32.
Broj članova kućanstva

	%
1 član	14,3
2 člana	28,2
3 člana	15,0
4 člana	19,7
5 i više članova	11,7
Bez odgovora	11,1
Ukupno	100,0

Tablica 33.
Tip kućanstva (kvalitativni sastav)

	%
Samačko kućanstvo	14,3
Bračni par bez djece	20,8
Bračni par s djetetom/djecom	29,7
Jedan roditelj s djetetom/djecom	6,7
Ostalo	28,4
Ukupno	100,0

Tablica 34.
Omjer muških i ženskih članova kućanstva

	%
Samo muški članovi	5,2
Više muških članova	23,6
Jednak broj muških i ženskih članova	44,3
Više ženskih članova	20,2
Samo ženski članovi	6,7
Ukupno	100,0

Tablica 35.
Kućanstva po broju poljoprivrednika

	%
Bez poljoprivrednika	77,4
1 član poljoprivrednik	11,9
2 člana poljoprivrednika	7,8
3 člana poljoprivrednika	2,0
4 i više članova poljoprivrednika	0,9
Ukupno	100,0

SOCIJALNA I EKONOMSKA OBILJEŽJA OBITELJSKOG POLJOPRIVREDNOGA GOSPODARSTVA

Tablica 36.
Veličina zemljišnog posjeda

	Oranice	Livade
Do 1 ha	27,8	11,7
1,1-3 ha	24,7	10
3,1-5 ha	8,7	3,3
5,1 i više ha	8,5	0,7
Bez odgovora	30,4	74,4
Ukupno	100,0	100,0

Tablica 37.
Posjedovanje zemljišta

	%	Bez odgovora
Voćnjaci	6,3	93,7
Vinogradi	3,0	97
Pašnjaci	3,3	96,7
Neplodno zemljište	5,2	94,8
Šume	8,2	91,8

Tablica 38.
Od koliko se dijelova sastoji posjed (bez šuma)

	%
Do 2	30,2
od 3 do 5	31,0
od 6 do 8	6,9
od 9 do 12	5,0
od 13 i više	1,1
Bez odgovora	25,8
Ukupno	100,0

Tablica 39.
Daje li ili uzima ispitanikova obitelj zemlju u zakup

	%
Daje sve u zakup	1,3
Daje dio u zakup	1,5
Ima zemljišta i još uzima u zakup	16,9
Nema zemljišta, ali uzima u zakup	1,7
Nema zemljišta i ne uzima u zakup	13,9
Ima zemljišta, ali ne daje niti uzima u zakup	33,0
Bez odgovora	31,7
Ukupno	100,0

Tablica 40.
Opremljenost gospodarstva

	Ima	Nema	Nema ali namjerava kupiti	Bez odgovora
Traktor	48,8	41,4	2,2	7,6
Kultivator	20,0	68,1	4,1	7,8
Prikolica	40,6	50,1	1,7	7,6
Sijačica	29,3	59,9	3,0	7,8
Kosilica	30,8	59,2	2,2	7,8
Kombajn	6,3	82,0	3,7	8,0
Kamion	2,4	86,1	3,3	8,2
Čekičar	51,8	39,5	0,9	7,8
Aparat za mužnju	12,6	76,4	2,4	8,7
Automatska pojilica/ Hranilica za stoku	7,8	80,3	2,6	9,3

Tablica 41.
Zasijane površine u 2000. godini

	Zasijano	Bez odgovora
Pšenica	26,5	73,5
Kukuruz	56,2	43,8
Ostale žitarice	24,1	75,9
Krumpir	10,6	89,4
Ostalo povrće	4,8	95,2
Šljive	6,1	93,9
Jabuke	5,9	94,1
Ostalo voće	2,8	97,2
Krmno bilje	10,6	89,4

Tablica 42.
Jesu li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili površine pod glavnim kulturama

	%
Povećali	11,3
Smanjili	13,4
Bez promjene	49,9
Nema posjed	16,3
Bez odgovora	9,1
Ukupno	100,0

Tablica 43.

Namjeravaju li povećavati ili smanjivati površine pod glavnim kulturama

	%
Povećavati	16,7
Smanjivati	6,5
Bez promjene	51,6
Nema posjed	16,1
Bez odgovora	9,1
Ukupno	100,0

Tablica 44.

Koje im poljoprivredne kulture donose najveći prihod (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Kukuruz	23,9
Pšenica	6,9
Ječam	1,3
Djetelina	0,9
Krmno bilje	0,7
Zob	0,7
Trava	0,4
Grožđe	0,2
Jabuke	0,2
Šljive	0,2

Tablica 45.

Stočni fond gospodarstva – krave

	%
do 2	10,0
od 3 do 5	11,9
od 6 do 10	5,4
više od 10	4,1
Bez odgovora	68,5
Ukupno	100,0

Tablica 46.

Stočni fond

	Posjeduje	Bez odgovora
Volovi/Bikovi	3,3	96,7
Konji	2,4	97,6

Tablica 47.
Stočni fond – ovce

	%
do 10	6,7
više od 10	2,4
Bez odgovora	90,9
Ukupno	100,0

Tablica 48.
Stočni fond – svinje

	%
do 4	29,3
od 5 do 10	20,4
od 11 do 20	5,0
više od 20	4,6
Bez odgovora	40,8
Ukupno	100,0

Tablica 49.
Stočni fond – perad

	%
do 10	21,5
od 11 do 20	29,3
od 21 do 50	14,5
više od 50	2,8
Bez odgovora	31,9
Ukupno	100,0

Tablica 50.
Bave li se tovom stoke

	%
Da	10,2
Ne	82,4
Bez odgovora	7,4
Ukupno	100,0

Tablica 51.

Koje im vrste stočarske proizvodnje donose najveći novčani prihod (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Mlijeko	13,0
Svinje	11,9
Telad	5,6
Krave	2,2
Perad	1,7
Bikovi	1,1
Meso	0,9
Ovce	0,4
Junad	0,4
Janjci	0,2
Jaja	0,2
Konji	0,2
Pčele	0,2

Tablica 52.

Jesu li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili stočni fond

	%
Povećali	10,2
Smanjili	12,8
Ostali na istom	28,0
Nemaju stoke	41,1
Bez odgovora	7,6
Ukupno	100,0

Tablica 53.

Namjeravate li povećati ili smanjivati stočni fond

	%
Povećati	16,9
Smanjiti	7,8
Imamo stoku, ali ne namjeravamo mijenjati broj	23,6
Nemamo stoku i ne namjeravamo je imati	18,2
Nemamo stoku ali je namjeravamo imati	24,7
Bez odgovora	8,7
Ukupno	100,0

Tablica 54.

Kako procjenjuju vrijednost vlastitoga gospodarstva u odnosu na druga u okolini

	%
Znatno viša od prosjeka	0,7
Nešto viša od prosjeka	4,1
Prosječna	58,4
Nešto niža od prosjeka	14,8
Znatno niža od prosjeka	6,3
Srednja ocjena	2,7
Ne mogu ocijeniti	7,2
Bez odgovora	8,6
Ukupno	100,0

Tablica 55.

Što će biti s posjedom u budućnosti

	%
Nasljednici su većinom poljoprivrednici koji žive na posjedu	11,5
Nasljednici su većinom nepoljoprivrednici koji žive na posjedu	23,6
Nasljednici su se odselili iz domaćinstva	10,4
Posjed će pripasti rodbini koja se bavi poljoprivredom	3,9
Posjed će se prodati ili dati u zakup	2,8
Nešto drugo	2,0
Ne znam	37,3
Bez odgovora	8,5
Ukupno	100,0

Tablica 56.

Ako su se nasljednici posjeda iselili iz domaćinstva – gdje žive

	%
U istoj županiji	56,3
U Zagrebu	29,2
U nekom drugom mjestu u Hrvatskoj	6,3
U inozemstvu	8,3
Ukupno	100,0

Tablica 57.

Koji je najkvalitetniji proizvod na ispitaničkovu gospodarstvu

	%
Žitarice i krmno bilje	18,4
Mlijeko i mliječni proizvodi	13,7
Svinje	8,7
Meso	3,0
Perad	1,3
Telad	0,9
Vino	0,7
Med	0,7
Cvijeće	0,2
Janjad	0,2
Povrće	0,2
Ždrijebad	0,2
Krumpir	0,2
Zečevina	0,2
Jaja	0,2

MIŠLJENJA STANOVNIKA O STANJU I RAZVOJNIM MOGUĆNOSTIMA LONJSKOG POLJA

Tablica 58.

Najveće prednosti života na Lonjskom polju po mišljenju ispitanikâ (postotci su računani za svaku prednost u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Nezagađena priroda (čist zrak, život u netaknutoj prirodi i sl.)	41,2
Slobodna ispaša na velikim pašnjačkim površinama (sjenokoša, mogućnost bavljenja stočarstvom...)	20,0
Seoski način života (tradicija, običaji, mir i tišina, dobri i poznati ljudi...)	10,0
Sačuvano i zaštićeno bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta	9,8
Zdrava prehrana	8,7
Plodna zemlja i mogućnost za bavljenje poljoprivredom	8,0
Mogućnost ribolova i lova	6,3
Mogućnosti za razvitak turizma	4,1
Nema prednosti	2,6
Velike i sačuvane šume	2,6
Bogatstvo voda	1,7
Sačuvana mrijestilišta i staništa	1,1
Dobar geografski smještaj	0,2

Tablica 59.

Najveći nedostaci života na Lonjskom polju po mišljenju ispitanika (postotci su računani za svaki nedostatak u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Opća zapuštenost (nebriga, neurednost, zaboravljenost, loš izgled naselja...)	18,2
Loša organiziranost javnog prijevoza	15,8
Nezaposlenost i loš standard	12,8
Loše gospodarenje (nebriga vlasti, nema ulaganja, nerazvijena industrija, slaba promocija, loša privatizacija...)	8,7
Problemi s prometnicama (loše, neuređene, neodržavane, neasfaltirane...)	8,5
Problemi poljoprivrede (slab plasman proizvoda, zaostajanje, poplave ..)	8,5
Nedovoljna zaštita Parka (ugrožene životinje, zagađenost voda, nepažnja ljudi iz gradova...)	7,6
Nedostaci vodovoda (i sve u vezi sa zdravom, pitkom vodom...)	5,2
Nepovoljna demografska struktura	5,0
Loša opskrba i opremljenost naselja (trgovina, pošta, banka, zdravstvene ustanove, veterinarske stanice...)	3,0
Općenito slaba (komunalna) infrastruktura	2,8
Nema nedostataka	2,6
Ograničenja koja proizlaze iz statusa Parka prirode (ograničenje lova i ribolova, raspolaganje šumama, bavljenje poljoprivredom...)	2,4
Nedostatak objekata/ustanova za društveni život	2,2
Loša odvodnja (kanalizacija, otpadne vode...)	1,7
Štete od svinja	1,3
Neatraktivnost seoskog načina života	0,9
Druga ograničenja (žirovanje i sl...)	0,7
Graditeljska ograničenja zbog zaštite tradicionalnih drvenih kuća	0,4

Tablica 60.

Koji su, po mišljenju ispitanika, najveći problemi poljoprivrede na Lonjskom polju

	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Skupa ulaganja u proizvodnju	2,2	14,1	70,7	6,7	6,3
Neorganizirana prodaja i nesređeno tržište	3,0	14,3	69,0	7,2	6,5

	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Udaljenost od tržnica	13,0	23,9	51,4	5,2	6,5
Nema tko raditi	15,4	29,9	44,9	3,5	6,3
Slaba opremljenost strojevima	12,1	36,9	37,7	6,7	6,5
Mali posjedi, rasparceliranost	19,1	35,4	26,9	11,3	7,4
Nedostaju stručnjaci	21,9	44,0	21,5	6,3	6,3
Visoki porezi	37,3	20,4	20,4	15,2	6,7
Nepovoljni prirodni uvjeti	56,0	26,9	5,4	5,0	6,7

Tablica 60.
(nastavak)

Tablica 61.

Koji objekti, ustanove ili javni sadržaji najviše nedostaju Lonjskom polju (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Turistički i ugostiteljski objekti	19,3
Zdravstveni objekti/ustanove	13,2
Uslužne ustanove (trgovina, banka, pošta...)	9,5
Objekti za društveni život	9,1
Komunalna infrastruktura	8,5
Sve ili većina	3,7
Ništa	3,7
Škole	2,8
Javni prijevoz	2,6
Ribarske i lovačke kuće	2,4
Vrtići, igraonice za predškolsku djecu	2,0
Bunari za stoku, hranilice za divljač	2,0
Veterinarske službe/stanice	1,3
Skloništa, poljske nastambe, čeke	1,1
Lugarnice	0,9
Crkve	0,7
Organiziran odvoz smeća (kontejneri i sl.)	0,7
Ustanova za zaštitu prirode	0,7
Javni WC-i	0,4
Pročišćivači	0,2
Ustanova za plasman stoke	0,2

Tablica 62.

Koliko su, po mišljenju ispitanikâ, pojedini problemi prisutni na Lonjskom polju

	Uopće nije problem	Uglavnom nije problem	Nemam stava	Uglavnom izražen problem	Vrlo izražen problem	Srednja ocjena	Bez odgovora
Nebriga o mladima i njihovoj budućnosti	0,0	4,6	5,6	26,5	62,7	4,5	0,7
Neodržavanje i/ili neasfaltiranje starih i nedovoljna izgradnja novih prometnica	0,2	12,8	5,4	32,8	48,6	4,2	0,2
Komunalna neopremljenost (nedostatak vodovoda, kanalizacije, plina i sl.)	1,1	13,2	4,6	31,7	49,2	4,2	0,2
Manjak društvenih sadržaja (kulturni i zdravstveni objekti, škole, vrtići i sl.)	0,9	6,3	9,8	35,8	47,3	4,2	0
Propadanje kulturne baštine	0,0	10,8	10,2	35,1	43,4	4,1	0,4
Nedovoljno čuvanje specifičnosti lokalne poljoprivrede	0,7	10,2	16,1	38	35,1	4,0	0
Nestajanje specifičnog lokalnog načina života	0,0	9,3	17,1	39,7	33,4	4,0	0,4
Neuređenost i nedostupnost vodotijekova	0,9	15,8	11,5	35,1	36,4	3,9	0,2
Zagađivanje okoliša	4,6	28,6	10,8	27,1	28,9	3,5	0
Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	1,3	23,6	28,9	30,4	15,4	3,4	0,4
Nedovoljna zaštita stanovništva (od kriminala, terorizma i sl.)	9,1	54,9	13,0	12,8	9,1	2,6	1,1

Tablica 63.

Kakva razvojna perspektiva za sljedeće djelatnosti postoji na Lonjskom polju

	Nikakva	Dobra	Iznimna	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Stočarstvo	5,9	32,8	57,0	4,1	0,2
Turizam	6,1	38,0	49,9	5,4	0,6
Ribarstvo	7,4	37,1	49,0	5,9	0,7
Ratarstvo	12,4	39,0	43,4	4,8	0,4
Ugostiteljstvo	11,3	41,6	39,0	7,2	0,9

	Nikakva	Dobra	Iznimna	Ne mogu ocijeniti	Bez odgovora
Vrtlarstvo, voćarstvo	22,3	36,7	35,4	4,8	0,9
Riječni prijevoz	31,0	35,6	19,3	13,4	0,7
Sport	21,0	43,6	18,2	16,5	0,7
Trgovina	18,4	55,3	16,5	9,1	0,7
Promet	29,1	43,8	13,2	13,2	0,7
Uslužne djelatnosti	25,8	47,3	13,2	12,4	1,3
Zanatstvo	33,4	39,9	12,1	13,7	0,9
Kultura	27,1	41,4	11,1	19,7	0,7
Zdravstvo	33,2	38,2	8,2	19,5	0,9
Obrazovanje, znanost	30,2	40,3	6,1	22,3	1,1
Industrija	63,1	18,9	1,7	15,4	0,9

Tablica 63.
(nastavak)

Tablica 64.

Koji bi, prema mišljenju ispitanikâ, trebali biti najvažniji razlozi za izbor razvoja pojedinih djelatnosti na Lonjskom polju (postotci za svaki odgovor računani su u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Mogućnost zapošljavanja domaće radne snage	55,5
Ekološka prihvatljivost i "čistoća" djelatnosti	40,8
Iskustvo stanovnika u tradicionalnim djelatnostima	33,0
Zainteresiranost mladih za dotičnu djelatnost	27,0
Dobra zarada	24,1
Zainteresiranost poduzetnika i mogućih ulagača za djelatnost	12,4
Privlačenje novih stanovnika	10,2
Nešto drugo	2,0

Tablica 65.

Što ispitanici smatraju važnim za daljnji razvitak Lonjskog polja

	Sasvim nevažno	Uglavnom nevažno	Nemam stava	Uglavnom važno	Osobito važno	Srednja ocjena	Bez odgovora
Veća državna potpora poljoprivredi	1,3	0,4	4,3	19,5	72,9	4,6	1,5
Veća potpora razvitku turističke ponude seljačkih gospodarstava	1,5	0,7	5,9	20,6	70,3	4,6	1,1

Tablica 65.
(nastavak)

	Sasvim nevažno	Uglavnom nevažno	Nemam stava	Uglavnom važno	Osobito važno	Srednja ocjena	Bez odgovora
Poticanje ukupnog turističkog razvitka kraja	1,3	0,9	5,0	20,0	71,8	4,6	1,1
Izgradnja kanalizacije ili nekog drugog sustava odvodnje	1,1	2,2	2,8	31,2	61,2	4,5	1,5
Bolje prometnice	2,0	2,6	2,8	36,7	54,7	4,4	1,3
Bolji javni prijevoz (veze s okolnim selima i gradovima)	4,1	3,7	3,5	39,0	48,6	4,3	1,1
Zaštita graditeljske baštine	2,8	2,4	8,9	43,0	40,6	4,2	2,4
Omogućivanje stanovnicima što bolje korištenje voda	1,7	2,8	12,1	34,7	46,9	4,2	1,7
Poštivanje karakteristika lokalnog načina izgradnje u gradnji novih kuća i gospodarskih objekata	3,7	6,7	16,3	39,5	31,0	3,9	2,8
Izgradnja vodovoda	6,1	12,6	7,6	31,5	40,8	3,9	1,5
Veći broj ambulanta primarne zdravstvene zaštite	7,2	10,6	5,6	40,8	34,3	3,9	1,5
Osiguranje kvalitetnije struje	5,6	13,9	15,2	34,7	29,1	3,7	1,5
Razvoj trgovine i usluga	9,1	13,4	9,3	50,3	16,7	3,5	1,1
Veći broj osnovnih škola	10,2	31,0	13,9	28,2	15,2	3,1	1,5

Tablica 66.

Što ispitanicima posebno smeta u gospodarenju/upravljanju Lonjskim poljem (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Nebriga, nepažnja, loše održavanje	68,1
Nedovoljno poznato široj javnosti	40,1
Prirodne atrakcije nedovoljno istaknute, slabo označene	25,6
Vodi se više računa o životinjama i biljkama nego o stanovnicima	14,8
Čuvanje graditeljske baštine na štetu poboljšanja životnog standarda	12,4
Nešto drugo	6,6

Tablica 67.

Jesu li ispitanici bili informirani o pripremama za proglašenje Parka prirode Lonjsko polje

	%
Jesam, dovoljno	27,5
Jesam, nedovoljno	35,4
Nisam	36,0
Bez odgovora	1,1
Ukupno	100,0

Tablica 68.

Utjecaj Parka prirode na svakodnevni život ispitanika

	%
Olakšava život	11,9
Otežava život	6,1
Ne utječe bitno	81,1
Bez odgovora	0,9
Ukupno	100,0

Tablica 69.

Je li proglašenje Parka prirode 1990. godine potaknulo:

	Uopće nije potaknulo	Djelomično je potaknulo	Izrazito je potaknulo	Nemam mišljenje	Bez odgovora	Djelomično + izrazito
Poboljšanje komunalnog standarda	67,9	21,7	2,6	6,7	1,1	24,3
Bogatiji kulturni i društveni život	71,8	19,1	0,4	7,2	1,5	19,5
Poboljšanje prometne infrastrukture	74,4	16,7	1,5	6,5	0,9	18,2
Porast cijena kuća i građevinskog zemljišta	70,3	13,4	2,0	13,0	1,3	15,4
Gradnju vikendica	72,7	13,9	1,1	11,3	1,1	15,0
Doseljavanje stanovnika	70,5	12,8	2,2	11,5	3,0	15,0
Usporavanje procesa iseljavanja stanovnika	73,5	11,3	1,3	12,4	1,5	12,6
Otvaranje novih radnih mjesta	80,3	11,9	0,2	6,5	1,1	12,1
Porast cijene poljoprivrednog zemljišta	72,9	11,1	0,9	13,9	1,3	12,0
Proširenje tržišta za poljoprivredne i zanatske proizvode	79,0	10,6	0,9	8,2	1,3	11,5
Zaradu od iznajmljivanja soba	79,2	8,0	0,2	11,5	1,1	8,2

Tablica 70.

Koje su, po mišljenju ispitanikâ, dobre a koje loše posljedice proglašenja Parka prirode za domaće stanovništvo (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

Dobre	%	Loše	%
Mogućnosti gospodarskog razvitka i zapošljavanja	13,5	Ništa loše	10,4
Mogućnosti razvitka turizma	9,8	Ograničavanje aktivnosti domaćeg stanovništva (ispaša, ribolov i sl.)	8,2
Zaštita i očuvanje prirodne i kulturne baštine	7,6	Graditeljska ograničenja zbog zaštite graditeljske baštine	2,4
Razvitak poljoprivrede	7,2	Ostala ograničenja	2,4
Promocija ovoga kraja	4,0		
Ništa dobro	0,7		

Tablica 71.

Koju pomoć treba stanovništvo sela na području Lonjskog polja da bi obnovilo i sačuvalo stare drvene kuće

	Uopće ne treba	Donekle treba	Izrazito treba	Bez odgovora
Povoljne kredite	8,0	25,2	65,1	1,7
Državne subvencije	4,6	29,5	64,4	1,5
Stručnu pomoć i savjete	8,5	43,0	46,4	2,2
Edukaciju o tradicionalnoj arhitekturi i potrebnim zanatima	10,0	50,3	37,1	2,6
Pomoć u specijaliziranoj radnoj snazi (drvodjelci i sl.)	13,0	47,9	36,4	2,6

Tablica 72.

Koji stari lokalni zanati još žive na Lonjskom polju

	%
Drvodjelac, stolar	16,1
Niti jedan	14,6
Kovač	8,9
Bačvar	2,2
Graditelj drvenih kuća	1,5
Pletač mreža	1,1
Tkalac	1,1
Košaraš	0,9
Krovopokrivač slamom	0,9

	%
Kožar	0,9
Postolar, opančar	0,9
Sepetar	0,7
Bravar	0,7
Izrađivač narodnih nošnji	0,7
Tesar	0,4
Kolar	0,4
Graditelj drvenih čamaca	0,2
Pčelar	0,2

Tablica 72.
(nastavak)

Tablica 73.

Zbog čega je, po mišljenju ispitanika, vrijedno živjeti na Lonjskom polju

	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Bez odgovora
Zato jer se živi uz vodu	9,1	38,6	49,0	3,3
Zato jer je moguće održati narodne običaje	9,3	39,7	47,7	3,2
Zato jer je moguće održati vjerske tradicije	9,5	41,4	46,4	3,2
Zato jer se živi od zemlje	13,2	38,4	46,0	2,4
Zato jer se živi u susjedstvu dobrih ljudi	11,1	44,3	41,4	3,3
Zato jer je to prostor zaštićen kao prirodna i kulturna baština	15,0	45,8	37,7	1,5
Zbog sudjelovanja u Domovinskom ratu	50,5	31,0	15,6	2,8
Zato jer postoji tradicija graničara	49,2	36,9	10,8	3,0
Nešto drugo	0,4	1,5	2,6	95,4

RAZVOJNE ASPIRACIJE LOKALNOG STANOVNIŠTVA

Tablica 74.

Kada bi ispitanici imali dovoljno novaca, u što bi ga najradije uložili na Lonjskom polju (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Seoski turizam	31,5
Stočarstvo	10,2
Ulaganje u zaštitu i poboljšanje životnih uvjeta	10,2
Poljoprivreda	8,5

Tablica 74.
(nastavak)

	%
Ne bih uložio novac na Lonjskom polju	4,6
Ribolov	3,7
Lov i lovišta	0,9
Sportski objekti	0,7
Pčelarstvo	0,4

Tablica 75.

Planiraju li u bliskoj budućnosti promijeniti mjesto stanovanja

	%
U drugo naselje na području Županije	3,5
U neki drugi dio Hrvatske	2,4
U inozemstvo	0,9
Namjerava se preseliti, ali još ne zna kamo	2,6
Ne namjerava se preseliti	88,3
Došao je privremeno i odselit će se čim bude mogao	1,1
Došao je privremeno ali će ostati	0,7
Bez odgovora	0,7

Tablica 76.

Gdje bi ispitanici radije živjeli kad bi mogli birati

	%
U gradu	5,9
Na selu	89,8
Nisam siguran	3,2
Bez odgovora	1,1

Tablica 77.

Misle li ispitanici da će njihova djeca ostati ovdje živjeti ili će se odseliti

	%
Mislim da će ostati	22,1
Mislim da će se odseliti	14,1
Već se jedno ili više djece odselilo	23,6
Ne znam, ne mogu ocijeniti	22,1
Nemam djece	15,6
Bez odgovora	2,4
Ukupno	100,0

ODNOS PREMA OKOLIŠU I PRIRODNIM RESURSIMA STANOVNIŠTVA LONJSKOG POLJA

Tablica 78.

Koje aktivnosti ugrožavaju biljni i životinjski svijet Lonjskog polja i tko čini te aktivnosti (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika, a odgovori na pitanje "tko čini" nisu prikazani za pojedine aktivnosti nego ukupno)

Aktivnosti	%	Tko ih čini	%
Lov	20,0	Mnogi, većina...	12,8
Zagađenje	11,5	Strani lovci	10,4
Krivolov	9,3	Industrija, tvornice	7,4
Sječa šuma	7,4	Hrvatske šume	4,1
Ribolov	4,8	Domaće životinje	2,2
Ispaša	3,3	Lovokradice	1,7
Bacanje smeća	2,6	Turisti	0,7
Korištenje herbicida, "prskanje", upotreba štetnih preparata	1,7	Vodoprivreda	0,7
Hidrotehnički zahvati	0,7	Privatni lovozastupnici	0,4
Krađa drva	0,2		
Rat	0,2		

Tablica 79.

Zna li ispitanik barem jednu zakonom zaštićenu životinjsku vrstu na Lonjskom polju

	%
Da	85,0
Ne	15,0
Ukupno	100,0

Tablica 80.

Što, po mišljenju ispitanika, lokalno stanovništvo čini u svakodnevnom životu (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Koristi zajedničke pašnjake za ispašu	63,1
Koristi bunare s pojilima za stoku	41,6
Baca smeće u prirodu	53,6
Pušta otpadne vode i baca krupno smeće u vodene tijekove	40,6
Koristi vodene tijekove za promet čamaca	41,6
Koristi biljke	21,7
Koristi životinje	29,5
Koristi šume, drvo (za ogrjev, za prodaju)	74,2
Koristi sijeno za stoku	61,2

Tablica 81.

Kako stanovništvo u selima Lonjskog polja onečišćuje vode i tlo na području Lonjskog polja

	%
Ispušta otpadne vode iz domaćinstva i gospodarskih objekata u vodene tijekove	27,1
Odlaze kruti otpad (smeće) iz domaćinstva i gospodarstva u otvorenu okolinu ili ga baca u rijeke	50,3
Nešto drugo	5,6
Bez odgovora	16,9
Ukupno	100,0

Tablica 82.

Tko, po mišljenju ispitanikâ, najviše onečišćuje vodene tijekove Lonjskog polja

	%
Tvornice	47,9
Komunalni otpad iz gradova	6,1
Domaće stanovništvo	29,5
Netko drugi	3,9
Bez odgovora	12,6
Ukupno	100,0

Tablica 83.

Koje štete trpi lokalno stanovništvo od poplava (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Štete na usjevima i pašnjacima	21,3
Ništa	18,4
Zagađenje podzemnih voda	2,0
Štete na kućama	1,3
Poteškoće u prometu, izolacija	1,1
“Teška” zemlja	0,9
Štete na životinjama (“podavile se svinje” i sl...)	0,9
Poplavljene ceste	0,4
“Dolaze štakori”	0,2
Prekid rada i škola	0,2

Tablica 84.

Što stanovništvo može učiniti za očuvanje gnijezdâ roda i staništa drugih ptica na Lonjskom polju (postotci su računani za svaki odgovor u odnosu na ukupan broj ispitanika)

	%
Očuvati stare kuće	75,3
Sačuvati tradicionalne poljoprivredne lokacije i kulture	26,2
Održati drvene električne stupove	24,3
Osigurati optimalne uvjete u staništima (tišina, izolacija i sl.)	20,8
Drugo	3,9

ANKETNI
UPITNIK

STANOVNIŠTVO I NASELJA LONJSKOG POLJA:
STANJE I PRETPOSTAVKE REVITALIZACIJE

Anketni upitnik, Zagreb, veljača 2001.

RAZVOJNI PROBLEMI I PERSPEKTIVE
STANOVNIŠTVA U NASELJIMA NA PODRUČJU
PARKA PRIRODE *LONJSKO POLJE*

1. Navedite tri, po Vama, najveće prednosti života u Lonjskom polju:

2. Navedite tri, po Vama, najveća nedostatka života u Lonjskom polju:

3. Koji objekti, ustanove ili javni sadržaji najviše nedostaju Lonjskom polju?

4. Koliko su, prema Vašem mišljenju, pojedini od ovih problema prisutni u Lonjskom polju?

	Vrlo prisutan	Uglavnom prisutan	Nemam stava	Uglavnom nije prisutan	Uopće nije prisutan
Zagađivanje okoliša	1	2	3	4	5
Neuređenost i nedostupnost vodotijekova	1	2	3	4	5
Propadanje kulturne baštine	1	2	3	4	5

Pitanje 4.
(nastavak)

	Vrlo prisutan	Uglavnom prisutan	Nemam stava	Uglavnom nije prisutan	Uopće nije prisutan
Neodržavanje i/ili neasfaltiranje starih i nedovoljna izgradnja novih prometnica	1	2	3	4	5
Komunalna neopremljenost (nedostatak vodovoda, kanalizacije, plina i sl.)	1	2	3	4	5
Manjak društvenih sadržaja (kulturni i zdravstveni objekti, škole, vrtići i sl.)	1	2	3	4	5
Arhitektonsko oblikovanje novih kuća	1	2	3	4	5
Nedovoljna zaštita stanovništva (od kriminala, terorizma i sl.)	1	2	3	4	5
Nebriga o mladima i njihovoj budućnosti	1	2	3	4	5
Nedovoljno čuvanje specifičnosti lokalne poljoprivrede	1	2	3	4	5
Nestajanje specifičnog lokalnog načina života	1	2	3	4	5

5. Kakva razvojna perspektiva za sljedeće djelatnosti postoji u Lonjskom polju?

	Nikakva	Dobra	Iznimna	Ne mogu ocijeniti
Industrija	1	2	3	4
Turizam	1	2	3	4
Ugostiteljstvo	1	2	3	4
Ratarstvo	1	2	3	4
Stočarstvo	1	2	3	4
Vrtlarstvo, voćarstvo	1	2	3	4
Ribarstvo	1	2	3	4
Riječni prijevoz	1	2	3	4
Promet	1	2	3	4
Zanatstvo	1	2	3	4
Uslužne djelatnosti	1	2	3	4
Trgovina	1	2	3	4
Obrazovanje, znanost	1	2	3	4
Kultura	1	2	3	4
Sport	1	2	3	4
Zdravstvo	1	2	3	4

6. Koji bi, prema Vašem mišljenju, trebali biti najvažniji razlozi za izbor razvoja pojedinih djelatnosti u Lonjskom polju? Izaberite najviše tri.
1. Iskustvo stanovnika u tradicionalnim djelatnostima
 2. Dobra zarada
 3. Ekološka prihvatljivost i čistoća djelatnosti
 4. Zainteresiranost poduzetnika i mogućih ulagača za djelatnost
 5. Zainteresiranost mladih za dotičnu djelatnost
 6. Mogućnost zapošljavanja domaće radne snage
 7. Privlačenje novih stanovnika
 8. Nešto drugo: _____

7. Navedite nekoliko (najviše tri) osobito karakterističnih naselja, objekata, prirodnih ili povijesnih znamenitosti koje biste preporučili posjetiteljima Lonjskog polja:
- Naselja: _____
- Objekti: _____
- Prirodne znamenitosti: _____
- Povijesne znamenitosti: _____

8. Što smatrate važnim za daljnji razvitak Lonjskog polja?

	Sasvim nevažno	Uglavnom nevažno	Nemam stava	Uglavnom važno	Osobito važno
Razvoj trgovine i usluga	1	2	3	4	5
Bolji javni prijevoz (veze s okolnim selima i gradovima)	1	2	3	4	5
Zaštita graditeljske baštine	1	2	3	4	5
Poštivanje karakteristika lokalnog načina izgradnje u gradnji novih kuća i gospodarskih objekata	1	2	3	4	5
Bolje prometnice	1	2	3	4	5
Izgradnja vodovoda	1	2	3	4	5
Izgradnja kanalizacije ili nekog drugog sustava odvodnje	1	2	3	4	5
Osiguranje kvalitetnije struje	1	2	3	4	5
Veći broj osnovnih škola	1	2	3	4	5
Veći broj ambulanta primarne zdravstvene zaštite	1	2	3	4	5

Pitanje 8.
(nastavak)

	Sasvim nevažno	Uglavnom nevažno	Nemam stava	Uglavnom važno	Osobito važno
Veća državna potpora poljoprivredi	1	2	3	4	5
Veća potpora razvitku turističke ponude seljačkih gospodarstava	1	2	3	4	5
Poticanje ukupnog turističkog razvitka kraja	1	2	3	4	5
Omogućivanje stanovnicima što boljeg korištenja voda	1	2	3	4	5
Ostalo	1	2	3	4	5

9. Što Vam posebno smeta u gospodarenju/ upravljanju Lonjskim poljem? (Najviše tri odgovora)

1. Nebriga, nepažnja, loše održavanje
2. Nedovoljno poznat široj javnosti
3. Vodi se više računa o životinjama i biljkama nego o stanovnicima
4. Prirodne atrakcije nedovoljno istaknute, slabo označene
5. Čuvanje graditeljske baštine na štetu poboljšanja životnog standarda
6. Nešto drugo: _____

10. Jeste li bili informirani o pripremama za proglašenje Parka prirode Lonjsko polje?

1. jesam dovoljno
2. njesam nedovoljno
3. nisam

11. Postojanje parka prirode Vama:

1. olakšava život
2. otežava život
3. ne utječe bitno

12. Je li proglašenje Parka prirode 1990. godine potaknulo ili omogućilo:

	Uopće nije potaknulo	Djelomično je potaknulo	Izrazito je potaknulo	Nemam mišljenje
Poboljšanje prometne infrastrukture	1	2	3	4
Otvaranje novih radnih mjesta	1	2	3	4
Proširenje tržišta za poljoprivredne i zanatske proizvode	1	2	3	4
Zaradu od iznajmljivanja soba	1	2	3	4
Gradnju vikendica	1	2	3	4
Porast cijena kuća i građevinskog zemljišta	1	2	3	4
Porast cijene poljoprivrednog zemljišta	1	2	3	4
Bogatiji kulturni i općenito društveni život	1	2	3	4
Poboljšanje komunalnog standarda	1	2	3	4
Usporavanje procesa iseljavanja stanovnika	1	2	3	4
Doseljavanje stanovnika	1	2	3	4

13. Koje su, po Vašem mišljenju, posljedice proglašenja Parka prirode za domaće stanovništvo?

1. Dobre: _____
2. Loše: _____

14. Kada biste imali dovoljno novaca, u što biste ga najradije uložili u Lonjskom polju?

15. Koja naselja u Lonjskom polju, po Vašem mišljenju, najviše propadaju (navesti do tri) i zašto:

- _____, zašto? _____
- _____, zašto? _____
- _____, zašto? _____

16. Što bi bilo najbolje učiniti s naseljima koja propadaju? (Izabрати najviše tri odgovora)

1. Pustiti da izumru
2. Obnoviti ih kao turistička naselja, za prijam i stanovanje turista

Pitanje 16.
(nastavak)

3. Treba dati povoljne kredite za obnovu kuća vlasnicima
4. Naselja koja izumiru mogla bi se pretvoriti u posebna znanstvena, istraživačka, kulturna i sl. središta
5. Kuće u takvu mogle bi se preurediti u vikendice
6. Kuće u naselju mogle bi se preurediti u umjetničke atelijere/radionice
7. Kuće u naselju mogla bi država otkupiti od vlasnika, zaštititi i održavati isključivo kao spomenike kulture

KVALITETA I PERSPEKTIVA ŽIVOTA U NASELJU

17. Što smatrate najvažnijim problemima naselja u kojemu Vi živite

18. Koliko ste zadovoljni sljedećim pojedinostima u naselju u kojemu živite?

	Izrazito nezadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Nemam stava	Uglavnom zadovoljan	Izrazito zadovoljan	Ne postoji u mom naselju
Dnevna opskrba (trgovina mješovitom robom)	1	2	3	4	5	6
Vrtići	1	2	3	4	5	6
Osnovna škola	1	2	3	4	5	6
Srednja škola	1	2	3	4	5	6
Ambulanta (opća praksa)	1	2	3	4	5	6
Zubarska ambulanta	1	2	3	4	5	6
Ljekarna	1	2	3	4	5	6
Poštanski ured	1	2	3	4	5	6
Telefonske govornice	1	2	3	4	5	6
Zanatske usluge	1	2	3	4	5	6
Asfaltne ceste	1	2	3	4	5	6
Održavanje čistoće i odvoz smeća	1	2	3	4	5	6
Kulturne ustanove (kino, muzej i sl.)	1	2	3	4	5	6
Javna knjižnica	1	2	3	4	5	6
Crkva	1	2	3	4	5	6
Prostor za druženje mladih	1	2	3	4	5	6

	Izrazito nezadovoljan	Uglavnom nezadovoljan	Nemam stava	Uglavnom zadovoljan	Izrazito zadovoljan	Ne postoji u mom naselju
Prostor za druženje starijih ljudi	1	2	3	4	5	6
Sportski objekti	1	2	3	4	5	6
Javni prijevoz (linije i čestina)	1	2	3	4	5	6
Autobusno ili željezničko stajalište	1	2	3	4	5	6
Odvodnja	1	2	3	4	5	6
Kanalizacija	1	2	3	4	5	6
Pokrivenost telefonskom mrežom	1	2	3	4	5	6
Pokrivenost GSM mrežom	1	2	3	4	5	6

Pitanje 18.
(nastavak)

19. Po čemu je vaše naselje posebno i prepoznatljivo u odnosu na ostala naselja u Lonjskom polju? (navedite najviše tri karakteristike, npr. običaj ili objekt/predmet ili prirodna rijetkost)

20. Gdje najčešće obavljate sljedeće aktivnosti:

	U svome selu	U drugom mjestu, kojem?	Nigdje
Radno mjesto	1	2 _____	3
Škola, fakultet, stručni tečajevi	1	2 _____	3
Kupovina	1	2 _____	3
Zanatske usluge	1	2 _____	3
Posjete kulturnim priredbama (kino, kazalište, izložbe i sl.)	1	2 _____	3
Odlazak u kavane, kafiće, restorane	1	2 _____	3
Ples, diskotekovi	1	2 _____	3
Vjerski obredi	1	2 _____	3
Posjete rodbini ili prijateljima	1	2 _____	3
Odlazak liječniku	1	2 _____	3
Odlazak u banku, poštu, općinske urede i sl.	1	2 _____	3

21. Molimo Vas da ocjenama od 1 do 5 (kao u školi) ocijenite sljedeće pojedinosti u Vašem životu:

	Ocjena:
Prehrana	_____
Uvjeti stanovanja	_____
Radni uvjeti	_____
Vaše osobno zdravlje	_____
Zdravlje članova obitelji	_____
Materijalno stanje kućanstva	_____
Ugled među osobama iz bliže okolice (susjedima, prijateljima i sl.)	_____
Vaša osobna životna perspektiva	_____
Životna perspektiva mlađih članova obitelji	_____
Opće životne prilike u Vašem naselju	_____

22. Na što biste se mogli požaliti u vezi s Vašim sadašnjim uvjetima stanovanja?

	Nimalo	Donekle	Izrazito
Premalen stambeni prostor	1	2	3
Neprikladan stambeni raspored	1	2	3
Slaba opremljenost kuće (neriješeno grijanje, nedostatak vode, plina, telefona i sl.)	1	2	3
Vlažnost ili oronulost kuće	1	2	3
Teška pristupačnost kuće (blatna ulica, opasnost od poplave i sl.)	1	2	3
Slaba opremljenost naselja potrebnim objektima (trgovine, škole, vrtići, pošta, banka, amublanta itd.)	1	2	3
Ružan izgled i slabo održavanje naselja	1	2	3
Loši uvjeti za život djece u naselju	1	2	3
Loši uvjeti za život starijih osoba	1	2	3
Ostalo	1	2	3

23. Koliko su naselja u Lonjskom polju privlačna za život mladima?

1. Vrlo privlačna
2. Uglavnom privlačna
3. Uglavnom neprivlačna
4. Sasvim neprivlačna
5. Ne mogu ocijeniti

24. Planirate li u bliskoj budućnosti promijeniti mjesto stanovanja? Ako da, kamo namjeravate preseliti?
1. U drugo naselje na području Županije
 2. U neki drugi dio Hrvatske
 3. U inozemstvo
 4. Namjeravam se preseliti ali još ne znam kamo
 5. Ne namjeravam se seliti
 6. Došao sam privremeno i odselit ću se što prije bude moguće
 7. Došao sam privremeno, ali ću ostati
25. Kad biste mogli birati, biste li više voljeli živjeti u gradu ili na selu?
1. U gradu
 2. Na selu
 3. Nisam siguran

**KORIŠTENJE OKOLIŠA I PRIRODNIH RESURSA
OD STRANE STANOVNIŠTVA SELA U
LONJSKOM POLJU**

26. Vrijednost i osobitost Lonjskog polja temelji se na bogatom biljnom i životinjskom svijetu, posebno ptica, te na veličini ovog područja i očuvanosti. Po Vašem mišljenju, koje aktivnosti ugrožavaju ove vrijednosti (lov, ribolov, ispaša, sjenokoša i sl.)? Tko čini te aktivnosti? Maksimalni mogući broj odgovora je tri.
1. Aktivnost: _____
Čine je: _____
 2. Aktivnost: _____
Čine je: _____
 3. Aktivnost: _____
Čine je: _____
27. Navedite nekoliko životinjskih vrsta koje su zakonom zaštićene u Lonjskom polju?
- _____
- _____
- _____
28. Što od navedenog, prema Vašem mišljenju, lokalno stanovništvo čini u svakodnevnom životu?
1. Koristi zajedničke pašnjake za ispašu
 2. Koristi bunare s pojilima za stoku
 3. Baca smeća u prirodu

Pitanje 28.
(nastavak)

4. Pušta otpadne vode i baca krupno smeće u vodne tijekove
 5. Koristi vodne tijekove za promet čamaca
 6. Koristi biljke.
Koje? _____
Za što? _____
 7. Koristi životinje.
Koje? _____
Za što (hranu, prodaju, lov i sl.)? _____
 8. Koristi šume, drvo (za ogrjev, za prodaju)
 9. Koristi sijeno za stoku
 10. Nešto drugo, što? _____
- 29. Kako po Vašem mišljenju stanovništvo u selima Lonjskog polja onečišćuje vode i tlo na području Lonjskog polja?**
1. Ispušta otpadne vode iz domaćinstava i gospodarskih objekata u vodne tijekove
 2. Odlaze kruti otpad (smeće) iz domaćinstava i gospodarstava u otvorenu okolinu ili ga baca u rijeke
 3. Nešto drugo, što: _____
- 30. Tko po Vašem mišljenju najviše onečišćuje vodne tijekove Lonjskog polja?**
1. Tvornica. Koja? _____
 2. Komunalni otpad grada. Kojeg? _____
 3. Domaće stanovništvo
 4. Netko drugi. Tko? _____
- 31. Koje štete trpi lokalno stanovništvo od poplava?**
- _____
- 32. Što po Vašem mišljenju stanovništvo može SAMO uraditi za očuvanje gnijezda roda i staništa drugih ptica u Lonjskom polju?**
1. Očuvati stare kuće
 2. Održati drvene električne stupove
 3. Osigurati optimalne uvjete u staništima (tišina, izolacija i sl.)
 4. Sačuvati tradicionalne poljoprivredne lokacije i kulture
 5. Drugo: _____

- 33. Stare drvene kuće su atraktivne za posjetioce.
Koju pomoć stanovništvo sela na području
Lonjskog polja treba da bi obnovilo stare drvene
kuće?**

	Uopće ne treba	Donekle treba	Izrazito treba
Povoljne kredite	1	2	3
Državne subvencije	1	2	3
Stručnu pomoć i savjete	1	2	3
Edukacija o tradicionalnoj arhitekturi i potrebnim zanatima	1	2	3
Pomoć u specijaliziranoj radnoj snazi (npr. drvodjelci i sl.)	1	2	3

- 34. Postoje li u Vašem mjestu ljudi koji se razumiju u stare lokalne zanate i proizvode? Kako se zovu?**

Zanati: _____

Imena: _____

- 35. Je li, prema Vašem mišljenju, vrijedno živjeti u Lonskom polju zbog sljedećeg:**

	Uopće nije vrijedno	Donekle je vrijedno	Izrazito je vrijedno
Zato jer je to prostor zaštićen kao prirodna i/ili kulturna baština	1	2	3
Zato jer postoji tradicija graničara	1	2	3
Zbog sudjelovanja u Domovinskom ratu	1	2	3
Zato jer se živi od zemlje	1	2	3
Zato jer se živi uz vodu	1	2	3
Zato jer se živi u susjedstvu dobrih ljudi	1	2	3
Zato jer je moguće održati narodne običaje	1	2	3
Zato jer je moguće održati vjerske tradicije	1	2	3
Nešto drugo: _____	1	2	3

**PITANJA O ISPITANIKU I ČLANOVIMA
KUĆANSTVA**

36. Molimo Vas nekoliko podataka o Vama osobno i članovima kućanstva.

	Ispitanik	1. član	2. član	3. član	4. član	5. član
Srodstvo s ispitanikom	*****	—	—	—	—	—
Spol	—	—	—	—	—	—
God. rođenja	—	—	—	—	—	—
Bračni status	—	—	—	—	—	—
Školska sprema	—	—	—	—	—	—
Zanimanje	—	—	—	—	—	—
Djelatnost	—	—	—	—	—	—
Udaljenost od radnog mjesta	—	—	—	—	—	—

37. Nacionalnost ispitanika:

1. Hrvatska
2. Srpska
3. Ostalo

38. Kako često obavljate pojedine od ovih aktivnosti?

	Rijetko ili nikad	Ponekad	Često
Gledanje televizije	1	2	3
Slušanje radija	1	2	3
Gledanje videokaseta	1	2	3
Čitanje novina	1	2	3
Čitanje knjiga	1	2	3
Aktivnosti "uradi sam" (izrada i popravci predmeta, šivanje, pletenje, vezenje i sl.)	1	2	3
Rad u vrtu, voćnjaku itd.	1	2	3
Honorarni rad, rad u "fušu"	1	2	3
Dopunsko školovanje ili usavršavanje	1	2	3
Posjete i druženje s rođacima i prijateljima	1	2	3
Odlazak u ribolov	1	2	3
Odlazak u lov	1	2	3
Rekreacija i bavljenje sportom	1	2	3
Odlazak na ručak/večeru u restorane ili gostionice	1	2	3

Pitanje 38.
(nastavak)

	Rijetko ili nikad	Ponekad	Često
Odlazak u kafiće, kavane	1	2	3
Odlazak u diskoklubove, plesnjake	1	2	3
Odlasci u kino	1	2	3
Odlasci u kazalište, koncerte, izložbe	1	2	3

PODACI O ČLANOVIMA OBITELJI

39. Što su (bili) po zanimanju Vaši roditelji?

	Otac	Majka
Poljoprivrednik	1	1
Ribar	2	2
NKV, PKV radnik	4	4
KV, VKV radnik ili zanatlija	5	5
Službenik (sa srednjom spremom)	6	6
Stručnjak (s višom ili visokom spremom)	7	7
Domaćica	8	8
Ostalo:	9	9

40. Je li se Vaše kućanstvo od 1991. godine mijenjalo?

1. Rodilo se ili je doselilo _____ članova
2. Iselilo je _____ članova
3. Umrlo je _____ članova
3. Ostalo je isto

41. Mislite li da će Vaša djeca ostati ovdje živjeti ili će odseliti?

1. Vjerujem da će ostati
2. Mislim da će se odseliti
3. Već se jedno ili više djece odselilo
4. Ne znam, ne mogu ocijeniti
5. Nemam djece

RATNO STRADALNIŠTVO

42. Jeste li Vi osobno ili netko iz vaše uže obitelji stradao u ratnim sukobima?

1. Ja osobno, lakše tjelesne povrede.
2. Ja osobno, teže tjelesne povrede.

Pitanje 42.
(nastavak)

3. Netko iz uže obitelji, lakše tjelesne povrede
4. Netko iz uže obitelji, teže tjelesne povrede
5. Osobno sam bio zarobljen
6. Bio je zarobljen netko iz uže obitelji
7. Nestao je netko iz uže obitelji
8. Smrtno je stradao netko iz uže obitelji
9. Nitko nije stradao

43. Je li Vaša obiteljska imovina stradala u Domovinskom ratu?

	Ne	Manji dio	Veći dio	Potpuno
Materijalna dobra (kuća, gospodarska zgrada, automobil)	1	2	3	4
Stoka	1	2	3	4
Ljetina	1	2	3	4

44. Ako je imovina stradala, je li do sada obnovljena/nadoknađena?

1. U potpunosti
2. Veći dio
3. Manji dio
4. Uopće ne
5. Imovina nije stradala

PODACI O KUĆANSTVU

45. Koje sve prihode ostvaruje vaše domaćinstvo

1. Od poljoprivrednog gospodarstva
2. Iz radnog odnosa
3. Od rada u inozemstvu
4. Od usluga poljoprivrednom mehanizacijom
5. Od povremenog i sezonskog rada
6. Od iznajmljivanja poslovnog prostora, kuće, gospodarskih objekata, imanja i sl.
7. Od mirovine
8. Socijalna pomoć
9. Pomoć roditelja, djece, rodbine i sl.
10. Nešto drugo:

46. Koja su dva najvažnija prihoda vašeg domaćinstva (upisati brojeve iz prethodnog pitanja):

1. _____
2. _____

47. Kako biste procijenili životni standard svog kućanstva u odnosu na ostala u vašem naselju?

1. Znatno viši od prosjeka
2. Nešto viši od prosjeka
3. Prosječan
4. Nešto niži od prosjeka
5. Znatno niži od prosjeka
6. Ne mogu ocijeniti

48. Što od navedenog posjeduje Vaše kućanstvo, što nema, a što biste željeli imati?

	Imamo	Nemamo	Željeli bi imati
Hladnjak	1	2	3
Telefon	1	2	3
Vodovod	1	2	3
Kupaonicu	1	2	3
Televizor u boji	1	2	3
Stroj za pranje rublja	1	2	3
Stroj za pranje posuđa	1	2	3
Sanduk za zamrzavanje (frizer)	1	2	3
Video uređaj	1	2	3
HI-FI uređaj, glazbena linija	1	2	3
Osobno računalo	1	2	3
Videokamera	1	2	3
Automobil	1	2	3
Motocikl	1	2	3
Bicikl	1	2	3
Čamac	1	2	3
Vikendica	1	2	3

49. Godina izgradnje vaše kuće: _____

50. Jeste li proširivali ili rekonstruirali kuću nakon što je izgrađena:

1. Jesam, zadnji puta _____ godine
2. Nisam

51. Ukupna površina kuće (sve etaže): _____ m²

52. Broj soba u kući: _____

53. Od kojeg je materijala Vaša kuća sagrađena?

1. Uglavnom drvo
2. Uglavnom cigla

Pitanje 53.
(nastavak)

3. Uglavnom betonski blokovi
4. Kombinacija cigle i drva
5. Kombinacija više materijala, kojih? _____

PODACI O POLJOPRIVREDNOM GOSPODARSTVU

54. Veličina zemljišnog posjeda po vrsti posjeda (površina u ha)

1. Oranice: _____
2. Voćnjaci: _____
3. Vinogradi: _____
4. Livade: _____
- Ukupno obradivo (1-4):** _____
5. Pašnjaci: _____
6. Neplodno: _____
7. Šume: _____
- Ukupno zemljišta (1-8):** _____

55. Od koliko se dijelova (parcela) sastoji Vaš posjed? (bez šume)

1. do 2
2. od 3-5
3. od 6-8
4. od 9-12
5. od 13 i više

56. Daje li ili uzima Vaša obitelj zemlju u zakup?

1. Daje sve u zakup
2. Daje dio u zakup
3. Ima zemljišta i još uzima u zakup
4. Nema zemljišta, ali uzima u zakup
5. Nema zemljišta i ne uzima u zakup
6. Ima zemljišta, ali ne daje niti uzima u zakup

57. Opremljenost gospodarstva

	Ima	Nema	Nema, ali namjerava kupiti
Traktor	1	2	3
Kultivator	1	2	3
Prikolica	1	2	3
Sijačica	1	2	3
Kosilica	1	2	3
Kombajn	1	2	3
Kamion	1	2	3

Pitanje 57.
(nastavak)

	Ima	Nema	Nema, ali namjerava kupiti
Čekićar	1	2	3
Aparat za mužnju	1	2	3
Automatska pojilica/ Hranilica za stoku	1	2	3
Drugo	1	2	3

58. Zasiijane površine u 2000. godini u ha

Žitarice	1. Pšenica:	_____
	2. Kukuruz:	_____
	3. Ostale žitarice:	_____
Povrće	4. Krumpir:	_____
	5. Ostalo:	_____
Voće	6. Šljive:	_____
	7. Jabuke:	_____
	8. Ostalo:	_____
	9. Krmno bilje:	_____

59. Jeste li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili površine pod glavnim kulturama?

1. Smanjili
2. Povećali
3. Ostali na istom
4. Nema posjed

60. Namjeravate li povećavati ili smanjivati površine pod glavnim kulturama?

1. Povećavati
2. Smanjivati
3. Bez promjene
4. Nema posjed

61. Koje Vam dvije poljoprivredne kulture donose najveći novčani prihod?

1. _____
2. _____
3. Nema tu vrstu prihoda

62. Stočni fond (u kom.)

Krave:	_____
Volovi/bikovi:	_____
Konji:	_____
Ovce:	_____
Svinje:	_____
Perad:	_____
Nešto drugo:	_____

63. Bavite li se tovom stoke? (uslužni lov za zadrugu ili druge naručitelje)

1. Da
2. Ne

64. Koje Vam dvije vrste stočarske proizvodnje donose najveći novčani prihod?

1. _____
2. _____
3. Ne bavimo se stočarskom proizvodnjom za prodaju

65. Jeste li u posljednje 3 godine povećali ili smanjili stočni fond?

1. Povećali
2. Smanjili
3. Ostali na istom
4. Nema stoke

66. Namjeravate li povećavati ili smanjivati stočni fond?

1. Povećavati
2. Smanjivati
3. Imamo stoku, ali ne namjeravamo mijenjati broj
4. Nemamo stoku i ne namjeravamo je imati
5. Nemamo stoku, ali je namjeravamo imati

67. Koji su, po Vašem mišljenju, najveći problemi poljoprivrede u Lonjskom polju?

	Uopće ne	Donekle	Izrazito	Ne mogu ocijeniti
Mali posjedi, rasparceliranost	1	2	3	4
Nema tko raditi	1	2	3	4
Slaba opremljenost strojevima	1	2	3	4
Nepovoljni prirodni uvjeti	1	2	3	4
Nedostaju stručnjaci	1	2	3	4
Udaljenost od tržnica	1	2	3	4
Neorganizirana prodaja i nesređeno tržište	1	2	3	4
Skupa ulaganja u proizvodnju	1	2	3	4
Visoki porezi	1	2	3	4
Ostalo:	1	2	3	4

68. Kako biste procijenili vrijednost vlastitog gospodarstva u odnosu na druga u Vašoj okolini?

1. Znatno viša od prosjeka
2. Nešto viša od prosjeka
3. Prosječna
4. Nešto niža od prosjeka
5. Znatno niža od prosjeka
6. Ne mogu ocijeniti

69. Što će biti s Vašim posjedom u budućnosti?

1. Nasljednici su većinom poljoprivrednici koji žive na posjedu
2. Nasljednici su većinom nepoljoprivrednici koji žive na posjedu
3. Nasljednici su se odselili iz domaćinstva
4. Posjed će pripasti rodbini koja se bavi poljoprivredom
5. Posjed će se prodati ili dati u zakup
6. Nešto drugo: _____
7. Ne znam

70. (Ako je odgovor na prethodno pitanje 3.)

Gdje žive:

Kojih su zanimanja:

71. Po Vašem mišljenju, koji je najkvalitetniji proizvod vašeg gospodarstva?

1. _____
2. Ne proizvodimo ništa

ZAHVALJUJEMO NA SURADNJI!

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 14.

BUDUĆNOST NA RUBU MOČVARE
Razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju

Uredili:

Maja Štambuk

Ivan Rogić

Recenzenti:

Ivan Cifrić

Nenad Pokos

Nakladnik:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

Prijevod:

Lynette Šikić-Mićanović

Lektura:

Mirna Vaupotić-Murati

Korektura:

Anka Mišetić

Grafički i tehnički urednik & korice:

Zlatko Rebernjak

Kompjutorska priprema:

TERCIJA, Zagreb

Tisak:

M.A.K.-GOLDEN, Zagreb

Naklada:

400 primjeraka